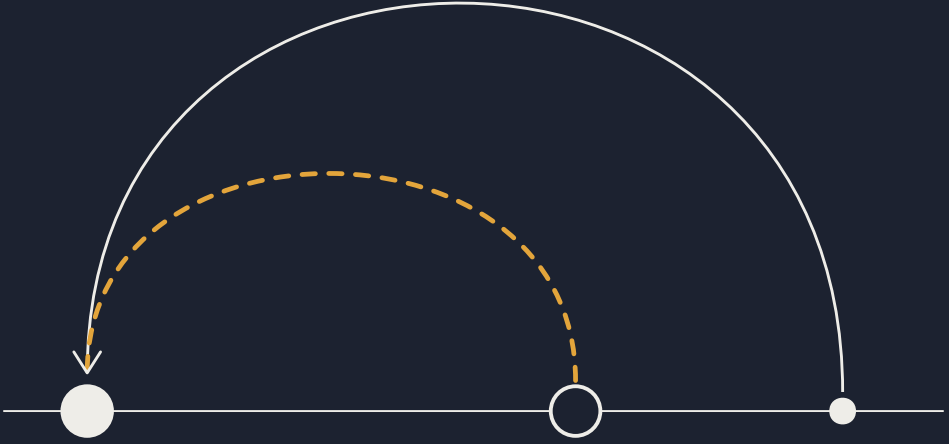

OKTAY ÇINAR

Türkçede Özne Adıları ve Artgönderim

Türkçede Özne Adıları ve Artgönderim

Çağdaş Dilbilim Araştırmaları

Contemporary Linguistics Series

Çağdaş Dilbilim Araştırmaları, dilbilim ve dile dayalı araştırmalarda hakemli monografiler ve derleme kitaplar yayımlar. Dizi; kuramsal ve uygulamalı dilbilim, toplumdilbilim, söylem çözümlemesi, dil belgeleme, dil ilişkileri ve dile bilişsel ve işlevsel yaklaşımlar alanlarındaki özgün çalışmalara açıktır. Kuramsal çerçevesi açık, yöntemi şeffaf ve ilgili alanyazına yerleşik çalışmalara öncelik verir.

Türkçede Özne Adılları ve Artgönderim

Oktay Çınar

ANKARA · 2026

Türkçede Özne Adılları ve Artgönderim

Oktay Çınar

Çağdaş Dilbilim Araştırmaları

YAZAR

Author

Oktay Çınar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9822-7574>

ROR <https://ror.org/05j1qpr59>

ISBN

978-625-91197-0-0 (PDF)

DOI

<https://doi.org/10.7816/artsurem.ez31xj84>

YAYIN YILI

Year of publication

2026

AÇIK ERIŞİM

Open access

19 Ekim 2026 · 19 October 2026

DESTEK

Funding

Bu kitap, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) 1002 Hızlı Destek Programı kapsamında desteklenen 324K597 numaralı “Türkçede Boş ve Açık Özne Adıllarının Artgönderim Çözümlemeleri” projesine dayanır.

This book is based on project no. 324K597, “Türkçede Boş ve Açık Özne Adıllarının Artgönderim Çözümlemeleri”, supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) under its 1002 programme.

HAKEM

DEĞERLENDİRMESİ

Peer review

Kitabın dayandığı projenin sonuç raporu TÜBİTAK tarafından kabul edilmiştir; kitap metni iki bağımsız hakem tarafından değerlendirilmiştir.

The final report of the project on which this book is based was accepted by TÜBİTAK; the manuscript was reviewed by two independent reviewers.

LİSANS

Licence

© 2026 Artsurem Publishing. Bu kitap Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY 4.0) ile yayımlanmıştır; kaynak gösterilerek her ortamda paylaşılabılır ve uyarlanabilir.

Published under the Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

KAYNAK GÖSTERİMİ

Suggested citation

Çınar, O. (2026). *Türkçede özne adılları ve artgönderim*. Artsurem Publishing. <https://doi.org/10.7816/artsurem.ez31xj84>

Çınar, O. (2026). *Türkçede özne adılları ve artgönderim* [Subject pronouns and anaphora in Turkish]. Artsurem Publishing. <https://doi.org/10.7816/artsurem.ez31xj84>

YAYINCI Publisher

Artsürem Bilim Sanat Danışmanlık Bilişim A.Ş. (Artsurem Publishing)

Oğulbey Mahallesi, Kümeevleri No: 571, 06830 Gölbaşı / Ankara, Türkiye

[bilgi@artsurem.tr](mailto: bilgi@artsurem.tr) · <https://artsurem.tr>

Kültür ve Turizm Bakanlığı yayıncı sertifika no. 46183 · ISNI 0000 0005 2971 4506

Genel Yayın Yönetmeni Publishing Director: Fırat Başbuğ

İçindekiler

Şekiller Listesi	sayfa viii
Tablolar Listesi	ix
Önsöz	x
Kısaltmalar ve Simgeler	xi
1 Giriş	1
1.1 Amaç ve Araştırma Soruları	3
1.2 Konunun Önemi ve Özgün Değeri	5
2 Kuramsal Çerçeve ve Alanyazın	8
2.1 Kuramsal Çerçeve: Boş Özne Dilleri ve Artgönderim	8
2.1.1 Boş Özne Dilleri ve Boş/Açık Özne Dağılımı	8
2.1.2 Söylem Temelli Yaklaşımlar	11
2.1.3 Öncül Konumu Stratejisi	15
2.2 Öncül Konumu Stratejisi: Diller Arası Kanıtlar ve Kuramsal Tartışmalar	17
2.2.1 Örtüşen Bulgular	17
2.2.2 Ayrışan Bulgular	19
2.2.3 Eylem Anlambilimi ve Yöntembilimsel Etkenler	21
2.3 Türkçede Artgönderim Çözümleme Araştırmaları	24
2.3.1 Yapısal Kısıtlamalar	25
2.3.2 Türkçenin Adılsıl Dizgesi	26
2.3.3 Açık Adıl Kısıtlaması	27
2.3.4 Boş ve Açık Öznenin Söylemsel İşlevleri	30
2.3.5 Artgönderim Çözümlemesine İlişkin Deneysel Çalışmalar	32
2.4 Mevcut Çalışmanın Alanyazındaki Yeri	36
3 Yöntem	38
3.1 Genel Yaklaşım	38
3.1.1 Deney Deseni ve Etik Onay	38
3.1.2 Öz-denetimli Okuma Yöntemi	40
3.1.3 İstatistiksel Çözümleme	41
3.2 Deney 1: Anlambilimsel Yönlendirme	42
3.2.1 Katılımcılar	42
3.2.2 Materyaller	42
3.2.3 İşlem Süreci	43

3.2.4	Veri Çözümleme	44
3.3	Deney 2: Biçimbilimsel Yönlendirme	44
3.3.1	Katılımcılar	44
3.3.2	Materyaller	44
3.3.3	İşlem Süreci	45
3.3.4	Veri Çözümleme	45
3.4	Deney 3: Yönlendirmesiz Koşul	46
3.4.1	Katılımcılar	46
3.4.2	Materyaller	46
3.4.3	İşlem Süreci	47
3.4.4	Veri Çözümleme	47
3.5	Deney 4: Tümce Tamamlama	47
3.5.1	Katılımcılar	48
3.5.2	Materyaller	48
3.5.3	İşlem Süreci	48
3.5.4	Veri Çözümleme ve Kodlama	49
4	Bulgular	50
4.1	Deney 1: Anlambilimsel Yönlendirme	50
4.1.1	Öz-denetimli Okuma	50
4.1.2	Anlama Soruları	52
4.2	Deney 2: Biçimbilimsel Yönlendirme	54
4.2.1	Öz-denetimli Okuma	54
4.2.2	Anlama Soruları	56
4.3	Deney 3: Yönlendirmesiz Koşul	58
4.3.1	Öz-denetimli Okuma	58
4.3.2	Anlama Soruları	59
4.4	Deney 4: Tümce Tamamlama	60
4.4.1	Gönderim Biçimlerinin Dağılımı	60
4.4.2	Çok Terimli Model Sonuçları	61
4.5	Bulguların Genel Özeti	62
5	Tartışma	66
5.1	Anlambilimsel Yönlendirme ve Artgönderim Çözümlemesi	66
5.2	Biçimbilimsel Yönlendirme ve Artgönderim Çözümlemesi	68
5.3	Yönlendirmesiz Bağlamda Artgönderim Çözümlemesi	71
5.4	Türkçede Özne Yanlılığı: Bilgi Yapısı ve Erişilebilirlik	72
5.5	Üretim Verileri ve O Adılının Söylemsel İşlevi	75
5.6	ÖKS'nin Türkçedeki Geçerliliği	77
5.7	Çevrimiçi ve Çevrimdışı Bulgular	79
5.8	Yorumlama ve Üretim Arasındaki İlişki	81
5.9	Türkçenin Adıl Dizgesi ve Diller Arası Karşılaştırma	81

5.10	Türkçede Artgönderim Çözümlemesine Bütüncül Bir Bakış	84
5.11	Sınırlılıklar	85
6	Sonuç ve Öneriler	87
6.1	Genel Değerlendirme	87
6.2	Kuramsal Katkılar	90
6.3	Yöntemsel Katkılar	91
6.4	Uygulamaya Yönelik Çıkarımlar	92
6.5	Sonraki Araştırmalar İçin Öneriler	92
6.6	Son Söz	94
	Ekler	96
	Ek A Deney 1 Test Maddeleri (Anlambilimsel Yönlendirme)	96
	Ek B Deney 2 Test Maddeleri (Biçimbilimsel Yönlendirme)	99
	Ek C Deney 3 Test Maddeleri (Yönlendirmesiz Koşul)	101
	Ek D Deney 4 Test Maddeleri (Tümce Tamamlama)	103
	Kaynakça	105

Şekiller Listesi

4.1	Koşullara göre ortalama okuma süreleri (Deney 1)	51
4.2	Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 1)	53
4.3	Koşullara göre ortalama okuma süreleri (Deney 2)	55
4.4	Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 2)	57
4.5	Ortalama okuma süreleri (a) ve ÖKS ile uyumlu yanıt oranları (b) (Deney 3)	59
4.6	Öncül türüne göre gönderim biçimlerinin oranları (Deney 4)	61

Tablolar Listesi

2.1	ÖKS'yi test eden başlıca çalışmalar	24
2.2	Türkçede adıl-öncül ilişkileri ve artgönderim üzerine başlıca çalışmalar	35
3.1	Deneylerin genel özellikleri	39
4.1	Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 1)	51
4.2	Okuma sürelerine ilişkin doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 1)	52
4.3	Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 1)	53
4.4	Doğruluk oranlarına ilişkin genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 1)	54
4.5	Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 2)	55
4.6	Okuma sürelerine ilişkin doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 2)	56
4.7	Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 2)	57
4.8	Doğruluk oranlarına ilişkin genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 2)	58
4.9	Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 3)	58
4.10	Koşullara göre ÖKS ile uyumlu yanıt oranları (Deney 3)	59
4.11	Öncül türüne göre gönderim biçimleri (Deney 4)	61
4.12	Gönderim biçimlerine ilişkin çok terimli lojistik karma etkili model sonuçları (Deney 4)	62
4.13	Dört deneyin bulgularının özeti	63

Önsöz

Bu kitap, Türkçede özne konumundaki boş adıl ile açık adıl o'nun tümce içinde hangi öncüle bağlandığını ele almaktadır. Konuşurken ya da okurken bu bağlantıyı çoğu zaman farkına bile varmadan kurarız. Yine de bu bağlantıyı hangi bilgilere dayanarak kurduğumuz, dilbilimin ve psikodilbilimin uzun süredir yanıt aradığı sorulardan biridir.

Kitabın çıkış noktası, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) 1002 Hızlı Destek Programı kapsamında desteklenen *Türkçede Boş ve Açık Özne Adıllarının Artgönderim Çözümlemeleri* başlıklı 324K597 numaralı projedir. Proje süresince yürütülen dört deney, boş ve açık özne adıllarının nasıl işlemlendiğini, nasıl yorumlandığını ve konuşucular tarafından nasıl seçildiğini aynı materyaller üzerinden incelemiştir. Proje raporunda kısaca aktarılan bu deneyler, kitapta kuramsal arka planları, alanyazındaki karşılıkları ve Türkçeye özgü yönleriyle birlikte daha ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

Kitapta test edilen temel öneri, Carminati'nin İtalyanca için geliştirdiği Öncül Konumu Stratejisi'dir. Bu strateji pek çok boş özne dilinde test edilmiş olmakla birlikte, Türkçe bu tartışmada yeterince yer almamıştır. Türkçenin adıl dizgesi, sözcük dizilişi ve bilgi yapısı, stratejinin hangi bileşenlerinin diller arası, hangilerinin dile özgü olduğunu görmek için önemli bir zemin sunmaktadır. Kitabın ortaya koyduğu tablo da bu yöndedir. Boş adıl stratejinin öngördüğü biçimde davranırken açık adıl o farklı bir yol izlemekte, nesne öncülüne gönderimde ise bu işlevi büyük ölçüde tekrarlı ad üstlenmektedir.

Kitap, psikodilbilim, sözdizim-söylem arakesiti ile Türkçe dilbilgisi alanlarında çalışan araştırmacılara yöneliktir. Kitaptaki bölümler birbirini izleyecek biçimde düzenlenmiştir. Bununla birlikte kuramsal arka planla ilgilenen okur İkinci Bölüm'e, deneylerin ayrıntılarıyla ilgilenen okur ise Üçüncü ve Dördüncü Bölüm'e doğrudan geçebilir. Deneylerin ham verileri, materyalleri ve çözümleme kodları TÜBİTAK Aperta sisteminde açık erişime sunulmuştur. Test tümcelerinin tamamı ise kitabın sonundaki eklerde yer almaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde pek çok kişinin ve kurumun katkısı bulunmaktadır. Başta projeyi destekleyen TÜBİTAK olmak üzere deneylere gönüllü olarak katılan öğrencilere içtenlikle teşekkür ederim.

Kısaltmalar ve Simgeler

Kısaltmalar

GösÇÖ	Gösterici Çekim Öbeği
ms	milisaniye
N	gözlem sayısı
OR	odds oranı (İng. odds ratio)
Ort.	ortalama
ÖKS	Öncül Konumu Stratejisi
SS	standart sapma
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

Simgeler

Ø	boş özne / boş adıl
*	dilbilgisel olmayan yapı ya da yorum
?	kabul edilebilirliği belirsiz
i, j, k	eşgönderim belirteçleri

1

Giriş

Gönderim takibi, bir metnin anlaşılır ve tutarlı olmasını sağlayan temel bilişsel ve dilsel süreçlerden biridir. Konuşucular ve dinleyiciler, söylemdeki varlıklara hangi ifadelerle gönderimde bulunulduğunu sürekli olarak izlemek, güncellemek ve yorumlamak durumundadır. Bir varlık söyleme çoğunlukla bir ad öbeğiyle katılır. Aynı varlıktan yeniden söz edilirken ise genellikle adıl ya da boş özne gibi daha az bilgi taşıyan biçimlere başvurulur. Bu biçimlerin yorumlanabilmesi için dinleyicinin onları doğru varlığa bağlaması gerekir. Bu sürecin merkezinde yer alan *artgönderim çözümlemesi*, bir dilsel ifadenin söylemde daha önce tanıtılmış bir varlığa bağlanması işlemi kapsar. Artgönderim ilişkilerinin nasıl kurulduğu ve nasıl çözümlendiği sorusu son dönem dilbilim araştırmalarında giderek artan bir ilgi görmektedir, sözdizimsel, anlambilimsel, biçimbilimsel ve söylemsel etkenlerin bu süreçteki rolü tartışılmaya devam etmektedir (örn., Givón, 1983; Montalbetti, 1984; Ariel, 1990; Gundel vd., 1993).

Dinleyici ya da okuyucu bu işlemi çoğu zaman farkına bile varmadan ve büyük bir hızla gerçekleştirir. Aşağıdaki tümcelerde ana tümcenin öznesi (1a)'da boş bırakılmış, (1b)'de ise o adıyla ifade edilmiştir:

- (1) a. Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra Ø yavaşça ayağa kalktı.
b. Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra o yavaşça ayağa kalktı.

Her iki tümcede de ayağa kalkan kişi dilbilgisel açıdan şüpheli de olabilir, polis de. İki öncül de üçüncü tekil kişi olduğundan eylem üzerindeki çekim ekleri bunlardan birini ayırt etmez. Benzer şekilde, *o* adılı da gönderimde bulunduğu varlığın cinsiyetine ilişkin bir bilgi taşımaz. Dolayısıyla iki öncülden hangisinin seçileceğini belirleyen açık bir dilbilgisel işaret bulunmamaktadır. Buna karşın okuyucu tümceyi okurken bir yorum oluşturur ve öncüllerden birini seçer. Bu seçimin hangi bilgi kaynaklarına dayandığı, boş özne ile açık adıl arasında bu açıdan bir fark bulunup bulunmadığı ve seçimin tümce okunurken mi yoksa okuma tamamlandıktan sonra mı belirginleştiği, bu kitabın yanıt aradığı temel sorular arasındadır.

Boş özneye izin veren diller, artgönderim çözümleme araştırmaları için özellikle zengin bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu dillerde özne konumu sesletilmeden boş bırakılabildiği için aynı varlığa hem boş özneye hem de açık bir özne adıyla gönderimde bulunmak dilbilgisel açıdan olanaklıdır. Bu durum, iki

biçimin söylemde farklı işlevler üstlenip üstlenmediği sorusunu doğurur. Alanyazında yaygın olarak kabul gören dağılıma göre boş özne, genellikle söylemde süregelen ve bilişsel açıdan erişilebilir bir öncüle gönderimde bulunarak konu devamını işaret eder. Açık özne adılı ise çoğunlukla yeni bir gönderim odağı oluşturarak konu değişimini işaret etme ya da mevcut odakla söylemdeki başka bir birim arasında karşıtsal odak kurma işlevini üstlenir. Türkçe için de benzer bir dağılım öne sürülmüştür (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986). Ancak boş ve açık özne adıları arasındaki bu dağılımın ne ölçüde ve hangi koşullar altında gerçekleştiği diller arasında farklılık gösterebilmekte ve tartışmaya açık olmayı sürdürmektedir.

Bu kitap, söz konusu tartışmayı Türkçe odağında ele almaktadır. Artgönderim çözümleme araştırmalarında sıklıkla başvuru dillerle karşılaştırıldığında, Türkçenin bu süreçteki davranışına ilişkin deneysel veriler sınırlı kalmaktadır. Türkçe alanyazında adıl-öncül ilişkileri uzun süredir ele alınmakla birlikte, bu çalışmaların büyük bölümü gönderim ilişkilerinin dilbilgisel sınırlarına odaklanmıştır. Boş ve açık özne adılarının gerçek zamanlı işlenmesini, çevrimdışı yorumlanmasını ve üretimini aynı çerçevede inceleyen deneysel çalışmalar ise sınırlı sayıdadır. Bu kitap, söz konusu sınırlılığı aşmak amacıyla Türkçede boş ve açık özne adılarının artgönderim ilişkilerini tümce içi bağlamlarda işleme, yorumlama ve üretim süreçleri temelinde kapsamlı biçimde incelemektedir.

Bu noktada alanyazında öne çıkan önemli bir kuramsal araç, Carminati (2002) tarafından İtalyanca üzerine yürütülen deneysel çalışmalar temelinde geliştirilen Öncül Konumu Stratejisi'dir (İng. Position of Antecedent Strategy, ÖKS). ÖKS, boş ve açık özne adılarının, öncülün sözdizimsel hiyerarşideki konumuna göre farklı gönderim eğilimleri sergilediğini öne sürer. Buna göre boş adılar tümcede daha yüksek sözdizimsel konumda yer alan özne öncülüne bağlanma eğilimi taşırken, açık adılar nesne öncüllerine yönelir. Bu strateji, İtalyanca, İspanyolca ve Yunanca başta olmak üzere pek çok boş özne dilinde test edilmiş ve öngördüğü örüntü bu dillerde büyük ölçüde doğrulanmıştır. Bununla birlikte ÖKS'yi test eden çalışmalar, özellikle açık adıların nesne yanlılığı konusunda tutarlı bir tablo ortaya koymamakta, kullanılan yonteme, yönlendirme türüne ve tümcecik dizilişine bağlı olarak farklı sonuçlar bildirmektedir (örn., Filiaci vd., 2014; Bel ve García-Alcaraz, 2015; Chamorro vd., 2016; Wolna vd., 2022). Örüntünün Türkçe için de geçerli olup olmadığı ise henüz yeterince araştırılmamıştır. Türkçede yalnızca boş adıları ele alan ve boş adılın özne öncülüne bağlanma eğilimini gösteren bir çalışma bulunmakla birlikte (Schimke ve Colonna, 2016), açık adıl o'yu da kapsayan ve ÖKS'yi işleme, yorumlama ve üretim boyutlarında bütüncül bir şekilde birlikte test eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Kitapta aktarılan dört deney, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 1002 Hızlı Destek Programı kapsamında

desteklenen 324K597 numaralı proje çerçevesinde yürütülmüştür. İlk üç deney öz-denetimli okuma yöntemine dayanmakta ve adil çözümlemesini sırasıyla anlambilimsel yönlendirme, biçimbilimsel yönlendirme ve yönlendirmesiz koşullar altında incelemektedir. Bu deneylerde katılımcıların tümceleri okuma süreleri gerçek zamanlı işlemlemeye, her tümcenin ardından yöneltile anlama sorularına verdikleri yanıtlar ise çevrimdışı yorumlamaya ilişkin veri sağlamaktadır. Dördüncü deney ise tümce tamamlama yöntemiyle konuşucuların özne ya da nesne öncülüne gönderimde bulunurken boş adil, açık adil ve tekrarlı ad arasında nasıl bir seçim yaptığını, yani üretim tercihlerini ele almaktadır. Deneylere toplam 153 anadili Türkçe üniversite öğrencisi katılmıştır. Deneylerin ham verileri, materyalleri ve çözümleme kodları TÜBİTAK Aperta sisteminde açık erişime sunulmuştur (Çınar, 2026).

Alanyazındaki kuramsal ve yönetsel tartışmalar göz önüne alındığında, Türkçeye özgü dilbilgisel özelliklerin artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl şekillendirdiğini bütüncül biçimde ortaya koymak, boş özne dilleri üzerine yürütülen diller arası araştırmalara da önemli katkılar sağlayacaktır. Bu doğrultuda kitap, Türkçe verilerden hareketle ÖKS'nin hangi bileşenlerinin diller arası geçerlilik taşıdığını, hangi bileşenlerinin ise dile özgü dilbilgisel ve söylemsel özelliklerle etkileşim içinde olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Mevcut giriş bölümünde çalışmanın amacı, araştırma soruları ve özgün değeri tanıtılmaktadır. İkinci Bölüm'de boş özne dillerinde artgönderime ilişkin kuramsal çerçeve, ÖKS'yi test eden diller arası çalışmalar ve Türkçede artgönderim çözümlemesine ilişkin araştırmalar ele alınmaktadır. Üçüncü Bölüm ise dört deneyin katılımcılarını, materyallerini, işlem süreçlerini ve veri çözümleme yöntemlerini ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Dördüncü Bölüm'de deneylerin bulguları sunulmakta, Beşinci Bölüm'de ise bu bulgular alanyazındaki çalışmalar ve Türkçeye özgü dilbilgisel ve söylemsel özellikler çerçevesinde tartışılmaktadır. Altıncı Bölüm kitabın temel sonuçlarını özetlemekte ve sonraki araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

1.1 Amaç ve Araştırma Soruları

Bu kitabın temel amacı, Türkçede boş ve açık özne adlarının artgönderim ilişkilerinin tümce içi bağlamlarda nasıl çözümlendiğini kapsamlı biçimde ortaya koymaktır. Bu genel amaç doğrultusunda çalışma, birbirine bağlı üç hedefi birlikte gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

İlk hedef, ÖKS'nin Türkçede ne ölçüde geçerli olduğunu değerlendirmektir. Türkçede ÖKS'nin işleyip işlemediğine ilişkin deneysel veriler sınırlı olduğundan, çalışma söz konusu stratejinin Türkçenin yapısal özelliklerine uyarlanabilirliğini sorgulamakta ve diğer boş özne dilleriyle karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır. ÖKS Türkçede geçerliyse, bunun işleme, yorumlama ve üretim

boyutlarının her birinde belirli örüntüler olarak ortaya çıkması beklenir. İşleme boyutunda boş adıl içeren tümcelerin özne öncülüne, açık adıl içeren tümcelerin ise nesne öncülüne çözümlendiklerinde daha hızlı okunması beklenir. Yorumlama boyutunda katılımcıların boş adılı özne öncülüne, açık adılı ise nesne öncülüne bağlaması, üretim boyutunda ise özne öncülüne gönderimde bulunurken boş adılı, nesne öncülüne gönderimde bulunurken açık adılı tercih etmesi stratejinin öngörülerıyla uyumlu örüntülerdir. Bu öngörülerin her biri, kitapta aktarılan deneylerden en az biriyle test edilmektedir.

İkinci hedef, çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerle elde edilen bulguları karşılaştırarak bu iki yaklaşım arasındaki tutarlılığı ya da farklılığı ortaya koymaktır. Çevrimiçi yöntemler, adıl çözümlemesinin tümce okunurken, yani gerçek zamanlı olarak nasıl gerçekleştiğini yakalamaya çalışır. Çevrimdışı yöntemler ise tümce okunduktan sonra ulaşılan yorumu ölçer. Bu iki ölçüm türü aynı sürecin farklı aşamalarına ışık tuttuğundan birbirinden farklı sonuçlar üretmeleri olasıdır. Nitekim alanyazında yöntemsel farklılıkların çalışmalar arasında tutarsızlıklara yol açtığı bilinmektedir. Buna karşın aynı dilde ve aynı deneysel koşullar altında çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerin doğrudan karşılaştırıldığı çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu açıdan kitapta sunulan deneyler, öz-denetimli okuma gibi gerçek zamanlı bir ölçümü anlama soruları ve tümce tamamlama gibi çevrimdışı ölçümlerle bir arada uygulamaktadır. Böylece her iki yöntemin güçlü ve sınırlı yönlerini ortaya koymak ve Türkçedeki artgönderim çözümleme süreçlerine ilişkin daha bütüncül bir tablo sunmak hedeflenmektedir. İlk üç deneyde okuma süreleri ve anlama sorularına verilen yanıtlar aynı tümceler üzerinden elde edildiğinden, iki ölçüm türü materyallerden kaynaklanabilecek farklılıklar söz konusu olmadan karşılaştırılabilmektedir.

Üçüncü hedef, artgönderim çözümlemesini yönlendiren ipucu/yönlendirme türlerinin etkisini karşılaştırmalı olarak ele almaktır. Alanyazında yürütülen artgönderim çözümleme çalışmaları, adılların özne ya da nesne öncülüne yönelimini manipüle etmek amacıyla farklı türde dilsel ipuçlarına başvurmaktadır. Bu ipuçlarının bir bölümü anlambilimsel niteliktedir. Tümcedeki eylemin ve diğer sözcüklerin anlamı, adılın belirli bir öncüle gönderimde bulunmasını daha olası kılar (Fedele ve Kaiser, 2015; Keating vd., 2016). Örneğin bir şüpheli ile bir polislin karşılaştığı bir durumda suçunu itiraf edenin şüpheli olması dünya bilgisi açısından çok daha olasıdır. İpuçlarının bir bölümü ise biçimbilimsel niteliktedir. Dilbilgisel sayı uyumu gibi yapısal işaretler, öncüllerden birini dilbilgisel olarak olanaksız kılarak belirsizliği giderir (Chamorro vd., 2016). Bu iki ipucu türü adılın gönderimini farklı düzeylerde ve farklı kesinlik derecelerinde belirlediğinden, çalışmaların sonuçlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle çalışma, söz konusu ipucu türlerini hem birbirinden ayrı olarak hem de yönlendirme yapılmamış koşullarla karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Amaç, her bir ipucu

türünün artgönderim çözümlemesi üzerindeki etkisini ve bu etkilerin işleme, yorumlama ve üretim süreçlerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktır.

Bu doğrultuda çalışma, aşağıdaki araştırma sorularını yanıtlamayı hedeflemektedir:

1. Türkçe konuşucuları, tümce içi bağlamlarda boş ve açık özne adılarının artgönderim ilişkilerini nasıl çözümlemektedir?
2. ÖKS, Türkçede artgönderim çözümleme süreçlerini açıklamada ne ölçüde geçerlidir?
3. Türkçede artgönderim çözümlemesine ilişkin çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerden elde edilen bulgular birbiriyle tutarlı mıdır?
4. Anlambilimsel ve biçimbilimsel ipuçları, Türkçe konuşucularının artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl etkilemektedir? Yönlendirme içermeyen koşullarda bu süreçler nasıl şekillenmektedir?

İlk iki soru kitaptaki dört deneyin tamamını ilgilendirmekte ve bulguların bütünü üzerinden yanıtlanmaktadır. Üçüncü soru, çevrimiçi ve çevrimdışı ölçümleri aynı materyal üzerinde bir araya getiren ilk üç deney aracılığıyla ele alınmaktadır. Dördüncü soru ise anlambilimsel yönlendirme içeren Deney 1, biçimbilimsel yönlendirme içeren Deney 2 ve yönlendirme içermeyen Deney 3 karşılaştırılarak yanıtlanmaktadır. Yönlendirmesiz bir tümce tamamlama testine dayanan Deney 4 ise bu karşılaştırmayı üretim boyutuna taşımaktadır.

1.2 Konunun Önemi ve Özgün Değeri

Artgönderim çözümleme araştırmaları, boş özne dillerinde adıl dağılımını yöneten ilkelerin anlaşılması açısından son yıllarda giderek artan bir ilgi görmektedir. Alanyazındaki çalışmalar, boş ve açık özne adılarının öncül seçiminde sözdizimsel, anlambilimsel, biçimbilimsel ve söylemsel etkenlerin belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. Ancak bu alandaki araştırmaların büyük çoğunluğu, yapısal özellikleri büyük ölçüde örtüşen İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve Lehçe gibi dillerle sınırlı kalmaktadır. Bu dillerde elde edilen bulgular ÖKS'nin geçerliliğini büyük ölçüde desteklemiş olsa da söz konusu dillerin paylaştığı ortak özellikler bulguların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Bu özelliklerin başında dilbilgisel cinsiyet gelmektedir. Bu dillerde açık özne adıları cinsiyete göre ayrıştığından (örn., İtalyancada *lui/lei*, İspanyolcada *él/ella*), öncüller farklı cinsiyetten olduğunda adılın gönderimi dilbilgisel olarak belirlenir. Bu nedenle ÖKS'yi test eden deneylerde gönderim belirsizliği yaratmak için aynı cinsiyetten iki öncül kullanılması gerekir. Bunun yanı sıra bu dillerde üçüncü tekil kişi eylem üzerinde açıkça işaretlenmekte ve ana tümce ile yan tümce görece esnek biçimde sıralanabilmektedir.

Türkçe ise bu özellikler bakımından söz konusu dillerden tipolojik açıdan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Türkçede adılar cinsiyete göre farklılaşmaz ve dilde cinsiyet uyumu bulunmaz. *O* adılı kadın ya da erkek her iki öncüle de gönderimde bulunabilir. Başka bir deyişle, Türkçede üçüncü kişi öncülleri arasındaki gönderim belirsizliği deneysel olarak kurulması gereken bir koşul değil, dilin olağan bir özelliğidir. Üçüncü tekil kişi eylem üzerinde biçimbilimsel olarak işaretlenmediğinden eylemin çekim ekleri de tekil iki öncül arasında ayırım yapılmasına katkıda bulunmaz. Bu farklılıklar, ÖKS'nin gerçekten diller arası evrensel bir strateji mi, yoksa belirli dil tiplerine özgü bir örutü mü olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Türkçe, bu soruyu yanıtlamak açısından önemli bir konumdur.

Türkçenin bu araştırma için taşıdığı özgün değer yalnızca tipolojik farklılıklardan ibaret değildir. Alanyazında ÖKS etkilerinin ölçülmesinde yaygın biçimde kullanılan yan-ana tümcecik dizilişi Türkçede belirtisiz bir yapıdır. Ana tümceyle başlayıp yan tümceyle biten yapılar ise belirtilidir ve belirli bağlarla sınırlıdır. Dolayısıyla Türkçe, yalnızca yan-ana dizilişini dilin olağan tümce yapısı içinde incelemeye olanak tanır. Öte yandan Kornfilt'in (1997) belirttiği gibi, Türkçede açık adılar yan tümcede kullanıldığında ana tümce öznesine bağlanamamaktadır. Bu yapısal kısıtlama, artgönderim çözümleme deneylerinin tasarımını doğrudan belirlemektedir: Boş ve açık özne arasındaki değişimin yan tümcede değil, ana tümcede kurulması gerekir. Bu kısıtlama aynı zamanda Türkçedeki adıl çözümleme süreçlerinin diğer boş özne dillerinden farklı mekanizmalar içerebileceğine de işaret etmektedir.

Türkçenin adıl dizgesi de karşılaştırmayı hem güçleştiren hem de ilginç kılan bir özellik taşımaktadır. Meral (2010), Türkçenin *kendi*, *kendisi* ve *o*'dan oluşan üçlü bir adılısı dizge sergilediğini ve bu durumun mevcut kuramsal modellerin Türkçeye doğrudan uygulanabilirliğini sınırlandırdığını ileri sürmüştür. Bu dizgede *o* ve *kendisi*, farklı bağlama ve gönderim özellikleri taşıyan iki açık biçimdir. Bu nedenle Türkçedeki *o* adılının diğer boş özne dillerindeki açık özne adlarıyla birebir karşılaştırılması kolay değildir. Ancak aynı nedenle Türkçe, ÖKS'nin açık adıla ilişkin öngörüsünün hangi koşullarda geçerli olduğunu test etmek için özgün bir zemin sunmaktadır. Bu kitapta açık özne adılı olarak yalnızca *o* ele alınmaktadır.

Bunların yanı sıra, alanyazında yöntemsel farklılıkların çalışmalar arası tutarsızlıklara yol açtığı bilinmekle birlikte, aynı dilde ve aynı deneysel koşullar altında çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerin doğrudan karşılaştırıldığı çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Mevcut çalışmaların bir bölümü yalnızca çevrimiçi, bir bölümü ise yalnızca çevrimdışı yöntemlere başvurduğundan, bu iki yaklaşımın aynı dil ve aynı koşullar altında ne ölçüde tutarlı bulgular ürettiği tartışmalıdır. Benzer biçimde, artgönderim çözümleme deneylerinde kullanılan manipülasyon araçlarının birbirinden önemli ölçüde farklılaştığı ve bu farklılığın elde edilen

sonuçları belirgin bir biçimde etkilediği görülmektedir. Bu kitapta aktarılan deneyler, çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerden elde edilen bulguları farklı ipucu türleri altında karşılaştırmalı biçimde incelemektedir. Bu yaklaşım yalnızca Türkçedeki artgönderim çözümleme mekanizmalarını aydınlatmakla kalmayacak, alanyazındaki yöntemsel tartışmalara da doğrudan katkı sağlayacaktır.

Kitabın bir başka katkısı üretim boyutuyla ilgilidir. Alanyazındaki çalışmaların büyük çoğunluğu işleme ve yorumlama boyutlarına odaklanmış, üretim tercihlerini ele alan çalışmalar ise görece az sayıda kalmıştır (örn., Contemori ve Di Domenico, 2021, 2023). Oysa bir adılın nasıl yorumlandığı ile konuşucuların aynı öncüle gönderimde bulunmak için hangi biçimi seçtiği her zaman örtüşmeyebilir. Contemori ve Di Domenico (2023), İtalyanca ve İspanyolcada yorumlama ve üretim verilerinin farklı örüntüler sergileyebildiğini göstermiştir. Bu kitapta üretim verileri, yorumlama deneylerinde kullanılan yan tümceler üzerinden elde edilmiştir. Böylece adıl çözümlemesinin bu iki yönü arasındaki ilişki Türkçe için aynı tümce yapıları üzerinden test edilebilmektedir.

Sonuç olarak bu kitap, Türkçede artgönderim çözümlemesine ilişkin alanyazındaki önemli bir boşluğu doldurmakta, ÖKS'nin farklı dil tiplerine uygulanabilirliğini sorgulamakta ve mevcut kuramsal modellerin genişletilmesine zemin hazırlamaktadır. Çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemleri, anlambilimsel ve biçimbilimsel ipuçlarını ve yönlendirme içermeyen koşulları bir arada ele alan bütüncül yöntemsel yaklaşımıyla, ileride yürütülecek diller arası karşılaştırmalı çalışmalar için de önemli bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

2

Kuramsal Çerçeve ve Alanyazın

Bu bölüm, kitapta aktarılan deneylerin dayandığı kuramsal çerçeveyi ve ilgili alanyazını dört alt başlıkta ele almaktadır. İlk olarak boş özne dillerinde boş ve açık özne adıları arasındaki dağılımı açıklamaya yönelik başlıca yaklaşımlar ve bu yaklaşımlardan beslenen Öncül Konumu Stratejisi (ÖKS) tanıtılmaktadır. İkinci bölümde ÖKS’yi farklı dillerde ve farklı yöntemlerle test eden çalışmalar, bulgularını etkileyen yöntemsel ve dile özgü etkenlerle birlikte değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Türkçede adıl–öncül ilişkilerine ve artgönderim çözümlemesine ilişkin çalışmalar özetlenmekte, son bölüm ise kitapta aktarılan deneylerin bu alanyazındaki yerini belirlemektedir.

2.1 Kuramsal Çerçeve: Boş Özne Dilleri ve Artgönderim

Boş ve açık özne adıları arasındaki dağılım, dilbilim alanyazınında farklı kuramsal çerçevelerden ele alınmaktadır. Bu çerçevelerin bir bölümü dağılımı sözdizimsel sınırlılıklarla, bir bölümü ise söylemdeki varlıkların bilişsel durumuyla ilişkilendirmektedir. Aşağıda önce boş özne olgusu ve üretici dilbilgisi çerçevesindeki açıklamaları, ardından gönderimsel biçimlerin seçimini bilişsel erişilebilirlikle açıklayan yaklaşımlar ele alınmaktadır. Bölüm, bu iki geleneği bir işleme stratejisinde birleştiren ÖKS’nin açıklanmasıyla sona ermektedir.

2.1.1 Boş Özne Dilleri ve Boş/Açık Özne Dağılımı

Dünya dillerinin önemli bir bölümünde çekimli tümcelerin öznesi sesletilmeden boş bırakılabilir. İtalyanca, İspanyolca, Yunanca, Lehçe ve Türkçe bu dillere örnektir. İngilizce ya da Fransızca gibi dillerde ise çekimli tümcelerde özne konumu dolu olmak zorundadır. Anlamsal içeriği bulunmayan durumlarda bile bu konum *it* ya da *il* gibi bir dolgu ögesiyle doldurulur. Üretici dilbilgisi geleneğinde bu ayrım, dillerin bir değiştirgen bakımından farklılaşmasıyla açıklanmıştır (Chomsky, 1981; Rizzi, 1982). Bu yaklaşıma göre boş özne dillerinde eylem üzerindeki zengin kişi ve sayı uyumu, sesletilmeyen öznenin kişi ve sayı özelliklerinin tanımlanmasına olanak tanır.

Sonraki çalışmalar boş özneye izin veren dillerin tek tip olmadığını göstermiştir. Rizzi (1986), boş adılın (*pro*) dilbilgisinde yer alabilmesi için iki koşulun karşılanması gerektiğini ileri sürmüştür. Birincisi, boş adılın belirli bir baş

tarafından lisanslanması, ikincisi ise içeriğinin, yani kişi ve sayı özelliklerinin, uyum aracılığıyla belirlenmesidir. Ancak Çince gibi eylem üzerinde hiçbir uyum biçimbirimi taşımayan diller de özneyi ve nesneyi boş bırakabilmektedir. Huang (1984), bu dillerde boş ögelerin göndergesinin uyumla değil söylem aracılığıyla belirlendiğini göstermiştir. Jaeggli ve Safir (1989) ise boş özneye izin verilmesini uyumun zenginliğinden çok, çekim dizisinin biçimbilimsel açıdan tekdüze olmasına bağlamıştır. Bu tartışmalar, günümüzde boş özne dillerinin tutarlı boş özne dilleri, kısmi boş özne dilleri ve söylem temelli boş özne dilleri gibi farklı türler altında ele alınmasına yol açmıştır (Holmberg, 2005; Biberauer vd., 2010). İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve Türkçe, kişi uyumunun çekimli tümcelerde öznenin boş bırakılmasına genel olarak olanak tanıdığı tutarlı boş özne dilleri arasında yer almaktadır. Fince gibi kısmi boş özne dillerinde ise birinci ve ikinci kişi özneler boş bırakılabilirken üçüncü kişi öznelerin boş kullanımı belirli yapılarla sınırlıdır (Holmberg, 2005).

Türkçe de bu açıdan tipik bir boş özne dilidir. Birinci ve ikinci kişilerde eylem üzerindeki kişi uyum biçimbirimleri öznenin kişi ve sayısını açıkça işaret ettiğinden, özne çoğu bağlamda sesletilmez:

- (2) a. (Ben) dün sinemaya gittim.
- b. (Siz) bu kitabı okudunuz mu?

Üçüncü kişide ise durum farklıdır. Üçüncü tekil kişi eylem üzerinde biçimbilimsel olarak işaretlenmez. Üçüncü çoğul kişi eki *-İEr* ise çoğu durumda seçimlidir. Kullanılmadığı bazı bağlamlarda göndergenin kim olduğu belli olmayabilir. Türkçede öznenin boş bırakılabildiği yapılar ana tümcelerle sınırlı değildir. İyelik uyumu taşıyan adıl yan tümcelerde de özne boş bırakılabilir. Bu yapılarda öznenin gönderimi iyelik ekiyle belirlenmektedir:

- (3) a. Ayşe [Ø Ankara'ya gittiğim için] üzgün.
- b. Ayşe [Ø Ankara'ya gittiği için] üzgün.

(3a)'da birinci tekil kişi iyelik eki boş öznenin göndergesini konuşucu olarak belirlemektedir. (3b)'de ise üçüncü tekil kişi iyelik eki yalnızca öznenin üçüncü kişi olduğunu göstermekte, Ankara'ya gidenin Ayşe mi yoksa söylemde anılan başka biri mi olduğunu belirlememektedir. Dolayısıyla Türkçede üçüncü kişi boş özneler, uyum biçimbirimlerinin varlığına karşı göndergeleri açısından belirsiz kalabilen öğelerdir. Bu kitapta aktarılan deneylerin tümü, uyumun gönderge belirlemeye katkı sağlamadığı bu üçüncü kişi bağlamlarına odaklanmaktadır.

Üçüncü çoğul kişide ise uyumun işlevi öznenin açık ya da boş olmasına göre değişmektedir:

- (4) a. Çocuklar bahçede oynadı.
 b. Çocuklar bahçede oynadılar.
 c. Ø bahçede oynadılar.

Özne açık olduğunda çoğul eki *-lEr* seçimidir ve (4a) ile (4b) arasında gönderge açısından bir fark bulunmaz. Özne boş olduğunda ise eylem üzerindeki *lEr* eki öznenin çoğul olduğunu gösteren tek işaretir (4c). Bunun yanı sıra *-lEr* eki, saygı bildirmek amacıyla tekil bir özneye de kullanılabilir. Üçüncü çoğul kişi uyumunun bu özellikleri, Deney 2’de biçimbilimsel yönlendirmenin çoğul eki aracılığıyla kurulmasının hem gerekçesini hem de sınırlılığını oluşturmaktadır.

Boş özneye izin veren dillerde aynı varlığa hem boş özneye hem de açık bir özne adıyla gönderimde bulunmak dilbilgisel açıdan mümkün olduğundan, iki biçim arasındaki dağılımı neyin yönettiği sorusu ortaya çıkar. Bu sorunun cevaplarından biri ise Chomsky’nin (1981) Adıl Sakınma İlkesi’ne (İng. Avoid Pronoun Principle) dayanan üretici dilbilgisi çerçevesidir. Bu ilkeye göre hem boş hem de açık adıl kullanımının mümkün olduğu bağlamlarda boş adılın tercih edilmesi daha olasıdır. Açık adılar ise yalnızca boş adılın kullanımının uygun olmadığı durumlarda kullanılır. Bu doğrultuda açık adılar genellikle konu değişimini belirtmek, karşıtsal odak oluşturmak veya bağlamdan kolayca çıkarılamayan yeni bir söylemsel ögeyi vurgulamak gibi işlevleri yerine getirmekte, boş özne adılları ise söylemde daha önce tanıtılmış ve bilişsel açıdan erişilebilir öncüllerle konu devamını sağlamaktadır.

Adıl Sakınma İlkesi, açık adılın hangi durumlarda kullanılacağını ekonomi temelinde açıklamakla birlikte, açık adılın yorumuna ilişkin ek kısıtlamaları kapsamamaktadır. Montalbetti (1984), boş özne dillerinde açık adılların niceleyici öncüllere bağlı değişkenler (İng. bound variables) olarak yorumlanmadığını göstermiş ve bu genellemeyi Açık Adıl Kısıtlaması (İng. Overt Pronoun Constraint) olarak adlandırmıştır:

- (5) a. Nadie_i cree que pro_i es inteligente.
 ‘Kimse zeki olduğunu düşünmüyor.’
 b. Nadie_i cree que él_{*i/j} es inteligente.
 ‘Kimse onun zeki olduğunu düşünmüyor.’
 (Montalbetti, 1984: 83)

(5a)’da içe yerleşik tümcedeki boş özne, niceleyici öncül *nadie* ‘kimse’ tarafından bağlanabilirken, (5b)’de açık adıl *él* bu yoruma izin vermemekte ve yalnızca söylemdeki başka bir göndergeye gönderimde bulunabilmektedir. Bu kısıtlama, boş özne dillerinde açık adılın boş adılın sesletilmiş bir biçimi olmadığını, kendine özgü yorum özellikleri taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı düşünce, aşağıda ele alınan ÖKS’nin de temelinde yer almaktadır: Boş ve açık adıl aynı dilbilgisel konumda bulunabilmelerine karşın farklı öncüllere

yönelme eğilimleri taşımaktadır. Açık Adıl Kısıtlamasının Türkçedeki görünümü ve o ile *kendisi*'nin bu kısıtlama karşısındaki farklı davranışları 2.3.3'te ele alınmaktadır.

Boş ve açık adıl arasındaki bu dağılım, boş özne dillerinde gözlemlenen genel bir eğilimi yansıtmakla birlikte, açık adılın hangi koşullarda kullanılacağını ve nasıl yorumlanacağını kendi başına öngörmez. Açık adılın gerekli olduğu durumların neler olduğunu belirlemek, söylemdeki varlıkların durumuna ilişkin daha ayrıntılı bir açıklamayı gerektirir. Bu açıklamayı sağlayan yaklaşımların başında, gönderimsel biçimlerin seçimini söylemdeki varlıkların bilişsel erişilebilirliğine bağlayan çalışmalar gelmektedir.

2.1.2 Söylem Temelli Yaklaşımlar

Gönderimsel biçimlerin seçimini söylem düzeyinde açıklamaya yönelik ilk kapsamlı girişimlerden biri, Givón'un (1983) konu devamı (İng. topic continuity) çalışmasıdır. Givón, farklı dillerden metinler üzerinde yürüttüğü nicel çözümlemelerde bir varlığın söylemdeki sürekliliğini üç ölçütle belirlemiştir: varlığın son bahsedildiği yer ve yeniden bahsedildiği yer arasındaki mesafe (İng. referential distance), bu aralık içinde olası göndergelerin bulunup bulunmadığı (İng. potential interference) ve varlığın devam eden tümcelerde söylemde kalma süresi (İng. persistence). Bu ölçütlere göre sürekli ve kolayca izlenebilen konular boş adıl ya da vurgusuz adıl gibi en az sesbilimsel malzeme taşıyan biçimlerle kodlanmaktadır. Kesintiye uğrayan, beklenmedik ya da işlenmesi güç konular ise vurgulu adıl ve tam ad öbekleri gibi daha fazla sesbilimsel malzeme taşıyan biçimler gerektirmektedir. Givón bu gözlemi, bir konunun sürekliliği azaldıkça onu kodlamak için kullanılan dilsel malzemenin arttığı bir düzlem biçiminde ifade etmiştir. Düzlemin bir ucunda süregelen konuları kodlayan boş adıl, diğer ucunda ise söyleme yeni katılan varlıkları kodlayan ad öbekleri yer almaktadır.

Bilişsel bir bakış açısından ise Ariel'in (1990) Erişilebilirlik Kuramı (İng. Accessibility Theory), söylemsel öğelerin belirginliğinin adilsil ve adsıl gönderimleri nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Bu kurama göre bir varlığın dinleyicinin zihinsel temsilindeki erişilebilirlik derecesi, o varlığa hangi dilsel biçimle gönderimde bulunulacağını belirlemektedir. Bilişsel açıdan yüksek düzeyde erişilebilir olan, söylemde sıkça bahsedilen ya da yakın zamanda tanıtılmış varlıklar, boş adıl gibi en küçük dilsel biçimlerle ifade edilmektedir. Buna karşılık daha az belirgin, mevcut dikkat odağından uzak ya da yeni tanıtılan varlıklar daha açık ve belirgin ifadeler gerektirmektedir.

Ariel, gönderimsel biçimleri erişilebilirlik düzeyine göre bir düzlem üzerinde sıralamıştır. Düzlemin düşük erişilebilirliği işaretleyen ucunda tam ad öbekleri (örn., *Derya*) ve göndermeyi ayrıntılı bir betimlemeyle gösteren ad öbekleri (örn., *dün kafede tanıştığımız genç kadın*), ortasında işaret öğeleri (örn., *bu, şu, bu çocuk*,

şu çocuk), yüksek erişilebilirliği işaretleyen ucunda ise sırasıyla vurgulu ve vurgusuz adılar, eylem üzerindeki kişi uyum ekleri ve boş adıl bulunmaktadır. Bir biçimin ölçekteki yeri üç özelliğiyle ilişkilidir: taşıdığı sözcüksel bilgi miktarı (İng. informativity), göndermesini ne ölçüde tek başına belirleyebildiği (İng. rigidity) ve sesbilimsel büyüklüğü (İng. attenuation). Daha az bilgi taşıyan, göndermesini daha az kesinlikle belirleyen ve daha kısa biçimler daha yüksek erişilebilirliği işaretler. Bir varlığın erişilebilirliğini ise öncülle artgönderimsel ifade arasındaki mesafe, bağlamdaki olası öncüllerin varlığı, öncülün söylemdeki belirginliği ve iki ifadenin aynı bağlamda yer alıp almaması gibi etkenler belirlemektedir. Bu çerçevede boş ve açık adılar arasındaki dağılım, dilbilgisel bir seçim olmanın yanı sıra söylemdeki bilişsel erişilebilirliğin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir.

Gundel vd. (1993) ise gönderimsel biçimlerle göndermelerin bilişsel durumu arasındaki ilişkiyi Verilmişlik Hiyerarşisi (İng. Givenness Hierarchy) adını verdikleri bir modelle açıklamıştır. Bu hiyerarşi, bir göndergenin dinleyicinin zihnindeki durumunu odakta (İng. in focus), etkin (İng. activated), tanıdık (İng. familiar), tekil olarak tanımlanabilir (İng. uniquely identifiable), gönderimsel (İng. referential) ve tür olarak tanımlanabilir (İng. type identifiable) olmak üzere altı düzeyde ele alır. Her gönderimsel biçim, göndergenin en az belirli bir bilişsel durumda bulunduğunu işaretler.

Örneğin İngilizcede vurgusuz *it* adlı göndergenin dinleyicinin dikkat odağında bulunmasını gerektirirken, *a dog* ‘bir köpek’ gibi belirsiz bir ad öbeği yalnızca dinleyicinin söz edilen varlığın türünü tanımlayabilmesini gerektirir. Hiyerarşideki düzeyler birbirini kapsar. Odakta olan bir gönderge aynı zamanda etkin, tanıdık ve tanımlanabiliridir. Gundel vd., konuşucuların buna karşın genellikle göndergenin durumuna uyan biçimi seçmesini Grice’ın (1975) nicelik ilkesiyle açıklar: Konuşucu, dinleyicinin gereksinim duyduğu kadar bilgi vermekle yükümlüdür. Bu nedenle daha alt bir düzeyi işaretleyen bir biçimin seçilmesi, göndergenin daha üst bir düzeyde bulunmadığı biçiminde yorumlanır. Örneğin dinleyicinin bildiği bir köpekten *a dog* diye söz etmek, dinleyiciye söz konusu köpeğin tanımadığı bir köpek olduğunu düşündürür.

Söylemdeki varlıkların belirginliğini ardışık tümceler arasındaki ilişkiler üzerinden modelleyen Merkezleme Kuramı (İng. Centering Theory) da bu yaklaşımlarla aynı doğrultudadır (Grosz vd., 1995). Kurama göre her tümce, söylemde öne çıkan varlıkları belirginlik sırasına göre dizer ve bu sıralamada genellikle özne en üst konumda yer alır. Bir sonraki tümcede adıyla anılan varlığın, önceki tümcenin en belirgin varlıklarından biri olması beklenir. Ardışık tümceler aynı merkezi sürdürdüğünde söylem en tutarlı biçimini alır. Turan (1995) bu çerçeveyi Türkçeye uygulayarak boş ve açık öznelerin söylemdeki dağılımını incelemiştir. Bu çalışmaya 2.3.4’te yeniden dönülecektir.

Merkezleme Kuramı'nın temel kavramları, kitaptaki deneylerin yorumlanması açısından ayrıca önem taşımaktadır. Kurama göre her tümcede anılan varlıklar, belirginlik sırasına göre dizilen ileriye dönük merkezler listesini (İng. forward-looking centers, Cf) oluşturur. Bu listenin en üst sırasındaki öge tercih edilen merkezdir (İng. preferred center, Cp). Bir önceki tümcenin listesinde yer alıp sonraki tümcede de anılan en belirgin öge ise geriye dönük merkez (İng. backward-looking center, Cb) olarak adlandırılır. Ardışık tümceler arasındaki geçişler, geriye dönük merkezin korunup korunmadığına ve tercih edilen merkezle örtüşüp örtüşmediğine göre sürdürme (İng. continue), koruma (İng. retain) ve kayma (İng. shift) olarak sınıflandırılır. Kuramın adılara ilişkin kuralına göre bir tümcede önceki tümcenin herhangi bir ögesi adıyla anılıyorsa, geriye dönük merkezin de adıyla anılması gerekir. Geçişler arasında ise sürdürme korumaya, koruma da kaymaya tercih edilir (Grosz vd., 1995). Bu çerçevede en az bilgi taşıyan biçimler söylem merkezinin sürdürüldüğü bağlamlarla, daha fazla bilgi taşıyan biçimler ise merkezin değiştiği bağlamlarla ilişkilendirilmektedir.

Merkezleme Kuramı'nın öngörülleri psikodilbilimsel olarak da test edilmiştir. Gordon vd. (1993), öz-denetimli okuma deneylerinde, bir tümcenin geriye dönük merkezine adıl yerine tekrarlı bir adla gönderimde bulunulduğunda okumanın yavaşladığını göstermiştir. Bu çalışmaya göre geriye dönük merkez, mümkün olduğu durumlarda tümcenin dilbilgisel öznesidir ve önceki tümcede özne ya da tümce başı konumunda yer almış bir göndergeye karşılık gelir. Gordon vd. tekrarlı ad cezası (İng. repeated-name penalty) adını verdikleri bu etkiyi, adılın önceki tümceyle süreklilik kuran bir bağdaşıklık ipucu olmasıyla açıklarlar. Tekrarlı ad bu ipucunu ortadan kaldırır ve okur tarafından yeni bir söylem kesitinin başladığına ilişkin bir işaret olarak yorumlanabilir. Bu bulgu, kitapta aktarılan deneyler açısından iki yönden önemlidir. Birincisi, Türkçe gibi boş özne dillerinde özne öncülüne gönderimde bulunurken açık adıl kullanmada ortaya çıkabilecek bir yavaşlamanın benzer bir mekanizmayla açıklanabileceğini düşündürmektedir. Nitekim Gelormini-Lezama ve Almor (2011), bir boş özne dili olan İspanyolcada tekrarlı ad cezasının yanı sıra belirgin öncüllere açık adıyla gönderimde bulunulduğunda da okumanın boş adıla göre yavaşladığını göstermiş ve bu etkiyi açık adıl cezası (İng. overt pronoun penalty) olarak adlandırmıştır. Bu dillerde belirgin bir göndergeye gönderimde beklenen biçim boş adıdır. Açık adıl ise İngilizcedeki tekrarlı ada benzer biçimde beklenenden daha belirtili bir seçenek olarak işlev görür. İkincisi, Gordon vd.'nin deneylerinde nesne konumundaki ya da önceki tümcede belirgin olmayan göndergelere tekrarlı adla gönderimde bulunmak anlamlı bir yavaşlamaya yol açmamıştır. Bu bulgu, tekrarlı adın maliyetini biçimin kendisine bağlamak yerine göndergenin söylemdeki belirginliğiyle açıklamaktadır.

Söylemdeki belirginliğin tek kaynağı dilbilgisel işlev değildir. Gernsbacher ve Hargreaves (1988), bir tümcede ilk anılan katılımcının ikinci anılan katılımcıya

göre daha erişilebilir olduğunu göstermiş ve bu ilk anılma üstünlüğünü dilbilgisel işlevden çok, dinleyicinin ilk anılan katılımcıyı tümceyi işlemlerken temel olarak almasıyla açıklamıştır. Türkçe gibi belirtsiz bir şekilde sözcük dizilişinde öznenin tümcenin başında yer aldığı dillerde öznellik ile ilk anılma çoğu durumda örtüşmektedir. Bu nedenle özne yanlılığının dilbilgisel işlevden mi yoksa ilk anılmadan mı kaynaklandığını ayırt etmek, öznenin tümcenin başında yer almadığı yapıları da gerektirmektedir (bkz. 2.3.5 ve 5.4).

Kehler (2002), adıl yorumlamada ileri sürülen yanlılıkların büyük ölçüde tümceler arasındaki bağdaşıklık ilişkilerinin kurulma biçiminden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Kehler vd. (2008) bu öneriyi deneysel olarak test etmiştir. Bulgularına göre dinleyiciler bir adılı yorumlarken iki tür beklentiden yararlanır. Birincisi, iki tümce arasında hangi bağdaşıklık ilişkisinin kurulacağına, örneğin ikinci tümcenin bir açıklama mı, bir sonuç mu, yoksa zaman içinde ardından gelen bir olay mı bildireceğine ilişkin beklentidir. İkincisi, bu ilişki içinde söylemde kimden söz edileceğine ilişkin beklentidir. Dolayısıyla adılın hangi göndergeye bağlanacağı, kurulması beklenen bağdaşıklık ilişkisine göre değişebilmektedir. Örneğin *Ali Ayşe'yi kızdırdı çünkü o...* tümcesinde açıklama ilişkisi kurulduğu için adıl büyük olasılıkla kızgınlığa yol açan Ali'ye bağlanır. *Ali Ayşe'yi kızdırdı. Bu yüzden o...* tümcesinde ise sonuç ilişkisi kurulduğu için adıl büyük olasılıkla kızan Ayşe'ye bağlanır. Bununla birlikte Kehler vd., özne yanlılığının bir bölümünün bağdaşıklık beklentileriyle açıklanamayabileceğini de kabul etmektedir. Kehler ve Rohde (2013) bu bulguları Bayeşçi bir modelle biçimlendirmiş ve bağdaşıklık temelli yaklaşımı Merkezleme Kuramı ile uzlaştırmıştır. Model adıl yorumunu iki bileşene ayırmaktadır: söylemde hangi göndergenin yeniden anılacağına ilişkin beklenti ve konuşucunun belirli bir göndergeye gönderimde bulunurken adıl kullanma olasılığı. Birinci bileşen eylem anlambilimi ve bağdaşıklık ilişkileri tarafından belirlenmektedir. İkinci bileşen ise bu anlamsal yanlılıklardan etkilenmemekte, büyük ölçüde göndergenin konu olma olasılığına bağlı kalmaktadır. Öznellik bu bileşende konu olmanın bir göstergesi olarak rol oynamaktadır. Bu ayrım, aynı biçimin üretimde ve yorumlamada farklı örüntüler sergileyebileceğini öngördüğünden, kitapta yorumlama ve üretim verilerinin birlikte değerlendirilmesi açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır (bkz. 5.8).

Söylem temelli yaklaşımların büyük bölümü, farklı gönderimsel biçimleri tek bir belirginlik ölçeği üzerinde sıralamaktadır. Kaiser ve Trueswell (2008) ise Fincede kişi adılı *hân* ile gösterme adılı *tâmâ*'nın yorumunu inceledikleri çalışmalarında iki biçimin farklı ipuçlarına farklı ölçülerde duyarlı olduğunu göstermiştir. Bu bulgudan hareketle önerdikleri biçime özgü yaklaşıma göre gönderimsel biçimler, tek bir ölçek üzerinde konumlanmak yerine kendine özgü ipuçlarına duyarlı öğeler olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, Türkçede boş adıl ile açık adıl o'nun aynı ipuçlarına aynı biçimde tepki verip vermediği sorusunu da gündeme getirmektedir.

Yukarıda bahsedilen yaklaşımların ortak noktası, söylemde en belirgin ve en erişilebilir varlığa en az bilgi taşıyan biçimle gönderimde bulunulduğu öngörüsüdür. Öznelere tümcede genellikle en belirgin varlığı işaret ettiği düşünüldüğünde, bu öngörü boş adılın özne öncüllerine bağlanma eğilimini doğal biçimde açıklar. Ancak söz konusu yaklaşımlar, tümce içinde aynı anda bulunan ve dilbilgisel olarak eşit ölçüde uygun iki öncül arasında dinleyicinin nasıl bir seçim yaptığını, özellikle de açık adılın bu seçimde nasıl davrandığını ayrıntılı biçimde belirlemez.

2.1.3 Öncül Konumu Stratejisi

Adıl Sakınma İlkesi'nden ve Erişilebilirlik Kuramı'ndan hareketle Carminati (2002), İtalyancada boş ve açık özne adılarının nasıl çözümlendiğini çevrimdışı anketlerden çevrimiçi okuma deneylerine uzanan bir dizi deneyle inceleyen kapsamlı bir çalışma yürütmüş ve ÖKS'yi geliştirmiştir. Bu kitap açısından en önemli olan, çalışmanın öz-denetimli okuma deneyleridir. Carminati bu deneylerde adılın yorumunu anlambilimsel olarak özneye ya da nesneye yönlendiren tümceler kullanmıştır. Tümceler, aynı cinsiyetten iki öncül içeren bir yan tümce ile boş ya da açık adıl içeren bir ana tümceden oluşmaktadır. Boş ya da açık adılar, yan tümcedeki özne ya da nesne öncülüne gönderimde bulunabilmektedir:

- (6) a. Quando Vanessa ha visitato Giovanna in ospedale Ø le ha portato un mazzo di fiori.
'Vanessa Giovanna'yı hastanede ziyaret ettiğinde ona bir demet çiçek getirdi.'
- b. Quando Vanessa ha visitato Giovanna in ospedale *lei* le ha portato un mazzo di fiori.
'Vanessa Giovanna'yı hastanede ziyaret ettiğinde o ona bir demet çiçek getirdi.'
- c. Quando Vanessa ha visitato Giovanna in ospedale Ø era già fuori pericolo.
'Vanessa Giovanna'yı hastanede ziyaret ettiğinde zaten tehlikeyi atlatmıştı.'
- d. Quando Vanessa ha visitato Giovanna in ospedale *lei* era già fuori pericolo.
'Vanessa Giovanna'yı hastanede ziyaret ettiğinde o zaten tehlikeyi atlatmıştı.'
- (Carminati, 2002: 67)

Bu örneklerde boş özne, Ø, ya da açık özne adılı, *lei*, yan tümcedeki özne, *Vanessa*, ya da nesne, *Giovanna*, öncülüne anlambilimsel açıdan çözümlenmektedir. Her iki öncül de kadın olduğundan *lei* adılının cinsiyeti

öncüllerden birine işaret etmemektedir. Dolayısıyla, adılın kime gönderimde bulunduğu ancak ana tümcenin geri kalanı okunduğunda anlaşılır. (6a) ve (6b)'de çiçek getirenin ziyaretçi, yani Vanessa olması, (6c) ve (6d)'de ise tehlikeyi atlatmış olanın hastanede yatan, yani Giovanna olması beklenir.

Yukarıdaki tümce desenlerine yönelik tasarlanan deneyin bulguları adıl-öncül ilişkisine bağlı olarak belirgin bir işleme örüntüsü ortaya koymuştur: Boş özneler özne öncülüne çözümlendiğinde (6a), nesne öncülüne çözümlendikleri koşula (6c) kıyasla daha hızlı işlenmiş, açık özneler ise öncül nesne olduğunda (6d), özne öncülüne çözümlendikleri koşula (6b) göre bir işleme avantajı göstermiştir. Bu bulgular, boş ve açık özne adılarının kurduğu gönderimsel ilişkilerin işleme hızını doğrudan etkileyen önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Bu farklılığı açıklamak için Carminati ÖKS'yi öne sürmüştür. ÖKS, öncüllerin hiyerarşik sözdizimsel konumunun eşgönderim ilişkilerini belirlemede kritik bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu stratejiye göre boş adılar tümcenin sözdizimsel hiyerarşide daha yüksek konumda yer alan Gösterici Çekim Öbeği (GösÇÖ) konumundaki özne öncülüne bağlanma eğilimi taşıırken, açık adılar daha çok GösÇÖ dışı konumlarda yer alan nesne öncüllerine yönelme eğilimindedir. ÖKS, bu gönderim farklılıklarının yalnızca sözdizimsel sınırlılıklarla açıklanamayacağını ileri sürmekte, bilişsel ve söylemsel etkenlerin etkileşimiyle şekillendiğini de vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Carminati, daha az belirgin gönderimsel ifadelerin, yani boş adıların, söylemde daha yüksek sözdizimsel konumda bulunan ve bilişsel açıdan daha erişilebilir olan özne öncüllerine yönelme eğiliminde olduğunu savunmaktadır.

ÖKS'nin iki özelliği, sonraki çalışmaların ve bu kitapta aktarılan deneylerin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Birincisi, bu strateji öncülün tümce yapısındaki konumunu temel alır. Öznenin yapısal olarak daha yüksek bir konumda bulunması, artgönderim çözümlemesinin nasıl gerçekleştiğini açıklar. İkincisi, ÖKS bir işleme stratejisi olarak tanımlanmıştır: Dinleyicinin adilla karşılaştığı anda, tümcenin devamı adılın yorumunu belirlemeden önce bir öncüle yönelme eğiliminde olduğunu varsayar. Bu nedenle, bu stratejinin etkileri en açık biçimde, adıl gönderiminin tümcenin devamında çözümlendiği durumlarda okuma sürelerindeki farklılıklar olarak ortaya çıkar.

ÖKS, anadili konuşucularının yanı sıra iki dilli ve ikinci dil konuşucularının artgönderim çözümlemelerini incelemek için de yaygın bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Örneğin, Sorace ve Filiaci (2006), İtalyancayı ikinci dil olarak ileri düzeyde edinmiş İngilizce konuşucularının boş adıları anadili konuşucuları gibi yorumladığını, ancak açık adıları özne öncülüne anadili konuşucularından anlamlı biçimde daha sık bağladığını göstermiştir. Bu doğrultuda Arakesit Varsayımı'nı (İng. Interface Hypothesis) ortaya atan araştırmacılar, bu durumu sözdizimsel yapının edinilmiş olmasına karşın sözdizim-söylem arakesitinde

işleyen stratejilerin edinilememesiyle açıklamıştır. Bu bulgu, ÖKS'nin özellikle açık adıl bileşeninin sözdizim-söylem arakesitinde yer aldığını ve bu nedenle dile ve konuşucu grubuna özgü etkenlere açık olduğunu düşündürmektedir.

ÖKS'nin Türkçe için öngörülleri, kitapta aktarılan deneylerin tasarımına doğrudan yansımaktadır. Strateji Türkçede geçerliyse boş adıl içeren ana tümcelerın özne öncüllüne, açık adıl içeren ana tümcelerın ise nesne öncüllüne çözümlendiklerinde daha hızlı işlemlenmesi beklenir. Bu öngörü, okuma sürelerinde adıl türü ile öncül türü arasında çapraz bir etkileşim olarak ortaya çıkmalıdır. Yorumlama boyutunda katılımcıların boş adılı özneye, açık adılı ise nesneye bağlaması, üretim boyutunda ise özne öncüllüne gönderimde boş adılı, nesne öncüllüne gönderimde açık adılı tercih etmesi beklenir. Bu öngörülerin işleme, yorumlama ve üretim boyutlarında ayrı ayrı test edilmesi, ÖKS'nin Türkçede hangi boyutlarda ve hangi bileşeniyle işlediğinin belirlenmesine olanak tanımaktadır.

2.2 Öncül Konumu Stratejisi: Diller Arası Kanıtlar ve Kuramsal Tartışmalar

Carminati'nin (2002) öncü çalışmasının ardından ÖKS'nin diller arası geçerliliğini test etmeye yönelik pek çok araştırma yürütülmüştür. Bu araştırmalar, test ettikleri dilin yanı sıra kullandıkları yöntem, adıl çözümleme araçları ve deney tümcelerindeki tümcecik dizilişi bakımından da farklılaşmaktadır.

2.2.1 Örtüşen Bulgular

Filiaci vd. (2014), Carminati'nin yöntemini uyarlayarak İtalyanca ve İspanyolcada ÖKS'nin işleyişini karşılaştıran kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Katılımcılara karmaşık tümceler sunulmuş, ardından çevrimdışı yorumlamalarını da ölçmek amacıyla anlama soruları yöneltilmiştir. Bulgular ÖKS'nin öngörülleriyle büyük ölçüde uyumlu bir tablo ortaya koymuştur: Her iki dilde de boş özneler özne öncüllerine daha hızlı bağlanarak işleme avantajı göstermiştir. Ancak açık özne adılarının işlemlenmesinde iki dil arasında belirgin bir farklılık gözlemlenmiştir. İtalyancada açık adıl nesne öncüllerine yönelirken, İspanyolcada ise özne öncüllerine karşı bir işleme avantajı sağlamıştır. Anlama sorularına verilen yanıtlar da işleme bulgularını desteklemiştir.

Filiaci vd. bu farklılığı, Cardinaletti ve Starke'nin (1999) kuramsal çerçevesine dayanarak iki dilin adıl dizgeleri arasındaki yapısal ayrımlarla açıklamıştır. Cardinaletti ve Starke, adıları güçlü adılar (İng. strong pronouns), zayıf adılar (İng. weak pronouns) ve klitik adılar (İng. clitic pronouns) olmak üzere üç sınıfa ayırır. Güçlü adılar söylemde belirgin olmayan göndergelere de gönderimde bulunabilir. Yapısal açıdan eksik olan zayıf adılar ve klitik adılar ise söylemde belirgin, önceden tanıtılmış bir öncüle gereksinim duyar. Bu ayrıma göre bir

dildeki açık adılın gönderim eğilimleri, o dilin adıl dizgesinde açık adılın hangi sınıfa ait olduğuyla ilişkili olabilir. Aynı görünen iki açık adılın, örneğin İtalyancadaki *lei* ile İspanyolcadaki *ella*'nın, farklı bağlanma örüntüleri sergilemesi bu açıdan beklenmedik değildir.

Filiaci vd.'nin İspanyolcadaki açık adılara ilişkin bulgusuna karşın, İspanyolca üzerine yürütülen başka çalışmalar da ÖKS ile uyumlu sonuçlar bulgulamıştır (Alonso-Ovalle vd., 2002; Jegerski vd., 2011; Keating vd., 2011). Bunlardan Keating vd. (2016), Meksika İspanyolcasında adıl çözümlemesine ilişkin anlambilimsel ipuçlarının kullanıldığı kapsamlı bir araştırma yürütmüştür. Önceki çalışmalarla uyumlu biçimde bu çalışmada da yan tümceyi ana tümcenin izlediği iki tümceciğten oluşan karmaşık tümceler kullanılmış, her yan tümce, biri özne diğeri nesne olmak üzere aynı cinsiyetten iki öncül içermiştir. Ana tümceler ise yan tümcedeki öncüllerden birine anlambilimsel açıdan çözümlenen boş ya da açık adılar içermiştir. Çalışmada, çevrimiçi ölçümün yanı sıra anlama soruları aracılığıyla katılımcıların çevrimdışı yorumlamaları da değerlendirilmiştir. Sonuçlar, boş adıl içeren tümceciğlerin özne öncüllerine çözümlendiğinde, açık adıl içeren tümceciğlerin ise nesne öncüllerine bağlandığında daha hızlı işlemlendiğini göstermiştir. Araştırmacılar ayrıca İspanya ve Meksika İspanyolcasının artgönderim çözümleme stratejilerinin farklı olabileceğini öne sürmüş, ancak bu farklılıkların kesin nedenlerini tartışmamıştır.

Bel vd. (2016) ise Filiaci vd. ile Keating vd.'nin çalışmalarından farklı bir deney düzeneği kurarak İspanya İspanyolcasında ÖKS'yi incelemiştir. Farklı tümceciğ dizilişi kullanılarak, çalışmada ana tümcenin ardından gelen yan tümcede boş ve açık özne adılarının artgönderim çözümlemeleri anlambilimsel ipuçları kullanılarak test edilmiştir. Bulgular, boş özne adılarının çoğunlukla özne öncüllerine bağlanma yöneliminin olduğunu ortaya koymuştur. Açık adıların ise nesne öncüllerine bir eğilimi olmakla birlikte, bu eğilimin boş öznelere karşılaştırıldığında daha zayıf kaldığı gözlemlenmiştir. Araştırmacılar ayrıca boş adıların dilsel ipuçlarına daha az gereksinim duyduğunu ve tümcede daha erken çözümlendiğini, açık adıların ise daha fazla dilsel malzemeye gereksinim duyduğunu bulgulamıştır. Bu bağlamda Bel vd., ana-yan tümceciğ dizilişinin öncül seçimini etkileyebileceğini öne sürmüştür.

Yunanca üzerine gerçekleştirilen araştırmalar da ÖKS ile uyumlu bulgular sunmaktadır. Papadopoulou vd. (2015), Yunanca konuşan yetişkinler ve çocuklarla yürüttükleri iki çevrimiçi resim doğrulama deneyinde ana tümceyi izleyen yan tümcedeki boş ya da açık özne adılının yorumunu incelemiştir. Katılımcılar tümceyi bölüm bölüm dinlerken ekranda, yan tümcedeki eylemi ana tümcenin öznesinin, nesnesinin ya da tümcede anılmayan üçüncü bir kişinin gerçekleştirdiği bir resim görmüş ve tümcenin resimle uyumlu olup olmadığına karar vermiştir. Tümceler dilsel açıdan belirsiz olduğundan, test edilen yorumu belirleyen görsel bağlamdır. Bulgular, yetişkinlerin boş adılı özne öncülüne, açık

adılı ise nesne öncülüne bağladığını ortaya koymuş ve bu durum ÖKS'nin öngörülerıyla örtüşmüştür. Çocuklarda ise açık adılın yorumu 10–11 yaşlarında yetişkinlerinkine benzerken, boş adılın yorumunda bu yaşta bile belirgin bir örüntü gözlenmemiştir.

Boş adıların özne öncülüne yönelimine ilişkin benzer bir eğilim, Türkçe üzerine yürütülen bir çalışmada da gözlemlenmiştir (Schimke ve Colonna, 2016). Bu çalışma 2.3.5'te ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

2.2.2 Ayrışan Bulgular

ÖKS'yi destekleyen bu çalışmaların yanı sıra, alanyazında bu stratejiden ayrışan bulgular sunan araştırmalar da bulunmaktadır. Chamorro vd. (2016), İspanyolcadaki ÖKS etkilerini test etmek için anlambilimsel ipuçları yerine öncüllerin dilbilgisel sayısını manipüle eden biçimbilimsel bir yönlendirme kullanmıştır. Bu araştırmada göz izleme ve çevrimdışı yargı testleri birleştirilmiş, katılımcıların tümceleri okurken göz hareketleri kaydedilmiş ve tümceler doğallık açısından değerlendirilmiştir. Deney tümcelerinde adıl ve eylemler üçüncü tekil kişiyle kodlanmış, böylece boş ya da açık adıl her koşulda tekil sayıyla kodlanan öncüle gönderimde bulunmuştur:

- (7) a. La madre saludó a las chicas cuando *ella* cruzaba una calle con mucho tráfico.
Bağımlı çeviri: 'Anne kızları selamladı o işlek bir caddeden geçerken.'
- b. Las madres saludaron a la chica cuando *ella* cruzaba una calle con mucho tráfico.
Bağımlı çeviri: 'Anneler kızı selamladı o işlek bir caddeden geçerken.'
'O işlek bir caddeden geçerken anne/anneler kızı/kızları selamladı.'
- c. La madre saludó a las chicas cuando Ø cruzaba una calle con mucho tráfico.
Bağımlı çeviri: 'Anne kızları selamladı işlek bir caddeden geçerken.'
- d. Las madres saludaron a la chica cuando Ø cruzaba una calle con mucho tráfico.
Bağımlı çeviri: 'Anneler kızı selamladı işlek bir caddeden geçerken.'
'İşlek bir caddeden geçerken anne/anneler kızı/kızları selamladı.'

Araştırmanın bulguları önceki çalışmalardan ayrışan bir tablo ortaya koymuştur. Açık adıların bulunduğu tümcelerde nesne öncülüne gönderimde daha hızlı tepki süreleri gözlemlenirken, boş adıl koşullarında özne ve nesne öncülleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Bu sonuç, boş adıların özne öncüllerine çözümlenmesinin daha olası olduğunu bildiren önceki çalışmalarla açıkça çelişmektedir. Araştırmacılar bu farklılıkları göz izleme yönteminin kullanımı ve ana-yan tümcecik dizilişinin özellikleriyle açıklamıştır.

Bu noktada Chamorro vd.'nin anlambilimsel ipuçları yerine dilbilgisel sayı uyumuna dayanan bir manipölasyon kullandığı göz önünde bulundurulmalıdır. İki ipucu türü, adılın gönderimini farklı biçimlerde belirler. Anlambilimsel ipuçlarında öncüllerden biri daha olası hâle gelir ve yorum dünya bilgisine dayalı bir çıkarımla kurulur. Biçimbilimsel ipuçlarında ise öncüllerden biri dilbilgisel olarak olanaksızdır. Biçimbilimsel ipuçları bu nedenle anlambilimsel ipuçlarına kıyasla farklı bir bilişsel yük yaratabilmekte ve özellikle açık adılların daha hızlı ve doğru işlenmesine olanak tanıyabilmektedir. Açık adıllar sesletildikleri için kendi biçimbilimsel özelliklerini de taşır. Dolayısıyla, dilbilgisel sayı uyumsuzluğu bu adıllar için anında bir ipucu sunar. Boş adıllar ise tümcede sesletilmediğinden daha geniş söylem bağlamına ve sözdizimsel yapıya dayanmak durumunda kalmış olabilir.

Chamorro'nun (2018) devam çalışması ise boş adılların özneye eğilim göstermemesinin biçimbilimsel belirsizlik giderme stratejisiyle açıklanamayacağını öne sürer. Sayı manipölasyonu içermeyen ve çevrimdışı yürütülen bu çalışmanın bulguları Chamorro vd.'nin (2016) bulgularıyla uyumlu olarak dilbilgisel sayının manipüle edilmemesinin sonuçlar üzerinde belirleyici bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir. Çalışma ayrıca ana-yan tümcecik dizilişinin boş adılların yorumunu etkileyebileceğini vurgulamıştır. Buna göre bu dizilişte boş adıllar özneye bağlanma eğilimini yitirebilmekte, özneye de nesneye de bağlanabilmektedir. Ancak bu iki çalışmayı doğrudan karşılaştırmak yanıltıcı olabilir, çünkü ilk çalışma çevrimiçi göz izleme yöntemine, devam çalışması ise çevrimdışı bir teste dayanmaktadır. Bu iki yaklaşımda yer alan bilişsel süreçlerin farklılığı, katılımcıların artgönderim ilişkilerini işleme ve yorumlama biçimlerinde de farklılaştırmış olabilir.

ÖKS'yi test eden çalışmalarda yan tümce bazen ana tümceden önce (yan-ana dizilişi), bazen de ondan sonra (ana-yan dizilişi) yer almaktadır. Carminati (2002) ve Keating vd. (2016) yan-ana dizilişini kullanırken, Bel vd. (2016) ve Chamorro vd. (2016) ana-yan dizilişini kullanmıştır. İki dizilişte adıyla öncüller arasındaki doğrusal uzaklık ve öncüllerin tümcedeki belirginliği farklılaştığından, tümcecik dizilişinin kendisi de adıl çözümlemesini etkileyen bir değişken olabilir.

Tümcecik dizilişinin artgönderim çözümleme süreçleri üzerindeki etkisini doğrudan ele alan çalışmalar alanyazında belirgin bulgular sunmaktadır. Bel ve García-Alcaraz (2015), İspanyolcada farklı tümce kurgularının, yani ana-yan ve yan-ana dizilişlerinin, boş ve açık adılların yorumlanmasına etkisini anlambilimsel ya da biçimbilimsel yönlendirmeler olmadan test etmiştir. Araştırmada adılların gönderim ilişkileri, katılımcılara uygunluk değerlendirmesinde bulunmaları için devam tümceleriyle sunulmuştur. Bulgular tümcecik dizilişine bağlı olarak belirgin bir farklılık göstermiştir. Yan-ana dizilişinde boş adıllar genellikle özneye, açık adıllar ise nesneye yönelirken, ana-yan dizilişinde bu eğilim gözlemlenmemiştir. Araştırmacılar, yan tümcenin öne alınmasının bilişsel bir yük

yarattığını ve bu durumun boş adılların özne öncülüne bağlanmasını işlemleme açısından daha az zorlayıcı hâle getirdiğini ileri sürmüştür. Aynı çalışmada İspanyolca'yı ikinci dil olarak edinen Fas Arapçası konuşucuları genel olarak anadili konuşucularına benzer tercihler sergilemiş, ancak yan-ana dizilişinde anadili konuşucularından ayrılmıştır. Bu durum, dizilişin artgönderim çözümlemesi üzerindeki etkisinin dile özgü etkenlerden bağımsız olmadığına işaret etmektedir.

Wolna vd. (2022) ise Lehçede ana-yan tümcecik dizilişinde artgönderim çözümlemesini inceleyen çevrimdışı ve çevrimiçi testlerin sonuçları arasında önemli farklılıklar saptamıştır. Yönlendirme içermeyen tümceler üzerinden yürütülen çevrimdışı testin bulguları, boş adılların genellikle özneye, açık adılların ise nesneye gönderimde bulunduğunu göstermiştir. Buna karşın göz izleme yöntemiyle gerçekleştirilen çevrimiçi testte ise, adılların nesne öncüllerine çözümlenmesi için biçimbilimsel yönlendirmelere gereksinim duyulduğu, boş adılların çözümlemesinin ise daha esnek bir görünüm sergilediği saptanmıştır. Bu sonuçlar Lehçede artgönderim çözümlemesinin kendine özgü örüntüler sergileyebileceğini düşündürmekte ve boş adıl-özne öncülü eğiliminin ÖKS'nin öngördüğü kadar basit olmadığını ve çözümlemenin tümce yapısından ve dile özgü işlemleme tercihlerinden de etkilenebileceğini göstermektedir.

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, ÖKS örüntüsünün ana-yan dizilişinde yan-ana dizilişine kıyasla daha değişken olduğu görülmektedir. Bel vd. (2016) ana-yan dizilişinde de boş adılın özne eğilimine sahip olduğunu bulgulamış olsa da, Chamorro vd. (2016), Chamorro (2018) ve Bel ve García-Alcaraz (2015) bu dizilişte boş adıl için tutarlı bir özne yanlılığı saptayamamıştır. Bu durum, ÖKS etkilerini test eden çalışmaların bulgularını karşılaştırırken tümcecik dizilişinin ayrı bir değişken olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

2.2.3 Eylem Anlambilimi ve Yöntembilimsel Etkenler

Yukarıda bahsedilen araştırmaların büyük çoğunluğu, artgönderim çözümlemesinde anlambilimsel ipuçları kullanarak belirli bir gönderime yönelik manipülasyon oluşturmuştur. Anlambilimsel yönlendirmenin başka bir türü ise eylemlerin örtük nedenselliğidir. Örtük nedensellik, kişilerarası eylemlerin betimledikleri olayın nedenini katılımcılardan birine yükleme eğilimini ifade eder (Garvey ve Caramazza, 1974). Bu eğilim adılın hangi öncüle bağlanacağını da güçlü biçimde etkiler: Özne yönelimli eylemlerde olayın nedeni genellikle özne, nesne yönelimli eylemlerde ise nesne olarak yorumlanır.

Fedele ve Kaiser (2015), İtalyancada tümce içi bağlamlarda örtük nedensellik eylemlerinin adıl çözümlemesine etkisini incelemiştir. Araştırmada özne ve nesneyi bağlayan eylemler içeren tümceler sunulmuş ve bu tümceler *çünkü* bağlacıyla başlayan ve boş ya da açık adıl içeren bir tümcecikle sürdürülmüştür.

Örneğin *Öğrenci öğretmeni korkuttu çünkü Ø/o...* tümcesinde örtük nedensellik özneye karşı bir çözümleme eğilimi yaratırken, *Öğrenci şeften korktu çünkü Ø/o...* tümcesinde ise adılın gönderimi nesneye yönelik bir eğilim yaratmaktadır. Bu bağlamda, katılımcılardan adılların özne ya da nesne eğilimini yansıtıp yansıtmadığını belirlemek için devam tümceleri yazmaları istenmiştir. Bulgular, eylemlerin örtük nedenselliğinin adılların özne ya da nesneye yönelik çözümlemesini doğrudan etkilediğini göstermiş, özne yönelimli eylemlerde adılların özneye, nesne yönelimli eylemlerde ise nesneye gönderimde bulunduğu ortaya konmuştur. Bu araştırma, artgönderim çözümlemesinde sözdizimsel hiyerarşinin yanı sıra eylem anlambiliminin de belirleyici olduğunu göstermiştir.

Artgönderim araştırmalarının büyük çoğunluğu işleme ve yorumlama boyutlarına odaklanmış olsa da üretim süreçlerini kapsayan çalışmalar alanyazına önemli katkılar sunmaktadır. Contemori ve Di Domenico (2021), yorumlama ve üretim bileşenlerine odaklanarak İtalyanca ve Meksika İspanyolcasında artgönderim ve öngönderim çözümlemelerini birlikte incelemiştir. Çalışmada katılımcılara özne ya da nesne öncüllerine yönlendirmesiz biçimde gönderimde bulunan boş ya da açık adılar içeren tümceler sunulmuş ve katılımcılardan gönderimleri belirlemeleri istenmiştir. Bulgular, her iki dilde de boş adılların genellikle özneye, açık adılların ise nesneye gönderimde bulunduğunu göstermiştir. Üretim bileşeninde ise katılımcılara resim betimlemeleri için görsel destekli sözlü ve yazılı testler sunulmuştur. İtalyanca konuşucular sıklıkla boş adılları, İspanyolca konuşucular ise açık adılları ve ad öbeklerini tercih etmiştir. Yazılı testte katılımcılar anlambilimsel olarak yönlendirilmiş tümceleri *çünkü* bağlacıyla tamamlarken genellikle özne için boş adılları, nesne için ise açık adılları kullanmıştır. Bu çalışmada ayrıca yan-ana tümcecik dizilişinde öngönderimsel çözümleme de incelenmiş olup bu yönüyle alanyazında yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Contemori ve Di Domenico'nun (2023) devam çalışmasında ise çevrimdışı bir tümce tamamlama testi uygulanmıştır. Katılımcılardan özne ya da nesnenin altının çizildiği ve tümcecik dizilişlerinin sistematik olarak değiştirildiği tümceleri tamamlamaları istenmiştir. Bulgular, tümcecik dizilişinin manipüle edilmesiyle birlikte her iki dil grubundaki katılımcıların yan tümcede bulunan öncüllere gönderimde bulunurken daha az boş adıl kullandığını göstermiştir. Bu sonuç, yan-ana tümcecik dizilişinde boş adıl-özne yanlılığını ileri süren önceki işleme ve yorumlama çalışmalarıyla doğrudan çelişmektedir. Araştırmacılar bu tutarsızlığı, adıl çözümleme stratejilerinin yorumlama ve üretimde farklılık gösterebilmesiyle açıklamıştır. Bunun yanı sıra çalışma, açık adılların üretiminin tümcecik dizilişinden bağımsız olarak her iki dil grubunda da benzer eğilimlere sahip olduğunu bulgulamıştır. Bu çalışma, kitapta aktarılan Deney 4'ün tasarımına da temel oluşturmaktadır.

Üretim çalışmalarının alanyazına katkısı, yorumlama ile üretim arasındaki ilişkinin her zaman bakışımı olmadığı göstermesidir. Bir dinleyicinin belirli bir adılı hangi öncüle bağladığı, aynı konuşucunun o öncüle gönderimde bulunmak için hangi biçimi seçeceğini doğrudan belirlemez. Bu nedenle ÖKS'nin bir dilde geçerli olup olmadığını değerlendirirken yalnızca işleme ve yorumlama verilerine değil, üretim verilerine de bakmak gerekmektedir.

Yukarıda özetlenen çalışmalar Tablo 2.1'de bir arada sunulmaktadır. Tablo, çalışmaların ÖKS'nin öngörülerini bakımından tutarlı bir tablo ortaya koymadığını, ancak bu farklılıkların rastgele de olmadığını göstermektedir. Boş adılın özne öncülüne yönelimi, özellikle anlambilimsel yönlendirme içeren ve yan-ana dizilişini kullanan çalışmalarda güçlü biçimde gözlemlenmektedir. Açık adılın nesne yönelimi ise hem diller arasında hem de aynı dil içinde yöntem, ipucu türü ve tümcecik dizilişine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Çevrimiçi ve çevrimdışı ölçümlerin aynı çalışmada farklı sonuçlar vermesi ve yorumlama ile üretimin farklı örüntüler sergileyebilmesi de, ÖKS'nin test edilme yönteminin belirleyici bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Tablo 2.1 ÖKS'yi test eden başlıca çalışmalar

Çalışma	Dil	Yöntem	Yönlendirme	Temel bulgu
Carminati (2002)	İtalyanca	Çevrimiçi ve çevrimdışı deneyler	Anlambilimsel	Boş adıl özneye, açık adıl nesneye çözümlendiğinde daha hızlı işlemlenir.
Filiaci vd. (2014)	İtalyanca, İspanyolca	Çevrimiçi okuma, anlama soruları	Anlambilimsel	Boş adıl her iki dilde özneye daha hızlı bağlanır. Açık adıl İtalyancada nesneye yönelir, İspanyolcada yönelmez.
Keating vd. (2016)	Meksika İspanyolcası	Çevrimiçi okuma, anlama soruları	Anlambilimsel	Boş adıl özneye, açık adıl nesneye çözümlendiğinde daha hızlı işlemlenir.
Bel vd. (2016)	İspanyolca	Çevrimiçi okuma (ana-yan)	Anlambilimsel	Boş adıl özneye daha hızlı bağlanır. Açık adılın nesne eğilimi daha zayıftır.
Papadopoulou vd. (2015)	Yunanca	Resim doğrulama	Görsel	Yetişkinlerde boş adıl özneye, açık adıl nesneye bağlanır.
Chamorro vd. (2016)	İspanyolca	Göz izleme, doğrallık yargısı (ana-yan)	Biçimbilimsel	Açık adıl nesneye daha hızlı bağlanır. Boş adılda özne-nesne farkı yoktur.
Chamorro (2018)	İspanyolca	Çevrimdışı yorumlama (ana-yan)	Yönlendirmesiz	Boş adılda özne eğilimi gözlenmez.
Bel ve García-Alcaraz (2015)	İspanyolca	Uygunluk değerlendirmesi	Yönlendirmesiz	ÖKS örüntüsü yan-ana dizilişinde gözlenir, ana-yan dizilişinde gözlenmez.
Wolna vd. (2022)	Lehçe	Çevrimdışı test, göz izleme (ana-yan)	Yönlendirmesiz , biçimbilimsel	Çevrimdışı veriler ÖKS ile uyumludur. Çevrimiçi verilerde boş adılın yorumlanması daha esnektir.
Fedele ve Kaiser (2015)	İtalyanca	Tümce tamamlama	Örtük nedensellik	Adılın yorumunu eylemin örtük nedenselliği belirler.
Contemori ve Di Domenico (2021, 2023)	İtalyanca, Meksika İspanyolcası	Yorumlama ve üretim	Yönlendirmesiz , anlambilimsel	Yorumlama verileri ÖKS ile uyumludur. Üretimde diller ve dizilişler arasında farklılıklar vardır.
Schimke ve Colonna (2016)	Türkçe	Çevrimdışı yorumlama	Yönlendirmesiz	Boş adıl özneye bağlanır. Açık adıl incelenmemiştir.

2.3 Türkçede Artgönderim Çözümleme Araştırmaları

Türkçede artgönderim çözümlemesine ilişkin araştırmaların büyük bir bölümü gönderim ilişkilerinin dilbilgisel sınırlılıklarına odaklanmaktadır. Aşağıda önce bu yapısal kısıtlar, Türkçenin adıslı dizgesi ve Açık Adıl Kısıtlaması, ardından boş ve açık öznenin söylemsel işlevleri ele alınmaktadır. Bölüm, Türkçede artgönderim çözümlemesini deneysel olarak inceleyen çalışmaların değerlendirilmesiyle sona ermektedir.

2.3.1 Yapısal Kısıtlamalar

Özsoy (1992), yan tümcenin öznesi ya da iyelik yapısında tamlayan konumunda bulunan bir adılın, bir üst tümcenin öznesiyle eşgönderimli olamayacağını ileri sürmüştür. Özsoy'a göre bu kısıtlama yalnızca özne öncüller için geçerlidir. Aşağıdaki örnekten de görülebileceği üzere, üst tümcede adılın gönderimde bulunduğu dilsel birim özne değilse adıl ile bu birim eşgönderimli olabilmektedir:

- (8) Ayşe_i Alev_j'e [onun_i'in yarın Ankara'ya gideceğini] söyledi.
(Özsoy, 1992: 81)

(8)'de içe yerleşik tümcenin öznesi olan *onun*, ana tümcenin öznesi Ayşe ile eşgönderimli olamamakta, ancak ana tümcenin yönelme durumundaki tümleci Alev ile eşgönderimli olabilmektedir. İçe yerleşik tümcenin nesnesi konumundaki bir adıl ise ana tümcenin öznesine bağlanabilmektedir (Özsoy, 1992: 80). Benzer kısıtlamalar Türkçe alanyazında başka çalışmalarda da gösterilmiştir (Erguvanlı-Taylan, 1986; Sezer, 1991; Turan, 1995; Aydın ve İşsever, 2013). Kornfilt (1997) de Türkçede açık adılların yan tümcede kullanıldığında aynı tümce içindeki özne öncüle bağlanamadığını belirtmektedir.

Bu kısıtlamanın kaynağına ilişkin farklı açıklamalar önerilmiştir. Sezer (1991), özne konumundaki *o*'nun belirli bir alan içinde kendisini k-buyuran (İng. c-command) bir özneye eşgönderimli olamayacağını öngören bir ilke (İng. Obviation Principle) önermiştir. Özsoy (1992) ise Bağlama Koşullarının öngördüğü yapısal ilişkiler sağlandığı halde yan tümcenin öznesi olan adılın üst tümcenin öznesiyle eşgönderimli olmadığını dikkat çeker. Nitekim (8)'de adıla hem Ayşe hem Alev k-buyurmakta, ancak eşgönderim yalnızca özne olan Ayşe ile engellenmektedir. Özsoy kısıtlamayı, gösterici (İng. specifier) konumundaki bir öncül ile yine gösterici konumundaki bir adıl arasında eşgönderimi yasaklayan yapısal bir sınırlama olarak tanımlar.

Aydın ve İşsever (2013), Sezer'in (1991) bazı örneklerinde gösterici konumları arasında eşgönderimin mümkün olduğunu göstererek bu sınırlamanın tek başına yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Aydın ve İşsever örüntüyü karşı-özne yönelimi (İng. anti-subject orientation) kavramı çerçevesinde ele almış ve kısıtlamanın ilgi durumlu adlaştırılmış yan tümcelerde ortaya çıktığını, bitimli *ki*-tümcelerde ise ortaya çıkmadığını göstermiştir. Özsoy (1992) benzer bir kısıtlamanın *-ken* tümceciklerinde de görüldüğünü örneklemektedir. Kısıtlama yalnızca en yakın üst tümcenin öznesi için geçerlidir. Araya başka bir özne girdiğinde adıl, daha üstteki tümcenin öznesiyle eşgönderimli olabilmektedir (Özsoy, 1992; Aydın ve İşsever, 2013). *Kendi(si)* ise aynı konumlarda üst tümcenin öznesiyle eşgönderimli olabilmektedir (Özsoy, 1992; Kornfilt, 2001). Bu durum, Türkçede özne konumunda yer alabilen iki açık biçimin, *o* ve *kendisi*'nin, yapısal kısıtlamalar bakımından birbirinden ayrıştığını göstermektedir.

Bu sınırlılıkların ortak noktası, Türkçede açık adılın gönderim olasılıklarını söylemsel etkenler kadar tümcenin yapısının da sınırlamasıdır. İtalyanca ya da İspanyolcada yan tümcedeki açık bir özne adılı ana tümcenin öznesine gönderimde bulunabilirken, Türkçenin bitimsiz yan tümcelerinde aynı ilişki dilbilgisel olarak engellenmektedir. Bu özellik Türkçeyi ÖKS'nin test edildiği boş özneli dillerden ayırmakta ve bu dillerde kullanılan deney düzeneklerinin Türkçeye doğrudan aktarılmasını engellemektedir. Kitapta aktarılan deneylerin tasarımı da bu nedenle bu kısıtlama göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur (bkz. 2.4). Bu sınırlılığın Türkçenin boş özne dili olmasıyla bağlantılı olup olmadığı ise Özsoy'un (1992) da belirttiği gibi diller arası araştırma gerektiren bir sorudur.

Kitapta aktarılan deneylerin tümce yapısı bu kısıtlamalar açısından farklı bir konumdadır. Deney tümcelerinde öncüller *-DiktAn sonra* ile kurulan belirteç tümcecığının içinde, artgönderimsel öge ise ana tümcenin özne konumunda yer almaktadır. Dolayısıyla öncüller ile ana tümcenin öznesinin eşgönderimini yapısal olarak sınırlayan kısıtlamalar bulunmamaktadır. Bu sayede deneylerde gözlemlenecek tercihler dilbilgisel bir sınırlılık değil, işleme ve söylem düzeyindeki eğilimlerden kaynaklanacaktır. Öte yandan o'nun özne öncüllerine yapısal olarak bağlanamama eğiliminin deney tümcelerine de uzanıp uzanmadığı yine cevaplanması gereken bir sorudur.

2.3.2 *Türkçenin Adılsıl Dizgesi*

Türkçedeki adılsıl bağlama dizgesinin diğer boş özne dillerinden yapısal açıdan ayrıştığı, kuramsal çalışmalarda da vurgulanmaktadır. Meral (2010), Türkçede Bağlama Kuramı'nın öngördüğü kişi adılı-dönüşlü adıl ikiliği yerine *kendi*, *kendisi* ve o'dan oluşan üçlü bir dizge bulunduğunu ve bu nedenle Bağlama Kuramı koşullarının Türkçenin kimi yapılarını açıklayamadığını ileri sürmüştür. Meral'e göre *kendi* yalnızca bağlı değişken okumasına, kişi adıları ise yalnızca gösterici okumaya (İng. deictic interpretation) sahiptir. *Kendisi* bu iki okumayı birleştiren özel bir biçimdir. Bir işleç tarafından bağlandığında bağlı değişken gibi davranmakta, bağlanmadığında ise öncülünü önceki söylemden alan gösterici bir adıl işlevi görmektedir. Gračanin-Yuksek vd. (2017) de sözdizimsel alanyazında o'nun adıl, *kendi*'nin dönüşlü adıl gibi davrandığını, *kendisi*'nin ise her ikisi gibi işlev görebilen daha esnek bir biçim olarak tanımlandığını aktarmaktadır. Buna göre *kendisi* Bağlama Kuramı'nın sınırlılıklarına uymaz ve yerel, uzak ya da tümce dışı bir öncüle gönderimde bulunabilir. *Kendisi*'nin söylem öncüllerine gönderimde bulunabildiği deneysel olarak da gösterilmiştir (Çakır ve Çınar, 2026). O ise yerel öncülle eşgönderimli olamamakta, ancak üst tümcenin öznesine ya da tümce dışı bir göndergeye gönderimde bulunabilmektedir.

Bu üç biçimin bağlama özellikleri iki tümcecikli bir yapıda şöyle örneklenebilir:

- (9) a. Ali_i [Ayşe'nin_j kendini_{7i/j} beğendiğini] düşünüyor.
 b. Ali_i [Ayşe'nin_j onu_{i/*j/k} beğendiğini] düşünüyor.
 c. Ali_i [Ayşe'nin_j kendisini_{i/j/k} beğendiğini] düşünüyor.

(9a)'da *kendi* öncelikle yerel öncül Ayşe ile eşgönderimlidir. Bununla birlikte Meral (2010), bazı konuşucular için üçüncü kişide *kendi*'nin uzak öncüle de bağlanabildiğini, ancak bu kullanımda ağızlar arasında farklılık bulunduğunu belirtmektedir. Gračanin-Yuksek vd.'nin (2017) deneysel bulguları da bu gözlemi desteklemekte, katılımcıların *kendi* için yerel öncülün yanı sıra uzak öncülü de büyük ölçüde kabul ettiğini göstermektedir. (9b)'de *o* yerel öncülle eşgönderimli olamamakta, ana tümcenin öznesi Ali'ye ya da söylemdeki başka bir göndergeye gönderimde bulunabilmektedir. (9c)'de *kendisi* yerel ve uzak öncüllerin yanı sıra söylemdeki bir göndergeyle de eşgönderimli olabilmektedir. Bununla birlikte aynı çalışmada katılımcılar *kendisi* için tümce içi öncülleri tümce dışı öncüle tercih etmiş, araştırmacılar bu eğilimi sözdizimsel değil edimbilimsel bir kısıtla açıklamıştır.

Bu dağılım, Türkçede bir göndergeye açık bir biçimde gönderimde bulunan konuşucunun *o* ile *kendisi* arasında yapısal ve söylemsel ölçütlere dayalı bir seçim yaptığını düşündürmektedir. Nitekim bazı yapılar da yalnızca *kendisi* kullanılabilmektedir. Meral'e (2010: 558–559) göre belirteç tümcecığının öznesi üst tümcenin öznesiyle eşgönderimli olduğunda *o* kabul edilemezken *kendisi* kullanılabilmektedir: **?Ali_i [o_i eve giderken] benim gelmemi istedi* ve *Ali_i [kendisi_i eve giderken] benim gelmemi istedi*. Diğer boş özne dillerinde tek bir açık adılın üstlendiği işlevlerin Türkçede iki biçim arasında paylaşılması, *o*'nun açık adıl olarak üstlendiği işlev alanını daraltıyor olabilir. Bu durum, ÖKS bağlamında Türkçedeki açık adıl *o*'nun diğer boş özne dillerindeki açık adılarla birebir karşılaştırılmasını güçleştirmekte ve Türkçeyi bu stratejiyi test etmek açısından hem zorlu hem de özgün bir zemin hâline getirmektedir.

Bu kitapta açık özne adılı olarak yalnızca *o* ele alınmış, *kendisi* kapsam dışında bırakılmıştır. *Kendisi*, biçimsel açıdan açık bir adıl niteliği taşısa da söylemsel işlevleri ve adıslı özellikleri bakımından *o*'dan belirgin biçimde ayrılmaktadır. *Kendisi*'nin söylem bağlamına duyarlı esnek gönderim yapısı, artgönderim çözümleme süreçlerine yönelik söylem tabanlı sınırlılıkların yorumlanmasını güçleştirebileceğinden, bu adılın deneylere dahil edilmesi bulguların farklı değişkenlere açık hâle gelmesine yol açabilirdi. Bu nedenle deneyler, standart açık özne adılını temsil eden *o* ile sınırlı tutulmuştur.

2.3.3 Açık Adıl Kısıtlaması

Türkçede *o*'nun gönderim olasılıklarını sınırlayan tek etken yukarıda ele alınan yapısal kısıtlamalar değildir. *O*'nun yorumu, 2.1.1'de tanıtılan Açık Adıl Kısıtlaması çerçevesinde de tartışılmıştır. Bu kısıtlamaya göre yan tümcedeki açık

bir özne adılı, ana tümcenin öznesi bir niceleyici ya da ne-soru sözcüğü (İng. wh-word) olduğunda bu özneye bağlanamaz. Ana tümcenin öznesi gönderimsel bir ad öbeği olduğunda ise bağlanabilir. Kısıtlamanın İspanyolca, Japonca, Korece, Yunanca ve Farsça gibi pek çok boş özne dilinde işlediği bildirilmiş olsa da Türkçenin bu genellemeye uyup uymadığı tartışmalıdır.

Gürel (2003, 2006), Türkçenin bu genellemeye uymadığını ileri sürmüştür. Gürel'e göre Türkçede yan tümce öznesi konumundaki *o*, ana tümcenin öznesi ister gönderimsel bir ad öbeği ister bir niceleyici ya da ne-soru sözcüğü olsun, bu özneye bağlanamaz:

(10) a. Elif_i [onun_{*i/j} çok inatçı olduğunu] biliyor.

b. Herkes_i [onun_{*i/j} dahi olduğunu] düşünüyor.

Açık Adıl Kısıtlamasının işlediği bir dilde (10a) ile (10b) arasında bir karşıtlık beklenir. Türkçede böyle bir karşıtlığın bulunmaması, Gürel'e göre *o*'nun niceleyici ve ne-soru sözcüğü öncüllere bağlanamamasının bu kısıtlamanın bir yansıması olmadığını, *o*'nun bu konumda genel olarak bağlanamamasından kaynaklandığını göstermektedir. Buna karşın *kendisi* ve boş adıl her iki öncül türüne de bağlanabilmekte ya da söylemdeki başka bir göndergeye gönderimde bulunabilmektedir (Gürel, 2003: 133). Gürel bu nedenle Türkçe verilerinin kısıtlamanın evrenselliğini sorgulattığını öne sürmüştür. Gürel (2006) ayrıca İngilizceyi anadili olarak konuşan ve Türkçeyi ileri düzeyde edinmiş ikinci dil konuşucularının boş ve açık adılın kullanımına ilişkin edimbilimsel özellikleri edinebildiğini, ancak *o*'nun bağlanma özelliklerini edinmekte güçlük çektiğini göstermiş ve bu güçlüğü anadilden aktarımla açıklamıştır.

Çınar ve Çakır (2019) ise Gürel'in (2003, 2006) aksine Açık Adıl Kısıtlamasının Türkçede de işlediğini iddia etmektedir. Çınar ve Çakır, Rothman'ın (2007) İspanyolca için yaptığı gözlemden hareketle, bağlamsız sunulan bir tümcede yan tümcedeki açık adılın karşıtsal odak (İng. contrastive focus) oluşturduğunu ve tümcede anılmayan üçüncü bir kişiye işaret ettiğini öne sürmüştür. Bu nedenle *o*, bağlamsız tümcelerde ana tümcenin öznesinden ayrı gönderimli olarak yorumlanmaktadır. Ancak söylem, *o*'nun gönderimde bulunabileceği üçüncü bir kişi sunmadığında, *o* gönderimsel bir ana tümce öznesine bağlanarak karşıtsal konu okumasına sahip olur (İng. contrastive topic):

(11) Bağlam: Sınıf arkadaşım Merve voleybol oynamayı çok seviyor.

Kendisi şu an okul voleybol takımının kaptanlığını yapmaktadır.

Merve_i [onun_{i/j} bu spordaki en yetenekli öğrenci olduğunu] düşünüyor.

Ana tümcenin öznesi bir niceleyici ya da ne-soru sözcüğü olduğunda ise bağlam ne olursa olsun bu bağlanma mümkün değildir:

- (12) Bağlam: Tüm öğrenciler resim yarışmasına katıldılar. Gördüğüm kadarıyla tüm sınıf oldukça iddialı.

Herkesi [onun*_{ij} kazanacağını] düşünüyor.

Çınar ve Çakır bu öngörülerini Türkçeyi anadili olarak konuşan katılımcılarla yürüttükleri bir yorumlama çalışmasıyla test etmiştir. Ana tümce öznesi gönderimsel bir ad öbeği, niceleyici ya da ne-soru sözcüğü olan hedef tümceler, katılımcıların bir bölümüne bağlam içinde, bir bölümüne ise bağlamdan bağımsız olarak sunulmuştur. Bağlamlar eşgönderimli ya da ayrı gönderimli okumayı destekleyecek biçimde hazırlanmış ve katılımcılardan o'nun ana tümcenin öznesiyle aynı kişi mi yoksa başka biri mi olduğuna karar vermeleri istenmiştir. Eşgönderimli okumayı destekleyen bağlamlarda katılımcıların büyük çoğunluğu o'yu gönderimsel ana tümce öznesine bağlamış, aynı tümceler bağlamsız sunulduğunda ise çoğunlukla ayrı gönderimli okumayı seçmiştir. Öncül bir niceleyici ya da ne-soru sözcüğü olduğunda ise bağlam eşgönderimli okumayı desteklese bile katılımcılar büyük ölçüde ayrı gönderimli okumayı tercih etmiştir. Araştırmacılar bu bulgulara dayanarak Açık Adıl Kısıtlamasının Türkçede uygun bağlamlarda işlediğini ve Türkçe verilerinin kısıtlamanın evrenselliğine karşı bir kanıt oluşturmadığını öne sürmüştür. Bununla birlikte iki çalışma arasında yöntemsel bir fark bulunmaktadır. Gürel katılımcılara her iki okumayı da kabul etme seçeneği sunarken, Çınar ve Çakır yalnızca iki okumadan birinin seçilmesini istemiştir. Ayrıca Çınar ve Çakır'ın da belirttiği gibi, çalışma yalnızca yorumlama verisine dayanmakta, konuşucuların bu yapıları kendilerinin üretip üretmediğini test etmemektedir. Bu tartışma, o'nun yorumunda yapısal kısıtlamaların yanı sıra söylemde karşıtlık kurulabilecek bir göndergenin bulunup bulunmamasının da belirleyici olduğunu göstermektedir.

Çınar (2023) ise, Açık Adıl Kısıtlamasını *o* ve *kendisi* açısından karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Çalışmada Türkçeyi anadili olarak konuşan katılımcılar iki gruba ayrılmıştır. Hedef tümcelerde ana tümcenin öznesi bir niceleyici ya da ne-soru sözcüğüdür (*herkes, her, kimse, kim*). Bağlamlar, ana tümcenin öznesinin ana tümce öznesine bağlı ya da tümce dışındaki bir göndergeyle eşgönderimli okunmasını destekleyecek biçimde hazırlanmıştır. Bir grubun *o* ile yorumladığı tümceler diğer gruba *kendisi* ile sunulmuş, böylece iki biçim aynı bağlamlarda karşılaştırılmıştır. Bulgular iki biçimin aynı bağlamda birbirinin yerine kullanılamadığını göstermektedir. Katılımcılar o'yu, bağlam bağlı değişken okumayı desteklediğinde bile çoğunlukla ayrı gönderimli olarak yorumlamıştır. *Kendisi* ise her iki okuma da sözdizimsel olarak olanaklı olduğu hâlde daha çok ana tümcenin öznesine bağlanmıştır. Çınar bu bulgulara dayanarak Açık Adıl Kısıtlamasının Türkçede *o* için işlediğini, *kendisi* için ise işlemediğini öne sürmüştür. Araştırmacıya göre *o*, *kendisi*'ne göre sözdizimsel olarak daha maliyetli bir biçimdir ve bu nedenle gönderimsel ve niceleyici öncüller arasında bakışsızlık gösterir. *Kendisi* ise bu açıdan boş adıla benzemekte ve söylemde

konu devamını işaretleyen açık bir biçim olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte bağlamın bağlı okumayı desteklediği koşullarda katılımcıların bir bölümü o'yu da niceleyici öncüle bağlamıştır. Çınar bu sapmayı, bağlamın dilbilgisel olmayan bir yorumu dayatmasının yarattığı işleme yüküyle açıklamıştır. Bu bulgular, 2.3.2'de ele alınan üçlü dizgede *o* ile *kendisi* arasındaki ayrımın Açık Adıl Kısıtlaması açısından da geçerli olduğunu göstermektedir.

2.3.4 Boş ve Açık Öznenin Söylemsel İşlevleri

Türkçede boş ve açık özne arasındaki dağılımın söylemsel boyutu, yapısal sınırlılıklar kadar ilgi görmüştür. Alanyazında Türkçedeki *o* adılının tümce içi eşgönderim kurma işlevinden çok konu değişimi ya da karşıtsal odak gibi söylem düzeyli işlevlerle ilişkilendirildiği vurgulanmaktadır (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986; Çınar, 2023). Bu çerçevede *o* adılının kullanımı, konu değişimi ya da karşıtsal odak gibi belirli söylemsel koşulların varlığını gerektirmektedir. Bu koşullar sağlandığında *o* doğal ve işlevsel bir araç konumuna geçmekte, bu bağlamlar dışında ise kullanımı dilbilgisel açıdan mümkün olsa bile söylemsel açıdan uygun görünmemektedir. Boş özne ise söylemde konu devamını işaret etmektedir.

Enç (1986), Türkçede boş ve açık öznenin serbestçe birbirinin yerine kullanılmadığını, açık adıl öznenin kullanımının edimbilimsel olarak koşullu olduğunu ve konu değişimini işaret ettiğini göstermiştir. Erguvanlı-Taylan (1986) da öznenin konu değiştirme işlevi taşıdığı durumlarda açık adılın zorunlu hâle geldiğini vurgulamıştır. Bu işlevler ardışık tümcelerde şöyle örneklenebilir:

- (13) a. Ali_i Ayşe'yi_j aradı. Ø_i onu akşam yemeğine davet etti.
 b. Ali_i Ayşe'yi_j aradı. O_j ise o sırada toplantıdaydı.
 c. Ali_i Ayşe'yi_j aradı. Ayşe_j o sırada toplantıdaydı.

(13a)'da boş özne adılı, önceki tümcenin öznesi ve konusu olan Ali ile konu devamını sağlamaktadır. (13b)'de açık adıl *o*, karşıtlık bildiren *ise* ile birlikte önceki tümcenin nesnesi Ayşe'ye geçişi işaret etmektedir. (13c)'de ise aynı geçiş tekrarlı adla gerçekleştirilmektedir. Bu örnekler, Türkçede nesne öncülüne geçişin hem açık adıyla hem de tekrarlı adla kurulabildiğini göstermektedir. Aşağıda ele alınan üretim çalışmaları ise açık adılın bu işlevi çoğu zaman karşıtsallık gibi ek bir söylemsel koşulla birlikte üstlendiğine işaret etmektedir.

Türkçede tümce başı konumundaki öznenin söylemde önemli bir konuma sahip olduğu da bilinmektedir (Erguvanlı-Taylan, 1986). Merkezleme Kuramı çerçevesinde ele alındığında, tümce başı özne en erişilebilir ve en belirgin gönderim odağıdır (Turan, 1995). Bu gözlemler, Türkçede boş öznenin özne öncülüne yönelmesini ÖKS'nin öngördüğü yapısal eğilimle birlikte öznenin bilgi yapısındaki ve söylemdeki konumuyla da ilişkilendirmeye olanak tanımaktadır.

Aynı gözlemler, *o* adının konu devamı bağlamında neden daha az kullanıldığını da açıklamaktadır.

Turan (1995), anlatı metinleri üzerinde Merkezleme Kuramı çerçevesinde yürüttüğü çözümlemelerde Türkçede boş özne, açık adıl ve tam ad öbeklerinin artgönderimsel işlevlerini incelemiştir. Turan'a göre boş özne, bir önceki tümcede en belirgin olan göndergeden söz etmeyi sürdürmek için kullanılan olağan biçimdir. Bu gönderge çoğunlukla önceki tümcenin öznesidir. Nitekim konu önceki tümcenin öznesine kaydıgında özne boş kalmaktadır. Konu önceki tümcenin nesnesine kaydıgında ise açık adıl ya da tam ad öbeği gibi daha belirgin biçimler tercih edilmektedir. Turan ayrıca konu değişmediği hâlde açık özne kullanılabildiğini ve bu kullanımın söylemde yeni bir bölümün başladığını gösterdiğini belirtmiştir. Son olarak Turan, açık adılların göndergeleriyle eşgönderimli olması gerektiğini, gönderimsel olmayan bir öncüle ise yalnızca boş adıyla gönderimde bulunulabileceğini ileri sürmüştür.

Anlatı üretimine dayanan çalışmalar da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Azar ve Özyürek (2015), Türkçe konuşucularının kısa bir filmi izledikten sonra ürettikleri sözlü anlatılarda özne göndergelerinin nasıl kodlandığını incelemiştir. Konuşucular bir önceki tümcenin öznesiyle aynı olan, yani söylemde sürdürülen özne göndergeleri için çoğunlukla boş biçimi kullanmıştır. Daha önce anılmış ancak bir önceki tümcenin öznesi olmayan göndergeleri yeniden söyleme sokarken ise ad öbekleri gibi daha fazla bilgi taşıyan biçimleri tercih etmiştir. Çalışmanın dikkat çekici bir bulgusu açık adılların dağılımına ilişkindir. Üçüncü kişi adılı *o* iki bağlamda kullanılmıştır. Birincisi göndergenin söylemde sürdürüldüğü bağlamlardır. Bu bağlamlarda *o* çok az görülmekte ve vurgu ya da karşıtlık bildirmektedir. İkincisi, bir önceki tümcede nesne olarak anılan göndergenin özne olarak devam ettiği geçiş bağlamlarıdır. Göndergenin yeniden söyleme sokulduğu bağlamlarda ise *o* neredeyse hiç kullanılmamış, bu bağlamlarda görülen az sayıdaki adıl gösterme adılı *bu* olmuştur. Bununla birlikte Azar ve Özyürek, verilerdeki adıl sayısının çok az olması nedeniyle bu bulguların dikkatle yorumlanması gerektiğini belirtmektedir.

Yukarıda aktarılan çalışmalar, Türkçede boş ve açık adıllar arasında düzenli bir iş bölümü bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak anadili konuşucularının boş ve açık adıl kullanımına eşit derecede duyarlı olmayabileceğini ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Çınar (2024), anadili Türkçe olan konuşucuların boş ve açık özne adıllarını sözdizim-söylem arakesitinde nasıl yorumladığını ve işlemlediğini, ikinci dil edinimi alanyazınında önerilen Arakesit Varsayımı ve Pragmatik İlkeler İhlali Varsayımı (İng. Pragmatic Principles Violation Hypothesis) çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada konu devamı ve karşıtsal odak bağlamında boş ya da açık özne içeren hedef tümceler, bir kabul edilebilirlik yargı testi ve bir öz-denetimli okuma testiyle test edilmiştir. Yargı testinde katılımcılar karşıtsal odak bağlamında açık özneyi büyük ölçüde uygun bulmuş, boş özneyi ise anlamlı

ölçüde daha az kabul edilebilir bulmuştur. Konu devamlılığı bağlamlarında ise gereksiz açık özneler de çoğunlukla kabul edilmiş ve boş ile açık özneler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Başka bir deyişle anadili konuşucuları, belirsizlik yaratan boş öznelerle karşı duyarlı davranırken bilgi bakımından gereksiz açık özneleri kullanabilmektedir. Öz-denetimli okuma testinde ise bağlama uygun ve uygun olmayan kullanımlar arasında anlamlı bir işleme farkı gözlenmemiştir. Çınar bu bulgulara dayanarak, geleneksel olarak ikinci dil edinimiyle ilişkilendirilen sözdizim-söylem arakesiti güçlüklerinin anadili dilbilgisinde de doğal dil kullanımları olarak görülebileceğini ve açık öznelerin gereğinden fazla kullanılmasının anadili konuşucularında da yaygın bir eğilim olabileceğini öne sürmüştür.

Bu bulgular, kitapta aktarılan çalışma açısından iki yönden önemlidir. Birincisi, üretim verilerinde gözlenen düzenli örüntünün yorumlamada aynı katılıkla işlemediğini ve açık adılın konu devamı bağlamlarında da kabul görebildiğini göstermektedir. Bu durum, açık adılın özne öncüle gönderimde bulunduğu yorumun tümüyle dışlanmadığını, yalnızca daha az tercih edildiğini düşündürmektedir. İkincisi, çevrimdışı yargılarda gözlenen duyarlılığın çevrimiçi işleme her zaman yansımaması, boş ve açık adılların yorumunun yalnızca tek bir yöntemle değerlendirilmesinin yanıltıcı olabileceğine işaret etmektedir. Çınar çalışmasında boş ve açık özne adıllarının bağlama uygun olup olmadığını test etmiş, ancak adılın hangi öncüle bağlandığını incelememiştir. Mevcut çalışma ise bu soruyu doğrudan ele alarak boş ve açık özne adıllarının öncül seçimini hem yorumlama hem de işleme düzeyinde incelemekte ve böylece önceki çalışmanın açık bıraktığı alanı tamamlamaktadır.

Yukarıda bahsedilen söylemsel dağılımlar, ÖKS açısından önemli bir soruyu gündeme getirmektedir. ÖKS, açık adılın nesne öncülüne yönelmesini, açık adılın söylemde daha az belirgin bir öncülü işaretlemesiyle açıklamaktadır. Türkçede ise o'nun temel işlevi bir öncüle gönderimde bulunmaktan ziyade, söylemdeki gönderim yapısında bir değişikliği işaretlemek olabilir. Bu durumda o'nun tümce içi bağlamlarda nesne öncülüne yönelip yönelmeyeceği, ÖKS'nin öngörüsünden bağımsız olarak, söylemsel bir gerekçenin bulunup bulunmamasına bağlı olabilir. Kitapta aktarılan deneyler bu soruyu doğrudan test etmektedir.

2.3.5 Artgönderim Çözümlemesine İlişkin DeneySEL Çalışmalar

Artgönderim çözümleme süreçleri açısından Schimke ve Colonna (2016), Türkçede boş adılların özne ya da nesneye gönderimde bulunma eğilimlerini anlambilimsel ipuçları kullanmaksızın incelemiştir. Katılımcılara aşağıdaki gibi tümceler sunulmuş ve içe yerleşik tümcedeki boş adılın gönderimini belirlemeleri istenmiştir:

- (14) a. Ergin Latif'i Ø Roma'da çalıştığı zaman bıçakladı.
 b. Ergin'i Latif Ø Roma'da çalıştığı zaman bıçakladı.
 'Ergin Latif'i Roma'da çalışırken bıçakladı.'

Bulgular, anadili Türkçe olan konuşucuların boş adlı çoğunlukla ana tümcedeki ilk anılan özne öncülüne (14a) bağladığını ortaya koymuştur. Bu eğilim ÖKS'nin öngörülerıyla örtüşmekte ve Türkçede de boş adıl-özne öncülü bağlantısının işlediğine dair ilk deneysel kanıtı sunmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmanın açık özne adılarını kapsamaması ve yalnızca tek bir deneysel koşul içermesi önemli sınırlılıklar oluşturmaktadır. Ayrıca (14)'teki tümcelerde öncüller ana tümcede, boş adıl ise ana tümcenin içine yerleşik yan tümcede yer almaktadır. Çalışma bu yönüyle de Carminati'nin (2002) deney düzeneğinden farklı bir yapıyı ele almaktadır.

Schimke ve Colonna'nın (2016) çalışmasının bu kitap açısından önemli bir yönü, (14b)'de olduğu gibi nesnenin öznenin önce geldiği yapıları da içermesidir. Araştırmacılar Türkçe konuşucularının boş adlı yorumlarken ağırlıklı olarak öznelik gibi sözdizimsel bir ipucundan etkilendiğini bildirmiştir. Bu bulgu, Türkçede boş adılın özne yanlılığının yalnızca ilk anılmadan kaynaklanmadığına işaret etmesi bakımından ÖKS'nin sözdizimsel konuma dayanan öngörüsüyle uyumludur.

Türkçede artgönderim çözümlemesini psikodilbilimsel açıdan ele alan Gračanin-Yuksek vd. (2017), kabul edilebilirlik yargıları ve öz-denetimli okuma verilerine dayanarak bağlamsal bilginin bir artgönderimsel ögenin yorumunu etkilediğini, ancak bu etkinin ögenin hangi öncüllere gönderimde bulunabileceğini sözdiziminin ne ölçüde belirlediğine bağlı olduğunu göstermiştir. Yerel, uzak ya da tümce dışı öncüllere gönderimde bulunabilen *kendisi*'nin işlenmesinde, bağlam hangi öncülü desteklerse desteklesin bir zorlanma görülmemiştir. Tümce dışı bir öncüle bağlanamayan *kendi* ile yerel öncüle bağlanamayan *o*'da ise bağlam sözdizimsel olarak dışlanan öncülü desteklediğinde işlemeleme güçlüğü ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte *o* için sözdizimsel olarak mümkün olan ana tümce öznesi ile tümce dışı gönderge arasındaki seçimi büyük ölçüde bağlam belirlemiştir. Bağlam yerel öncülü desteklediğinde ise sözdizimsel olarak dışlanan bu öncül bile zaman zaman seçilmiştir. Bu bulgu nesne konumundaki *o* için elde edilmiş olsa da, yapısal kısıtlamaların devreye girmediği bağlamlarda özne konumundaki *o*'nun yorumunun da büyük ölçüde bağlamsal ipuçlarına bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu çalışma, özne konumundaki boş ve açık adıl dağılımını ve ÖKS etkilerini doğrudan ele almamaktadır. Aynı araştırma ekibi bu adıların yorumunu Türkçe miras konuşucularında da incelemiştir (Gračanin-Yuksek vd., 2020). Türkçede açık özne adılının yorumunu ele alan çalışmalar (Çınar, 2023) da *o*'nun söylemsel işlevlerine ilişkin gözlemleri deneysel olarak desteklemektedir.

Çakır ve Çınar (2026) ise, *o*, *kendisi* ve boş adılın bağlanma eğilimlerini Türkçeyi anadili olarak konuşan katılımcılarla yürüttükleri altı öz-denetimli okuma deneyiyle test etmiştir. Hedef tümcelerde ana tümcenin öznesi gönderimsel bir ad öbeği ya da *herkes* gibi niceleyici bir ad öbeğidir. Hedef tümceden önce gelen iki tümcelik bağlamlar, yan tümce öznesinin ana tümcenin öznesine bağlanmasını ya da bağlamda anılan üçüncü bir kişiye gönderimde bulunmasını desteklemektedir. Her tümcenin ardından da adılın gönderimine ilişkin bir anlama sorusu sorulmuştur. Bulgulara göre *o* temelde ayrı gönderimli okumaya yönelmektedir. Bağlam eşgönderimi desteklediğinde *o* gönderimsel bir ana tümce öznesine bağlanabilmiş, ancak bu bağlanma okuma sürelerinde ek bir işleme yüküyle birlikte gerçekleşmiştir. Niceleyici bir özneye bağlanma ise bağlam desteklese bile büyük ölçüde reddedilmiş ve okuma sürelerinde bir yavaşlamaya yol açmamıştır. Araştırmacılar bu bakışsızlığı, Açık Adıl Kısıtlamasının Türkçede bağlama bağlı olarak işlediğinin kanıtı olarak yorumlamıştır. *Kendisi* ve boş adıl ise ne okuma sürelerinde ne de anlama sorularına verilen yanıtlarda birbirinden ayrılmıştır. Bu iki biçim, gönderimsel bir özneye bağlandıklarında *o*'dan daha hızlı okunmuştur ve bu bulgu ÖKS ile uyumludur. Bağlam ayrı gönderimi desteklediğinde ise her iki biçim, öncül gönderimsel olduğunda çoğunlukla ana tümcenin öznesine bağlanmaya devam etmiş, öncül niceleyici olduğunda ise çoğunlukla tümce dışındaki göndergeye bağlanmıştır. Araştırmacılar bu bulgulara dayanarak Türkçede bağlanma açısından *o* ile *kendisi* ve boş adıldan oluşan iki dizge bulunduğunu, *kendisi*'nin boş adılın açık karşılığı olduğunu ve ÖKS'nin Türkçede bağlama ve öncül türüne bağlı olarak işlediğini öne sürmüştür. Bu çalışma ÖKS'yi Türkçede çevrimiçi verilerle test etmesi bakımından kitaptaki deneylerle doğrudan ilişkilidir. Ancak çalışmada öncüller ana tümcenin öznesi ile bağlamdaki üçüncü bir kişi arasında değişmektedir. Kitaptaki deneyler ise ÖKS'nin asıl öngörüsü olan özne ve nesne öncülleri arasındaki tercihe odaklanmaktadır.

Türkçede adıl-öncül ilişkilerini ve artgönderim çözümlemesini ele alan başlıca çalışmalar Tablo 2.2'de özetlenmektedir.

Tablo 2.2 Türkçede adıl-öncül ilişkileri ve artgönderim üzerine başlıca çalışmalar

Çalışma	Veri ve yöntem	Odak	Temel bulgu ya da sav
Enç (1986)	Kuramsal çözümleme	Boş ve açık özne	Açık adılın kullanımı söylemsel koşullara bağlıdır ve konu değişimini işaret eder.
Erguvanlı-Taylan (1986)	Kuramsal çözümleme	Adılsıl ve boş artgönderim	Konu değiştirme işlevi taşıyan özne açık adilla kodlanır.
Sezer (1991)	Kuramsal çözümleme	Eşgönderim kısıtlamaları	Özne konumundaki o, belirli bir alan içinde kendisini k-buyuran bir özneyle eşgönderimli olamaz.
Özsoy (1992)	Kuramsal çözümleme	Eşgönderim örüntüleri	Yan tümcenin öznesi ya da tamlayan konumundaki adıl, bir üst tümcenin öznesiyle eşgönderimli olamaz.
Turan (1995)	Anlatı metinleri, Merkezleme Kuramı	Boş özne, açık adıl, ad öbeği	Boş özne merkezin sürdürüldüğü bağlamlarda kullanılır. Açık adıl daha çok önceki tümcenin nesnesine geçişi kodlar.
Kornfilt (1997, 2001)	Kuramsal çözümleme	Adıllar ve dönüşlü adıllar	Yan tümcedeki açık adıl ana tümcenin öznesine bağlanamaz, kendisi uzak öncüle bağlanabilir.
Gürel (2003)	Çevrimdışı yorumlama	Açık Adıl Kısıtlaması	O gönderimsel ya da niceleyici bir özneye bağlanamaz, kendisi bağlanabilir.
Meral (2010)	Kuramsal çözümleme	Adılsıl dizge	Türkçede <i>kendi</i> , <i>kendisi</i> ve <i>o</i> 'dan oluşan üçlü bir dizge vardır.
Aydın ve İşsever (2013)	Kuramsal çözümleme	Karşı-özne yönelimi	(i) o aynı tümcedeki özneyle eşgönderimli olamaz, (ii) ad-eylemli bir yan tümcenin öznesi olan o, araya başka bir özne girmiyorsa ana tümcenin öznesiyle eşgönderimli olamaz.
Azar ve Özyürek (2015)	Anlatı üretimi	Gönderge izleme	Sürdürülen göndergeler boş biçimle kodlanır. O vurgu ya da karşıtlık için ve nesneden özneye geçişte kullanılır.
Schimke ve Colonna (2016)	Çevrimdışı yorumlama	Boş adıl	Boş adılın özneye bağlanma eğilimi vardır. Öznellik belirleyici ipucudur.
Gračanin-Yuksekd. (2017)	Çevrimdışı yorumlama, öz-denetimli okuma	O, kendi, kendisi	Bağlamanın bir artgönderimsel ögenin yorumu üzerindeki etkisi ögenin sözdizimsel olarak ne ölçüde sınırlı olduğuna bağlıdır.
Çınar ve Çakır (2019)	Çevrimdışı yorumlama	Açık Adıl Kısıtlaması	Karşıtsal konu bağlamında o gönderimsel bir özneye bağlanabilir, niceleyici özneye bağlanamaz.
Çınar (2023)	Çevrimdışı yorumlama	Açık özne adılının yorumu	Açık Adıl Kısıtlaması o için işler, kendisi için işlemez.
Çınar (2024)	Çevrimdışı yorumlama, öz-denetimli okuma	Boş ve açık özne dağılımı	Yorumlamada anadili konuşucuları boş ve açık adıl kullanımına eşit derecede duyarlı değildir. İşlemlerde fark gözlenmez.
Çakır ve Çınar (2026)	Çevrimdışı yorumlama, öz-denetimli okuma	O, kendisi, pro	O, uygun bağlamlarda gönderimsel özneye ek işleme yüküyle bağlanır, niceleyici özneye bağlanmaz. Kendisi ile boş adıl benzer gönderim özelliklerine sahiptir.

Bu çalışmalar Türkçedeki adıl-öncül ilişkilerine ilişkin önemli gözlemler sunmakla birlikte, hiçbir ÖKS'yi hem boş hem de açık özne adılı için, işleme, yorumlama ve üretim boyutlarında birlikte test etmeyi hedeflememektedir.

2.4 Mevcut Çalışmanın Alanyazındaki Yeri

Türkçede yan tümcedeki açık adılar aynı tümce içindeki bir öncüle bağlanamadığından, ÖKS'yi Türkçede test eden bir deneyde boş ve açık özne arasındaki dağılımın yan tümcede değil, ana tümcede kurulması gerekir. Bu nedenle kitapta aktarılan deneylerde test tümceleri, boş ve açık özne seçiminin yalnızca ana tümcede gerçekleştiği ve yan tümcedeki özne ya da nesne öncüllerine gönderimde bulunan artgönderimsel öğelerle kurulmuştur. Türkçe sözcük dizilişinde çalkalamaya izin verse de ana tümceyle başlayıp yan tümceyle biten yapılar oldukça belirtilidir ve belirli bağlamlarla sınırlıdır:

- (15) a. Garson müşteri ile konuştuktan sonra özenle masayı düzenledi.
b. Özenle masayı düzenledi garson müşteri ile konuştuktan sonra.

(15a)'daki yan-ana dizilişi Türkçede olağan, belirtisiz dizilişken, (15b)'deki ana-yan dizilişi yalnızca belirli bağlamlarda kullanılabilen belirtili bir yapıdır. İspanyolca, İtalyanca, Yunanca ve Lehçe gibi boş özne dillerinde ise iki diziliş de çok daha belirtisizdir. Bu nedenle kitapta yalnızca yan-ana tümcecik dizilişindeki yapılar ele alınmıştır. Bu tercih, 2.2'de özetlenen bulgular göz önüne alındığında ayrıca önem taşımaktadır: ÖKS etkileri en tutarlı biçimde yan-ana dizilişinde gözlemlendiğinden, Türkçede bu dizilişte ÖKS ile uyumlu bir örüntü gözlemlenmezse, bu durum tümcecik dizilişiyle açıklanamayacaktır.

Yukarıda özetlenen Türkçe alanyazın, kitapta aktarılan deneyler için ÖKS'den farklı öngörüler de ortaya koymaktadır. ÖKS'ye göre açık adıl *o*, sözdizimsel olarak daha düşük konumdaki nesne öncülüne yönelmelidir. Türkçe alanyazındaki söylem temelli çözümlemeler ise *o*'nun kullanımının konu değişimi ya da karşıtlık gibi söylemsel koşullara bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu ikinci görüşe göre söz konusu koşulların bulunmadığı tümce içi bağlamlarda *o*'nun belirgin bir nesne yanlılığı sergilemesi beklenmez. Aynı görüş, üretimde nesne öncülüne gönderim için *o*'nun daha az kullanılacağını ve bu işlevin daha çok tekrarlı adla karşılanacağını da öngörmektedir. Kitapta aktarılan deneyler, bu iki görüşün öngörülerini aynı tümce yapıları üzerinde karşılaştırmaya olanak tanımaktadır.

ÖKS etkilerini inceleyen alanyazındaki çalışmaların büyük çoğunluğu, tümcecik dizilişinin esnekliği, cinsiyete dayalı öncül seçimi ve üçüncü tekil kişi uyumu gibi açılardan Türkçeden belirgin biçimde ayrılan dillere odaklanmıştır. Bu durum, Türkçedeki adıl çözümleme süreçlerinin bu dillerden farklı mekanizmalar içerebileceğini ve bu farklılıkların mevcut kuramsal modellerde yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Kitapta aktarılan deneyler bu açıdan

alanyazına dört noktada katkı sunmayı amaçlamaktadır. Birincisi, deneyler boş adılın yanı sıra açık adıl o'yu da kapsamaktadır. İkincisi, işleme, yorumlama ve üretim boyutları aynı materyaller üzerinden bütüncül bir yöntemsel çerçevede bir araya getirilmektedir. Üçüncüsü, anlambilimsel yönlendirme, biçimbilimsel yönlendirme ve yönlendirmesiz koşullar aynı dil ve aynı deney düzeneği içinde karşılaştırılmaktadır. Dördüncüsü, deneyler ÖKS'yi Türkçenin belirtisiz tümce yapısı olan yan-ana dizilişinde test etmektedir. Bu çerçevede kitap, Türkçenin dilbilgisel süreçlerinin ÖKS ile nasıl örtüştüğünü ya da hangi yönlerden farklılaştığını ortaya koyarak alanyazına yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir.

3

Yöntem

Kitapta aktarılan araştırma, tümce içi bağlamlarda boş ve açık özne adılarının artgönderim çözümlemesini işleme, yorumlama ve üretim süreçleri temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda dört ayrı deney tasarlanmıştır: anlambilimsel yönlendirmeye dayalı öz-denetimli okuma deneyi (Deney 1), biçimbilimsel yönlendirmeye dayalı öz-denetimli okuma deneyi (Deney 2), yönlendirmesiz öz-denetimli okuma deneyi (Deney 3) ve tümce tamamlama deneyi (Deney 4). Bu bölümde önce dört deneyin ortak yöntembilimsel özellikleri ele alınmakta, ardından her bir deneyin katılımcıları, materyalleri, işlem süreci ve veri çözümleme yöntemi ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

3.1 Genel Yaklaşım

3.1.1 Deney Deseni ve Etik Onay

Dört deney, ÖKS'nin öngörülerini birbirini tamamlayan üç boyutta test etmek üzere tasarlanmıştır. İlk üç deney aynı yöntemi, yani öz-denetimli okumayı kullanmakta ve yalnızca adıl çözümlemesini yönlendiren ipucu türü bakımından farklılaşmaktadır. Bu deneylerde her test tümcesinin ardından bir anlama sorusu yöneltildiğinden, aynı denemeden hem gerçek zamanlı işlemlemeye hem de çevrimdışı yorumlamaya ilişkin veri elde edilmektedir. Dördüncü deney ise aynı tümce yapısını üretim boyutunda ele almaktadır. Deneylerin genel özellikleri Tablo 3.1'de sunulmaktadır.

Tablo 3.1 Deneylerin genel özellikleri

Deney	Yöntem	Ölçülen süreç	Yönlendirme	Katılımcı (K/E)	Yaş ort.	Desen	Uygulama
Deney 1	Öz-denetimli okuma	İşleme, yorumlama	Anlambilimsel	40 (26/14)	21,80	2 × 2	Web tabanlı (PCİbex)
Deney 2	Öz-denetimli okuma	İşleme, yorumlama	Biçimbilimsel	39 (26/13)	21,31	2 × 2	Web tabanlı (PCİbex)
Deney 3	Öz-denetimli okuma	İşleme, yorumlama	Yönlendirmesiz	37 (21/16)	19,78	2	Web tabanlı (PCİbex)
Deney 4	Tümce tamamlama	Üretim	Yönlendirmesiz	37 (27/10)	27,27	2	Kâğıt-kalem (sınıf ortamı)

Not. Her deneyde 16 test tümcesi ve 48 dolgu tümcesi kullanılmıştır. K: kadın, E: erkek. Deney 1 ve 2’de adıl türü (boş, açık) ile öncül türü (özne, nesne), Deney 3’te adıl türü, Deney 4’te ise öncül türü manipüle edilmiştir.

Deneylerin tamamında aynı tümce yapısı kullanılmıştır. Her test tümcesi, ana tümcedeki eylemin gerçekleştiği zamanı bildiren ve *-DiktAn sonra* ile kurulan bir yan tümce ile bu yan tümceyi izleyen bir ana tümceden oluşmaktadır. Yan tümce, biri özne diğeri nesne konumunda iki öncül içermekte, artgönderimsel öge ise ana tümcenin özne konumunda yer almaktadır. Bu yan-ana dizilişinin seçilmesinin ve boş ile açık özne arasındaki değişimin ana tümcede kurulmasının gerekçeleri 2.4’te açıklanmıştır. Deneylerde benzer öncül çiftleri (örn., *dansçı-yönetmen*, *şüpheli-polis*) kullanılmış, Deney 4’ün materyalleri de diğer deneylerdeki yan tümcelerden seçilmiştir. Böylece deneyler arasındaki farklılıkların öncül çiftlerinden değil, yönlendirme türünden ve ölçüm yönteminden kaynaklanması amaçlanmıştır.

Deney 1 ve Deney 2’de iki bağımsız değişken manipüle edilmiştir: adıl türü (boş, açık) ve öncül türü (özne, nesne). Bu iki değişkenin birleşimi dört deneysel koşul ortaya çıkarmaktadır: boş adıl-özne öncülü, boş adıl-nesne öncülü, açık adıl-özne öncülü ve açık adıl-nesne öncülü. Deney 3’te öncüller arasında bir yönlendirme bulunmadığından yalnızca adıl türü, Deney 4’te ise yalnızca öncül türü manipüle edilmiştir. Tüm deneylerde her katılımcı her tümce setinden yalnızca bir koşulu görmüş, koşullar katılımcılar arasında Latin kare deseni çerçevesinde dengelenmiştir. Böylece her katılımcı her koşuldan eşit sayıda tümce okumuş, ancak aynı tümcenin iki farklı biçimiyle karşılaşmamıştır. Her deneyde test tümcelerine ek olarak 48 dolgu tümcesi kullanılmıştır. Bu oran, katılımcıların deneyin amacını fark etme olasılığını azaltmaktadır.

Çalışma için etik onay, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 01.10.2024 tarih ve 2024/8 sayılı kararıyla alınmıştır. Tüm katılımcılardan deneylere başlamadan önce bilgilendirilmiş onam alınmış, katılım gönüllülük esasına dayanmıştır. Deneylerde kullanılan tümcelerin doğrallığı ve her bir test maddesinin ilgili ipucunu ölçmedeki yeterliliği, alanında uzman iki dilbilimci tarafından incelenip onaylanmıştır. Açık veri politikası

çerçevesinde ham veriler, deney materyalleri, çözümleme kodları ve sonuçlar TÜBİTAK Aperta sistemine yüklenmiştir (Çınar, 2026). Deneylerin test maddeleri ise kitabın sonundaki eklerde sunulmaktadır.

3.1.2 Öz-denetimli Okuma Yöntemi

Öz-denetimli okuma, katılımcıların bir metni ekranda parça parça ve kendi hızlarında okudukları, her parçanın ekranda kalma süresinin kaydedildiği bir yöntemdir (Just vd., 1982). Katılımcı bir tuşa bastığında sıradaki parça ekrana gelir ve iki tuş basımı arasında geçen süre, o parçanın okunma süresi olarak kaydedilir. Hareketli pencere tekniğinde (İng. moving window) yeni parça ekrana geldiğinde önceki parça ekrandan kaybolur. Böylece katılımcının daha önce okuduğu bölümlere geri dönmesi engellenir ve her parçanın okunma süresi ayrı ayrı ölçülebilir.

Yöntem, okuma sürelerindeki artışların ilgili bölümde bir işleme güçlüğüyle karşılaştığını yansıttığı varsayımına dayanır. Artgönderim çalışmalarında bu varsayım şu biçimde işler: Okuyucu adlı ilk karşılaştığı anda bir öncüle bağlamışsa ve tümcenin devamı bu bağlantıyla çelişiyorsa, yorumun düzeltilmesi ek süre gerektirir. ÖKS doğrultusunda boş adıl başlangıçta özne öncülüne bağlanıyorsa, boş adıl içeren tümcelerin nesne öncülüne çözümlendiği koşulda daha yavaş okunması beklenir. Açık adıl için ise bunun tersi beklenir. Öz-denetimli okuma, göz izleme gibi özel donanım gerektiren yöntemlere kıyasla daha kolay uygulanabilmesi ve geniş katılımcı gruplarına ulaşmaya olanak tanınmasıyla psikodilbilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

İlk üç deney, hareketli pencere tekniği kullanılarak PCİbex Farm platformu (Zehr ve Schwarz, 2018) aracılığıyla internet üzerinden uygulanmıştır. Katılımcılar kişiselleştirilmiş bağlantılar üzerinden deneye eriştiklerinden testi kendi bilgisayarlarında, herhangi bir dış baskı olmaksızın kendi hızlarında tamamlayabilmiştir. Test maddeleri, okunabilirliği artırmak ve görsel yorgunluğu en aza indirmek amacıyla beyaz arka plan üzerinde, siyah harflerle ve 18 punto Times New Roman yazı tipiyle sunulmuştur. Katılımcılar asıl deneye başlamadan önce işlem sürecine alışmak için dört alıştırma denemesi tamamlamıştır.

Her denemede katılımcılar önce yan tümceyi görmüş, boşluk tuşuna bir kez daha bastıklarında yan tümce ekrandan kaybolmuş ve ana tümce belirmiştir. Tümceler sözcük ya da sözcük grubu düzeyinde değil, tümcecik düzeyinde sunulmuştur. Bu tercih Türkçenin eylem-sonlu yapısından kaynaklanmaktadır. Türkçede adılın yorumunu etkileyen etkenlerden biri de tümce sonu eylem olduğundan, sözcük düzeyinde bir sunumda bu bilgi, okuma sürelerinin tümce sonu işleme etkisiyle (İng. wrap-up effect) zaten uzadığı son bölgeye denk gelmektedir. Bu da adılın yorumuna ilişkin etkilerin tümce sonu etkisinden ayrıştırılmasını güçleştirir. Tümcecik düzeyindeki sunum ise bu etkiyi en aza

indirmektedir. Tümce düzeyinde okumanın öz-denetimli okuma araştırmalarında etkili ve geçerli bir yöntem olduğu alanyazında gösterilmiştir (Filiaci vd., 2014; Keating vd., 2016). Çözümlemelerde ana tümcenin okunma süresi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, kritik bölge bağlamında sözcüklerin okuma süreleri ölçülmemiştir. Bu sınırlılık 5.11’de ayrıca ele alınmaktadır.

Ana tümcenin ardından her test maddesinde bir anlama sorusu ve üç yanıt seçeneği ekrana gelmiştir. Katılımcılar birinci seçenek için F tuşunu (sol işaret parmağının altında), ikinci seçenek için J tuşunu (sağ işaret parmağının altında), üçüncü seçenek için ise iki tuşun arasında yer alan B tuşunu kullanmıştır. Yanıtlar için herhangi bir zaman sınırlaması uygulanmamıştır.

3.1.3 İstatistiksel Çözümleme

Psikodilbilim deneylerinde her katılımcı birden fazla tümce okur ve her tümce birden fazla katılımcı tarafından okunur. Bu nedenle gözlemler birbirinden bağımsız değildir: Bazı katılımcılar genel olarak daha hızlı okur, bazı tümceler ise genel olarak daha kolay işlenir. Karma etkili modeller, araştırmanın test ettiği değişkenlerin etkisini (sabit etkiler) katılımcılardan ve maddelerden kaynaklanan değişkenlikten (rastgele etkiler) ayırarak bu yapıyı hesaba katmaktadır. Bu yaklaşım, katılımcı ve madde değişkenliğinin aynı modelde birlikte ele alınmasına olanak tanınması nedeniyle psikodilbilim araştırmalarında standart hâle gelmiştir (Baayen vd., 2008). Kitapta aktarılan deneylerin tüm çözümlemeleri R ortamında (R Core Team, 2024) gerçekleştirilmiş, modeller lme4 paketiyle (Bates vd., 2015) kurulmuştur. Modellere katılımcılar ve maddeler için rastgele etkiler eklenmiştir.

Öz-denetimli okuma verilerinin çözülmesinden önce standart veri temizleme işlemleri uygulanmıştır. Aşırı uç değerlerin etkisini azaltmak amacıyla 200 ms’nin altındaki ve 6000 ms’nin üzerindeki okuma süreleri veri setinden çıkarılmıştır. Okuma süreleri sağa çarpık bir dağılım gösterdiğinden, çözümleme öncesinde logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Okuma süreleri, bağımlı değişken olarak log-dönüştürülmüş okuma sürelerini içeren doğrusal karma etkili modellerle (İng. linear mixed-effects models) çözümlenmiştir. Sabit etkilerin anlamlılığı F testleriyle değerlendirilmiş, anlamlı etkileşimlerin yorumlanması için koşullar arası ikili karşılaştırmalar emmeans paketi (Lenth, 2023) aracılığıyla yapılmıştır.

Anlama sorularına verilen yanıtlar ikili (0, 1) olarak kodlandığından, bu veriler doğrusal modellerle değil, genelleştirilmiş doğrusal karma etkili modellerle (İng. generalized linear mixed-effects models) çözümlenmiştir. Bu modeller, yanıtın 1 olma olasılığını lojistik bir bağ işlevi aracılığıyla modelleyerek ikili verilerin özelliklerine uygun bir çözümleme sağlamaktadır (Jaeger, 2008). Sabit etkilerin anlamlılığı Wald z istatistikleriyle değerlendirilmiş, ikili karşılaştırmalar yine emmeans paketiyle yapılmıştır. Modellerden elde edilen katsayılar odds oranı

(İng. odds ratio, OR) cinsinden yorumlanmıştır. Odds, bir yanıtın verilme olasılığının verilmeme olasılığına oranıdır. Odds oranı ise iki koşuldaki odds değerlerinin birbirine oranıdır. Örneğin özne ve nesne koşulları arasındaki karşılaştırmada $OR = 5$ değeri, özne koşulunda doğru yanıt verme olasılığının nesne koşuluna göre daha yüksek olduğunu gösterir. Değer 1'den uzaklaştıkça fark büyür. 1'e yakın değerler iki koşul arasında fark olmadığına işaret eder. Bulgular bölümünde odds oranları, okumayı kolaylaştırmak amacıyla ilgili yanıtın verilme olasılığındaki artış ya da azalış olarak yorumlanmakta, etkinin büyüklüğü OR değeriyle birlikte verilmektedir.

Deney 4'teki üretim verileri ise üç kategorili bir bağımlı değişken içerdiğinden çok terimli lojistik karma etkili modellerle çözümlenmiştir. Bu modelin ayrıntıları 3.5.4'te açıklanmaktadır.

3.2 Deney 1: Anlambilimsel Yönlendirme

Deney 1, anlambilimsel yönlendirmelerin Türkçe konuşucularının artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl etkilediğini hem işlemleme hem de yorumlama boyutunda incelemeyi amaçlamaktadır. Deney, Keating vd.'nin (2016) çalışmasından uyarlanmış olup alanyazındaki benzer çalışmalarla karşılaştırılabilirliği sağlayacak biçimde tasarlanmıştır (Filiaci vd., 2014; Bel vd., 2016).

3.2.1 Katılımcılar

Deneye anadili Türkçe olan 40 üniversite öğrencisi (26 kadın, 14 erkek, yaş ortalaması 21,80) gönüllü olarak katılmıştır.

3.2.2 Materyaller

Deney, 3.1.1'de tanımlanan yan-ana tümcecik dizilişindeki karmaşık tümcelerden oluşmaktadır. Yan tümce aynı anlambilimsel kategoriden iki öncül içermekte, ana tümce ise bu öncüllerden birine anlambilimsel açıdan çözümlenen boş, $\emptyset$, ya da açık, *o*, bir özne adılı barındırmaktadır. Açık özne adılı olarak yalnızca *o* kullanılmıştır (bkz. 2.3).

Anlambilimsel yönlendirme, ana tümcede betimlenen eylemin öncüllerden yalnızca birine dünya bilgisi açısından uygun düşmesiyle sağlanmıştır. Böylece her koşulda adılın gönderimde bulunması beklenen öncül anlambilimsel olarak belirlenmektedir. Dört deneysel koşul şu şekildedir:

- (16) a. *Boş adıl – özne öncülü*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra Ø hemen suçunu itiraf etti.
- b. *Boş adıl – nesne öncülü*
Polis şüpheli ile yüz yüze geldikten sonra Ø hemen suçunu itiraf etti.
- c. *Açık adıl – özne öncülü*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra o hemen suçunu itiraf etti.
- d. *Açık adıl – nesne öncülü*
Polis şüpheli ile yüz yüze geldikten sonra o hemen suçunu itiraf etti.

Bu örneklerde suçunu itiraf eden kişinin şüpheli olması dünya bilgisi açısından beklenir. Özne ve nesne koşulları arasındaki fark, ana tümcenin değiştirilmesiyle değil, yan tümcedeki öncüllerin yer değiştirmesiyle elde edilmiştir: (16a) ve (16c)’de şüpheli yan tümcenin öznesi, (16b) ve (16d)’de ise nesnesidir. Bu tasarım, okuma süreleri ölçülen ana tümcenin dört koşulda da aynı kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla koşullar arasında gözlemlenebilecek okuma süresi farklılıkları, ana tümcenin uzunluğundan ya da sözcük seçiminden değil, adılın hangi öncüle çözümlenmesi gerektiğinden kaynaklanacaktır.

Toplamda 16 tümce seti oluşturulmuştur. (a) ve (b) koşulları boş adılı, (c) ve (d) koşulları ise açık adılı değerlendirmektedir. Tümceler, karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla benzer önerme yapısına sahip olacak biçimde hazırlanmış ve uzunlukları olabildiğince eşitlenmiştir. Boş özne içeren ana tümcelerde karakter sayısı en az 20, en fazla 22 olup ortalaması 21,05’tir. Bunlara ek olarak çeşitli sözdizimsel bağlamlarda boş ve açık adılar içeren 48 dolgu tümcesi kullanılmıştır.

Katılımcıların çevrimdışı yorumlarını ölçmek amacıyla tüm test maddelerinin ardından üç seçeneqli *kim* sorularından oluşan anlama soruları yöneltilmiştir (örn., *Suçunu kim itiraf etti?*). Seçeneklerden ikisi tümcedeki öncüllerdir. Üçüncü seçenek ise kimi maddelerde *Her ikisi*, kimi maddelerde ise tümcede geçmeyen bir kişidir (örn., *Seyirci*). Bu sorulara verilen yanıtlar, katılımcıların tümcedeki boş ya da açık adılı hangi öncüle bağladığını yansıtmakta ve böylece okuma sürecinin ardından oluşan yorumun çevrimdışı olarak ölçülmesine olanak tanımaktadır. Dolgu maddelerinin yarısı da *nerede* ya da *hangi* gibi farklı soru sözcükleri içeren anlama sorularıyla izlenmiştir. Bu sayede katılımcıların yalnızca *kim* sorusuna odaklanarak bir yanıt kalıbı geliştirmeleri önlenmiştir.

3.2.3 İşlem Süreci

Deney, 3.1.2’de açıklanan tasarımla uygulanmıştır. Katılımcılar dört alıştırma denemesinin ardından asıl deneye geçmiş, her denemede önce yan tümceyi, ardından ana tümceyi okumuş ve test maddelerinden sonra anlama sorusunu yanıtlamıştır.

3.2.4 Veri Çözümleme

Okuma süreleri, 3.1.3'te açıklanan temizleme ve dönüştürme işlemlerinin ardından doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir. Modelde bağımlı değişken log-dönüştürülmüş okuma süresi, sabit etkiler ise adıl türü (boş, açık), öncül türü (özne, nesne) ve bu iki değişkenin etkileşimidir.

Anlama sorularına verilen yanıtlar, anlambilimsel yönlendirmeye uyumlu olup olmadıklarına göre kodlanmıştır (1 = yönlendirmeye uyumlu öncülün seçilmesi, 0 = diğer seçenekler). Bu çalışmada “doğruluk” terimi, yanıtın anlambilimsel yönlendirmeye uyumunu ifade etmektedir. Doğruluk verileri, çevrimiçi çözümlemeyle aynı sabit etkileri içeren genelleştirilmiş doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir.

3.3 Deney 2: Biçimbilimsel Yönlendirme

Deney 2, biçimbilimsel yönlendirmelerin Türkçe konuşucularının artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl etkilediğini hem işleme hem de yorumlama boyutunda incelemeyi amaçlamaktadır. Deney, Chamorro vd.'nin (2016) çalışmasından uyarlanmış olmakla birlikte Türkçenin biçimbilimsel özelliklerine özgü tasarım farklılıkları içermektedir.

3.3.1 Katılımcılar

Deneye anadili Türkçe olan 39 üniversite öğrencisi (26 kadın, 13 erkek, yaş ortalaması 21,31) gönüllü olarak katılmıştır.

3.3.2 Materyaller

Deney 2'nin tümce yapısı, Deney 1'dekiyle aynı yan-ana tümcecik dizilişini izlemektedir. Temel fark, belirsizliği giderme stratejisinin anlambilimsel değil biçimbilimsel nitelik taşımasıdır. Chamorro vd.'nin (2016) İspanyolca deneylerinde yönlendirme, adıl ve eylem üzerindeki tekil sayı uyumuyla sağlanmıştır. Türkçede ise üçüncü tekil kişi eylem üzerinde biçimbilimsel olarak işaretlenmez. Üçüncü çoğul kişi eki *-ler* ise seçimidir. Tekil sayı uyumu bu nedenle Türkçede biçimbilimsel bir yönlendirme işlevi göremeyeceğinden, deney maddeleri çoğul sayı uyumu kullanılarak tasarlanmıştır. Bu tasarımda öncüllerden biri çoğul, diğeri tekil olarak kodlanmış, ana tümcedeki eylem ise çoğul eki *-ler* ile işaretlenmiştir. Böylece artgönderimsel özne tekil öncüle bağlanamamakta ve çoğul öncül biçimbilimsel olarak tek olası öncül hâline gelmektedir. Dört deneysel koşul şu şekildedir:

- (17) a. *Boş adıl – çoğul özne öncülü*
Şüpheliler polis ile yüz yüze geldikten sonra Ø yavaşça ayağa kalktılar.
- b. *Boş adıl – çoğul nesne öncülü*
Şüpheli polisler ile yüz yüze geldikten sonra Ø yavaşça ayağa kalktılar.
- c. *Açık adıl – çoğul özne öncülü*
Şüpheliler polis ile yüz yüze geldikten sonra *onlar* yavaşça ayağa kalktılar.
- d. *Açık adıl – çoğul nesne öncülü*
Şüpheli polisler ile yüz yüze geldikten sonra *onlar* yavaşça ayağa kalktılar.

(17a) ve (17b) koşullarında belirsizlik, ana tümcenin sonunda eylem üzerindeki çoğul uyum ekiyle giderilmektedir. (17c) ve (17d) koşullarında ise belirsizlik, açık adıl *onlar*'ın belirlediği noktada, yani ana tümcenin başında giderilmektedir. Bu fark, iki adıl türünün biçimbilimsel yönlendirmeden yararlanma biçimini de farklılaştırmaktadır: Açık adıl kendi sayı bilgisini taşıdığından öncül seçimi adıyla birlikte kesinleşirken, boş adılda aynı bilgi ancak tümcenin sonundaki eylemde ortaya çıkmaktadır.

Toplamda 16 tümce seti oluşturulmuştur. (a) ve (b) koşulları boş adılı, (c) ve (d) koşulları ise açık adılı değerlendirmektedir. Koşullar Latin kare deseni çerçevesinde dengelenmiş, tümceler benzer önerme yapısına sahip olacak biçimde hazırlanmış ve uzunlukları olabildiğince eşitlenmiştir. Boş özne içeren ana tümcelerde karakter sayısı en az 22, en fazla 24 olup ortalaması 22,90'dır. Bunlara ek olarak çeşitli sözdizimsel bağlamlarda boş ve açık adılar içeren 48 dolgu tümcesi kullanılmıştır.

Deney 1'de olduğu gibi çevrimdışı yorumlama verisi elde etmek amacıyla her test maddesinin ardından katılımcılara *kim* soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların belirli bir yanıt kalıbı geliştirmelerini önlemek amacıyla dolgu maddelerinin yarısı *nerede* ya da *hangi* gibi farklı yapıdaki sorularla izlenmiştir.

3.3.3 İşlem Süreci

İşlem süreci Deney 1 ile aynıdır. Her denemede katılımcılar önce yan tümceyi okumuş, boşluk tuşuna bastıklarında yan tümce ekrandan kaybolmuş ve ana tümce belirmiştir. Test maddelerinde ana tümcenin ardından bir anlama sorusu ve üç seçenek ekrana gelmiştir.

3.3.4 Veri Çözümleme

Veri çözümleme yaklaşımı Deney 1 ile aynıdır. Okuma süreleri, 200 ms'nin altındaki ve 6000 ms'nin üzerindeki değerler çıkarıldıktan sonra logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş ve adıl türü, öncül türü ile bunların etkileşimini sabit etkiler olarak içeren doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir. Anlama

sorularına verilen yanıtlar, biçimbilimsel yönlendirmeyle uyumlu olup olmadıklarına göre kodlanmış ve genelleştirilmiş doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir. Biçimbilimsel yönlendirmede doğru yanıt dilbilgisel olarak belirlendiğinden, bu deneydeki doğruluk oranları katılımcıların sayı uyumu bilgisini yorumlarına ne ölçüde yansıttığını doğrudan göstermektedir.

3.4 Deney 3: Yönlendirmesiz Koşul

Deney 3, hiçbir anlambilimsel ya da biçimbilimsel yönlendirme içermeyen tümcelerde Türkçe konuşucularının boş ve açık adıl içeren yapıları işleme hızlarını ve artgönderim çözümleme tercihlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kısaca bu deney, gönderim belirsizliğinin bütünüyle korunduğu bir bağlamda katılımcıların boş ve açık adılar için okuma sürelerini ve çevrimdışı tercihlerinin ÖKS'nin öngörülerıyla ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirmeyi hedeflemektedir. Deneyin tasarımı, yönlendirme içermeyen tümcelerle yürütülen önceki çalışmaları izlemektedir (örn., Chamorro, 2018; de Rocafiguera ve Bel, 2022).

Deney 1 ve 2'de katılımcıların bir öncülü seçmesi tümcedeki ipucuyla belirlenmekteydi. Deney 3 ise katılımcıların herhangi bir ipucu bulunmadığında hangi öncülü kendiliğinden seçtiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle ÖKS'nin doğrudan test edildiği deney Deney 3'tür: Bu strateji geçerliyse katılımcıların boş adılı özneye, açık adılı ise nesneye bağlaması beklenir.

3.4.1 Katılımcılar

Deneye anadili Türkçe olan 37 üniversite öğrencisi (21 kadın, 16 erkek, yaş ortalaması 19,78) gönüllü olarak katılmıştır.

3.4.2 Materyaller

Deney 3'ün tümce yapısı önceki deneylerle aynı yan-ana tümcecik dizilişini izlemektedir. Ancak anlambilimsel yönlendirme ve biçimbilimsel sayı uyumu gibi tüm olası belirsizlik giderici özellikler çıkarılmıştır. Hem eylem hem de açık adıl tekil biçimdedir. Bu sayede ne sayı uyumu ne de anlambilimsel eğilimler artgönderim çözümlemesini yönlendirmektedir. Boş ve açık adıların her ikisi de özne ya da nesne öncülüne belirsiz biçimde gönderimde bulunabilmektedir. İki deneysel koşul şu şekildedir:

- (18) a. *Boş adıl – belirsiz*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra Ø yavaşça ayağa kalktı.
b. *Açık adıl – belirsiz*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra o yavaşça ayağa kalktı.

(18a) ve (18b)'de ayağa kalkan kişinin şüpheli mi yoksa polis mi olduğunu belirleyen herhangi bir dilbilgisel ya da anlambilimsel ipucu bulunmamaktadır.

Toplamda 16 tümce seti oluşturulmuş, her katılımcı her setten yalnızca bir koşulu görmüştür. Tümceler benzer önerme yapısına sahip olacak biçimde tasarlanmış ve uzunlukları eşitlenmiştir. Boş özne içeren ana tümcelerde karakter sayısı en az 19, en fazla 21 olup ortalaması 19,70'tir. Diğer deneylerde olduğu gibi çeşitli sözdizimsel bağlamlarda boş ve açık adılar içeren 48 dolgu tümcesi kullanılmıştır.

Deney 1 ve 2'de olduğu gibi, katılımcıların çevrimdışı yorumlarını ölçmek amacıyla tüm test maddelerinin ardından *kim* tipi sorular yöneltilmiştir (örn., *Kim yavaşça ayağa kalktı?*). Bu deneyde sorunun doğru bir yanıtı bulunmamakta, katılımcının verdiği yanıt doğrudan onun yorum tercihini yansıtmaktadır. Dolgu maddelerinin yarısı ise farklı soru sözcükleri içeren anlama sorularıyla izlenmiştir.

3.4.3 İşlem Süreci

İşlem süreci Deney 1 ve 2 ile aynıdır. Katılımcılar her denemede sırasıyla yan tümceyi ve ana tümceyi okumuş, her test maddesinin ardından anlama sorusunu yanıtlamıştır. Dolgu maddelerinin yarısı da aynı biçimdeki sorularla izlenmiştir.

3.4.4 Veri Çözümleme

Okuma süreleri, önceki deneylerde olduğu gibi uç değerlerin çıkarılması ve logaritmik dönüşümün ardından doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir. Bu deneyde öncül türü manipüle edilmediğinden modelde tek sabit etki adıl türüdür (boş, açık).

Deney 3'te yönlendirme bulunmadığından anlama sorularına verilen yanıtlar doğruluk açısından değil, ÖKS ile uyum açısından kodlanmıştır. Boş adıl koşulunda özne öncülünün, açık adıl koşulunda ise nesne öncülünün seçilmesi ÖKS ile uyumlu yanıt olarak kabul edilmiştir (1 = ÖKS ile uyumlu, 0 = diğer seçenekler). Bu kodlama, iki adıl türünün ÖKS'nin öngördüğü yönlerde davranıp davranmadığının tek bir bağımlı değişken üzerinden karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Uyum verileri, adıl türünü sabit etki olarak içeren geliştirilmiş doğrusal karma etkili bir modelle çözümlenmiştir. Bu sayede yönlendirmesiz koşulda boş ve açık adıl içeren tümcelerin işlemlenmesi ve yorumlanması, Deney 1 ve Deney 2 bulgularıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmektedir.

3.5 Deney 4: Tümce Tamamlama

Deney 4, Türkçe konuşucuların artgönderime yönelik üretim tercihlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Deney, Contemori ve Di Domenico'nun (2023) çalışmasından uyarlanmış olup katılımcıların verilen bir özne ya da nesne öncülüne gönderimde bulunmak için boş adıl, açık adıl ve tekrarlı ad arasında nasıl bir seçim yaptığını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda ÖKS'nin üretim boyutunda da işleyip işlemediği test edilmektedir. Başka bir deyişle, özne öncülüne gönderimde bulunurken boş adılın, nesne öncülüne gönderimde

bulunurken ise açık adılın ya da tekrarlı adın tercih edilip edilmediği incelenmektedir.

Önceki üç deneyde katılımcılar, araştırmacının belirlediği bir adılı okuyup yorumlamıştır. Deney 4'te ise katılımcıdan hangi öncüle gönderimde bulunacağı belirtilmekte, ancak bunu hangi biçimle yapacağı katılımcıya bırakılmaktadır. Bu nedenle deney, yorumlama verilerinden bağımsız olarak konuşucuların her bir gönderimsel biçimi hangi öncül için uygun bulduğunu ortaya koymaktadır.

3.5.1 Katılımcılar

Deneye anadili Türkçe olan 37 üniversite öğrencisi (27 kadın, 10 erkek, yaş ortalaması 27,27) gönüllü olarak katılmıştır.

3.5.2 Materyaller

Katılımcılara iki öncül içeren yan tümceler sunulmuş, öncüllerden birinin altı çizilerek katılımcının hangi öncüle gönderimde bulunması gerektiği belirtilmiştir. Her sette iki koşul bulunmaktadır: özne öncülünün altının çizildiği koşul ve nesne öncülünün altının çizildiği koşul. Materyaller, diğer deneylerde kullanılan yan tümcelerden seçilmiştir. Aşağıda örnek bir yapı verilmektedir:

- (19) a. *Özne öncülü*
 Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra ...
 b. *Nesne öncülü*
 Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra ...

Toplamda 16 tümce seti oluşturulmuştur. Her katılımcı her setten yalnızca bir koşulu görmüş, koşullar Latin kare deseni çerçevesinde dengelenmiştir. Diğer deneylerde olduğu gibi 48 dolgu tümcesi eklenmiştir. Dolgu maddelerinin bir bölümü iki altı çizili gönderimsel ifade içerecek biçimde çeşitlendirilmiştir. Katılımcılara, altı çizili öncüle gönderimde bulunmak için boş adılın, açık adılın ve tekrarlı adın her birinin uygun bir seçenek olduğu açık yönergelerle belirtilmiştir. Bu yönerge, katılımcıların herhangi bir biçimi dilbilgisel açıdan uygunsuz sanarak kullanmaktan kaçınmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

3.5.3 İşlem Süreci

Deney 4, diğer deneylerden farklı olarak kâğıt-kalem testi biçiminde sınıf ortamında uygulanmıştır. Katılımcılardan altı çizili öncüle gönderimde bulunarak tümceyi kendilerine doğal gelen biçimde tamamlamaları istenmiştir. Katılımcılar tümceleri herhangi bir zaman sınırlaması olmaksızın tamamlamıştır.

3.5.4 Veri Çözümleme ve Kodlama

Katılımcıların ürettiği tamamlamalar, ana tümcenin öznesinin biçimine göre üç kategoride kodlanmıştır: boş adıl, Ø, açık adıl, o, ve tekrarlı ad. Kodlama sürecinde yalnızca hedef öncüle açık biçimde gönderimde bulunan ve dilbilgisel açıdan yorumlanabilir tamamlamalar çözümlemeye dahil edilmiştir. Hedef öncülünden farklı bir gönderimsel odağa yönelen, belirsiz artgönderim içeren ya da altı çizili öncül yerine diğer öncüle gönderimde bulunan yanıtlar çözümleme dışında bırakılmıştır.

Bağımlı değişken olan gönderim biçimi üç kategoriden oluştuğundan, istatistiksel çözümleme için çok terimli lojistik karma etkili modeller (İng. multinomial mixed-effects logistic regression) kullanılmıştır. Bu modeller, bağımlı değişkenin kategorilerinden birini referans kategori olarak alır ve diğer kategorilerin her birini bu kategoriyle ayrı ayrı karşılaştırır. Deney 4'te referans kategori boş adıl olarak belirlenmiştir. Böylece model iki karşılaştırma sunmaktadır: açık adıl ile boş adıl ve tekrarlı ad ile boş adıl. Her karşılaştırmada ise öncül türünün (özne, nesne) ilgili biçimin seçilme olasılığını nasıl değiştirdiği test edilmektedir. Modelde sabit etki olarak öncül türü yer almakta, katılımcılar ve maddeler için rastgele kesişim noktaları bulunmaktadır. Çözümlemeler R ortamında gerçekleştirilmiş, sabit etkilerin anlamlılığı Wald z istatistikleriyle değerlendirilmiş ve etkiler odds oranları cinsinden yorumlanmıştır.

4

Bulgular

Bu bölümde dört deneyin bulguları, deneylerin Üçüncü Bölüm'deki sırasıyla sunulmaktadır. Öz-denetimli okuma deneylerinin her birinde önce okuma sürelerine ilişkin bulgular (çevrimiçi işleme), ardından anlama sorularına verilen yanıtlara ilişkin bulgular (çevrimdışı yorumlama) aktarılmaktadır. Deney 4'te ise üretim verileri, gönderim biçimlerinin dağılımı ve çok terimli model sonuçları olarak iki adımda sunulmaktadır. Bölüm, dört deneyin bulgularını bir arada gösteren bir özetle sona ermektedir.

Her deneyde önce betimleyici istatistikler, ardından karma etkili model sonuçları verilmektedir. Betimleyici istatistiklerde okuma süreleri milisaniye (ms), yanıt ve üretim oranları yüzde olarak gösterilmiştir. Model sonuçlarında okuma süreleri için F değerleri, anlama soruları ve üretim verileri için Wald z değerleri ve odds oranları (OR) raporlanmaktadır. Okuma sürelerine ilişkin ikili karşılaştırmalardaki tahmini farklar, log-dönüştürülmüş okuma süreleri üzerinden hesaplanmıştır. Bu farklarda eksi işareti, karşılaştırmadaki ilk koşulun daha hızlı okunduğunu göstermektedir.

4.1 Deney 1: Anlambilimsel Yönlendirme

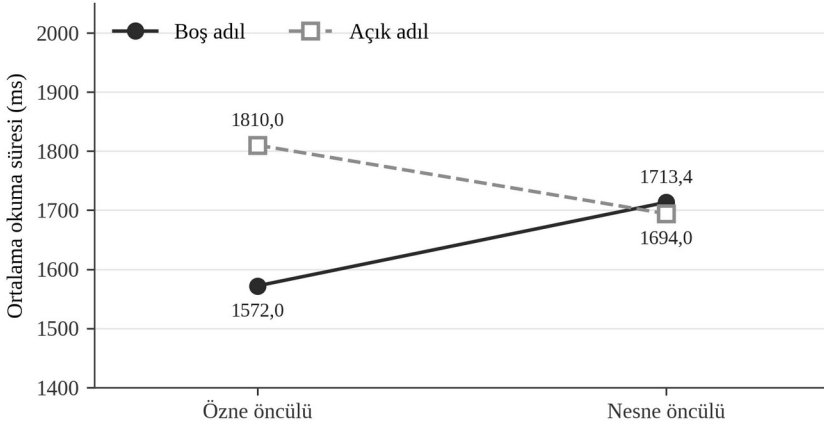
Deney 1'de anlambilimsel yönlendirme, yan tümcedeki öncüllerden yalnızca birinin ana tümcede betimlenen eyleme dünya bilgisi açısından uygun düşmesiyle sağlanmıştır. Böylece her koşulda adılın hangi öncüle gönderimde bulunması gerektiği anlambilimsel olarak belirlenmiştir. Katılımcıların bu yönlendirmeye ne ölçüde uyduğu, hem gerçek zamanlı okuma süreleri hem de anlama sorularına verilen yanıtlar aracılığıyla ölçülmüştür.

4.1.1 Öz-denetimli Okuma

Veri temizleme sürecinde 200 ms'nin altında ve 6000 ms'nin üzerinde kalan 7 gözlem (%1,1) aykırı değer olarak veri setinden çıkarılmış, çözümlemeye toplam 633 gözlem dahil edilmiştir. Temizlenmiş veriye ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 4.1'de, koşullara göre ortalama okuma süreleri Şekil 4.1'de sunulmaktadır.

Tablo 4.1 Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 1)

Adıl türü	Öncül türü	N	Ort. (ms)	SS
Boş adıl	Özne	159	1572,0	816,0
	Nesne	158	1713,4	1011,0
Açık adıl	Özne	158	1810,0	989,0
	Nesne	158	1694,0	1025,0

Şekil 4.1 Koşullara göre ortalama okuma süreleri (Deney 1)

Tablo 4.1’de görüldüğü üzere ortalama okuma süreleri koşullar arasında görece benzer bir dağılım sergilemektedir. Boş adıl koşullarında özne öncülü (Ort. = 1572,0 ms, SS = 816,0) ile nesne öncülü (Ort. = 1713,4 ms, SS = 1011,0) arasındaki fark yaklaşık 141 ms’dir. Betimsel düzeyde bu fark, boş adıl içeren tümcelerın özne öncülüne çözümlendiğinde daha hızlı okunduğunu göstermektedir. Açık adıl koşullarında ise bunun tersi yönünde bir eğilim gözlemlenmektedir: Özne öncülü (Ort. = 1810,0 ms, SS = 989,0) ile nesne öncülü (Ort. = 1694,0 ms, SS = 1025,0) arasındaki fark yaklaşık 116 ms’dir ve bu kez nesne öncülü koşulu daha hızlı okunmuştur. Şekil 4.1’deki çizgilerin kesişmesi bu karşıt örüntüyü göstermektedir. Dolayısıyla betimsel düzeyde değerlendirildiğinde, boş adıların özne öncülleriyle, açık adıların ise nesne öncülleriyle daha hızlı işlemlendiği, yani ÖKS ile uyumlu bir eğilim gözlemlenmektedir.

Ancak doğrusal karma etkili model sonuçları, bu eğilimin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır (Tablo 4.2). Ne adıl türünün ne öncül türünün ne de bu iki değişkenin etkileşiminin okuma süreleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. İkili karşılaştırmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Boş adıl koşulunda özne ve nesne öncülü arasındaki fark anlamlı değildir. Açık adıl

koşulunda da özne ile nesne öncülü arasında anlamlı bir ayrışma gözlemlenmemiştir. Adıl türleri arasındaki karşılaştırmalarda ise ne özne ne de nesne koşulunda boş ve açık adıl arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgular, anlambilimsel yönlendirmenin gerçek zamanlı işleme sürecinde ölçülebilir bir etki yaratmadığına işaret etmektedir.

Tablo 4.2 Okuma sürelerine ilişkin doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 1)

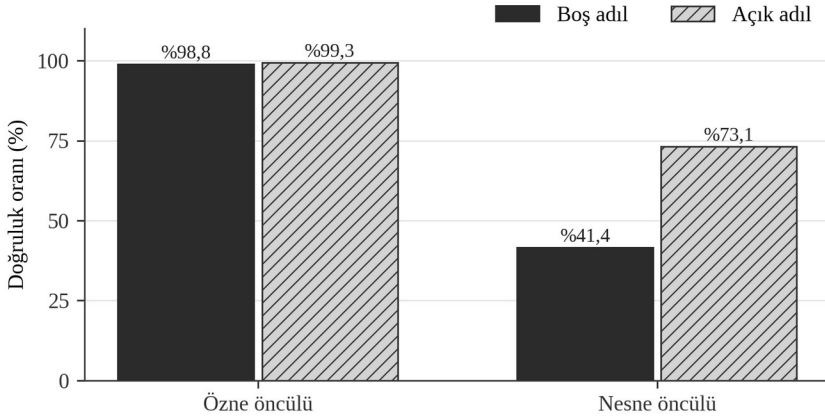
Etki / karşılaştırma	İstatistik	p
<i>Sabit etkiler</i>		
Adıl türü	$F(1; 11,96) = 0,57$	.464
Öncül türü	$F(1; 11,96) = 0,07$	.801
Adıl türü $\times$ Öncül türü	$F(1; 11,97) = 1,03$	.330
<i>İkili karşılaştırmalar</i>		
Boş adıl: özne – nesne	Tahmini fark = -0,045	.601
Açık adıl: özne – nesne	Tahmini fark = 0,076	.386
Özne öncülü: boş – açık	Tahmini fark = -0,105	.234
Nesne öncülü: boş – açık	Tahmini fark = 0,015	.858

4.1.2 Anlama Soruları

Anlama sorularına verilen yanıtlarda özne öncülü içeren koşullarda her iki adıl türünde de anlambilimsel yönlendirmeye uyumlu, yüksek doğruluk oranları elde edilmiştir. Tablo 4.3'te ve Şekil 4.2'de görüldüğü üzere katılımcılar boş adıl-özne koşulunda %98,8, açık adıl-özne koşulunda ise %99,3 doğruluk oranı sergilemiştir. Buna karşın nesne öncülü içeren koşullarda doğruluk oranları belirgin biçimde düşmüştür: boş adıl-nesne koşulunda %41,4, açık adıl-nesne koşulunda ise %73,1. Başka bir deyişle, anlambilimsel yönlendirme nesne öncülünü işaret ettiğinde bile katılımcılar boş adıl koşulunda yanıtların yarısından fazlasında yönlendirmeye uyumlu öncülü seçmemiştir.

Tablo 4.3 Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 1)

Adıl türü	Öncül türü	Doğruluk oranı
Boş adıl	Özne	%98,8
	Nesne	%41,4
Açık adıl	Özne	%99,3
	Nesne	%73,1

Şekil 4.2 Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 1)

Genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları, öncül türünün doğruluk üzerinde anlamlı bir ana etki yarattığını ortaya koymaktadır (Tablo 4.4). Adıl türünün ana etkisi ve adıl türü ile öncül türü arasındaki etkileşim ise anlamlı bulunmamıştır.

İkili karşılaştırmalar, nesne öncülü koşulunda anlambilimsel yönlendirmeye uyumlu yanıt verme olasılığının özne öncülü koşuluna kıyasla belirgin biçimde düştüğünü göstermektedir. Boş adıl koşulunda özne ile nesne öncülü arasındaki karşılaştırma için $OR = 116,6$, açık adıl koşulunda ise $OR = 49,4$ olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, katılımcıların her iki adıl türünde de özne öncülüne yönelik bir çözümleme eğilimi sergilediğini göstermektedir.

Adıl türleri arasındaki karşılaştırmalarda, özne koşulunda boş ve açık adıl arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Nesne koşulunda ise bu karşılaştırma, p değeri anlamlılık eşiğine çok yakın olmakla birlikte, anlamlı bulunmuştur ($OR = 0,26$, $p = .049$). Yani nesne öncülüne gönderimde bulunulması gerektiğinde açık adıl, boş adıla kıyasla daha yüksek doğrulukla yorumlanmıştır. Bu bulgu, açık adılın nesne öncülüne yönelim açısından sınırlı da olsa bir avantaj sağladığına işaret etmektedir.

Tablo 4.4 Doğruluk oranlarına ilişkin genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 1)

Etki / karşılaştırma	İstatistik	p
<i>Sabit etkiler</i>		
Adıl türü	$z = 1,52$	.130
Öncül türü	$z = -6,65$	< .001
Adıl türü $\times$ Öncül türü	$z = 0,71$	.475
<i>İkili karşılaştırmalar</i>		
Boş adıl: özne – nesne	OR = 116,6	< .001
Açık adıl: özne – nesne	OR = 49,4	< .001
Özne öncülü: boş – açık	OR = 0,61	.622
Nesne öncülü: boş – açık	OR = 0,26	.049

Özetle, özne öncülü koşulunda doğruluk oranları her iki adıl türü için de neredeyse en üst düzeydedir. Nesne öncülü koşulunda ise doğruluk oranları belirgin biçimde düşmekte ve bu düşüş özellikle boş adıl koşulunda daha keskin olmaktadır.

4.2 Deney 2: Biçimbilimsel Yönlendirme

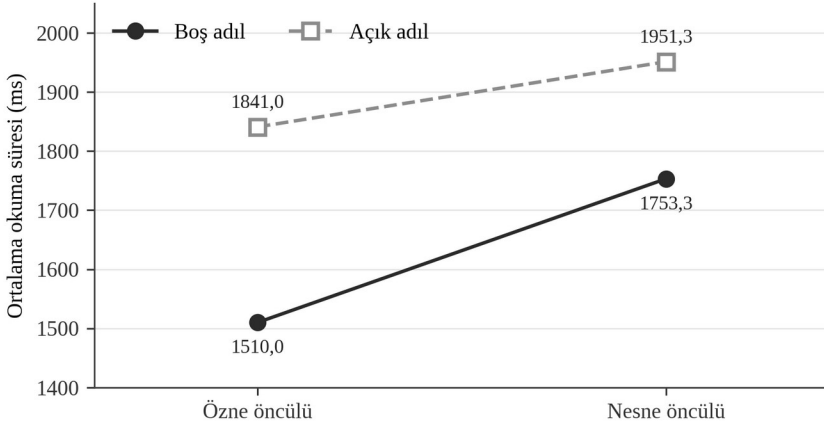
Deney 2, dilbilgisel sayı uyumu aracılığıyla biçimbilimsel yönlendirmenin artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu doğrultuda öncüllerden biri tekil, diğeri çoğul olarak kodlanmış, ana tümcedeki eylem ise çoğul ekiyle işaretlenmiştir. Bu tasarım sayesinde artgönderimsel özne tekil öncüle bağlanamamakta ve çoğul öncül biçimbilimsel olarak tek olası öncül hâline gelmektedir. Böylece Deney 1’deki anlambilimsel yönlendirmenin yerini dilbilgisel sayı uyumu almaktadır.

4.2.1 Öz-denetimli Okuma

Deney 1’de olduğu gibi 200 ms’nin altında ve 6000 ms’nin üzerinde kalan 13 gözlem (%2,1) veri setinden çıkarılmış, çözümlemeye toplam 611 gözlem dahil edilmiştir. Temizlenmiş veriye ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 4.5’te, koşullara göre ortalama okuma süreleri Şekil 4.3’te sunulmaktadır.

Tablo 4.5 Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 2)

Adıl türü	Öncül türü	N	Ort. (ms)	SS
Boş adıl	Özne	153	1510,0	874,0
	Nesne	153	1753,3	920,0
Açık adıl	Özne	153	1841,0	828,0
	Nesne	152	1951,3	1085,0

Şekil 4.3 Koşullara göre ortalama okuma süreleri (Deney 2)

Boş adıl koşullarında özne öncülü (Ort. = 1510,0 ms, SS = 874,0), nesne öncülüne (Ort. = 1753,3 ms, SS = 920,0) kıyasla yaklaşık 243 ms daha hızlı okunmuştur. Açık adıl koşullarında da özne öncülü (Ort. = 1841,0 ms, SS = 828,0), nesne öncülüne (Ort. = 1951,3 ms, SS = 1085,0) kıyasla yaklaşık 110 ms daha hızlı okunmuştur. Dolayısıyla Deney 1'den farklı olarak her iki adıl türünde de özne öncülü koşulu daha hızlı okunmuştur. Bunun yanı sıra açık adıl içeren tümceler, her iki öncül koşulunda da boş adıl içeren tümcelere kıyasla daha yavaş okunmuştur. Şekil 4.3'te açık adıl çizgisinin boş adıl çizgisinin tümüyle üzerinde kalması bu farkı göstermektedir.

Doğrusal karma etkili model sonuçlarına göre adıl türünün okuma süreleri üzerindeki ana etkisi sınırdan anlamlıdır (Tablo 4.6). Bu bulgu, açık adıl içeren tümcelerin boş adıl içerenlere kıyasla genel olarak daha yavaş işlendiğine işaret etmektedir. Öncül türünün ana etkisi ve öncül türü ile adıl türü arasındaki etkileşim ise anlamlı bulunmamıştır.

İkili karşılaştırmalar incelendiğinde, ne boş adıl ne de açık adıl koşulunda özne ve nesne öncülü arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Adıl türleri arasındaki karşılaştırmalarda ise özne koşulunda boş ve açık adıl arasındaki fark sınırdan anlamlıdır. Bu da özne koşulunda açık adılların boş adıllara kıyasla daha

yavaş işlemlendiğini sınırlı düzeyde göstermektedir. Nesne koşulunda ise adıl türleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Tablo 4.6 Okuma sürelerine ilişkin doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 2)

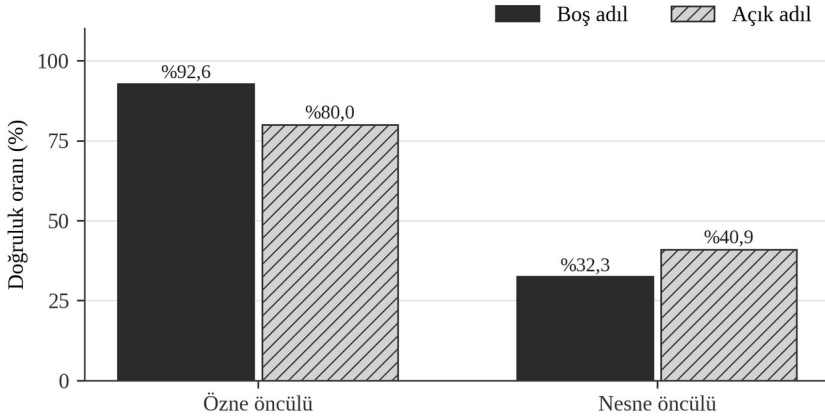
Etki / karşılaştırma	İstatistik	p
<i>Sabit etkiler</i>		
Adıl türü	$F(1; 12,04) = 4,48$	.056
Öncül türü	$F(1; 12,04) = 1,08$	.318
Adıl türü $\times$ Öncül türü	$F(1; 12,04) = 0,76$	.401
<i>İkili karşılaştırmalar</i>		
Boş adıl: özne – nesne	Tahmini fark = -0,152	.202
Açık adıl: özne – nesne	Tahmini fark = -0,014	.906
Özne öncülü: boş – açık	Tahmini fark = -0,238	.056
Nesne öncülü: boş – açık	Tahmini fark = -0,099	.396

4.2.2 Anlama Soruları

Biçimbilimsel yönlendirmeye uyumlu yanıtların oranları Tablo 4.7’de ve Şekil 4.4’te sunulmaktadır. Boş adıl koşullarında özne ve nesne öncülü arasında belirgin bir ayrışma göze çarpmaktadır: Boş adıl–özne koşulunda doğruluk oranı %92,6 iken boş adıl–nesne koşulunda bu oran yalnızca %32,3’e düşmektedir. Açık adıl koşullarında da benzer bir örüntü gözlemlenmektedir: Açık adıl–özne koşulunda doğruluk %80,0, açık adıl–nesne koşulunda ise %40,9 olarak gerçekleşmiştir. Her iki adıl türünde de katılımcılar, eylem üzerindeki çoğul eki öncüllerden yalnızca birini dilbilgisel olarak olanaklı kılmasına karşın, nesne koşullarında büyük çoğunlukla bu öncülü seçmemiştir.

Tablo 4.7 Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 2)

Adıl türü	Öncül türü	Doğruluk oranı
Boş adıl	Özne	%92,6
	Nesne	%32,3
Açık adıl	Özne	%80,0
	Nesne	%40,9

Şekil 4.4 Koşullara göre doğruluk oranları (Deney 2)

Genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları, öncül türünün doğruluk oranı üzerinde güçlü ve anlamlı bir ana etki yarattığını ortaya koymaktadır (Tablo 4.8). Deney 1'den farklı olarak adıl türü ile öncül türü arasındaki etkileşim de anlamlı bulunmuştur. Bu etkileşim, öncül türünün doğruluk üzerindeki etkisinin adıl türüne göre farklılaştığına işaret etmektedir. Adıl türünün ana etkisi ise anlamlı değildir.

Etkileşimi çözümlemek amacıyla yapılan ikili karşılaştırmalarda, boş adıl koşulunda özne ve nesne öncülleri arasındaki fark güçlü biçimde anlamlıdır (OR = 26,28). Açık adıl koşulunda da bu fark anlamlıdır (OR = 5,79). Her iki adıl türünde de katılımcıların özne öncülüyle uyumlu yorumları güçlü biçimde tercih ettiği görülmekle birlikte, özne yanlılığının boş adıl koşulunda açık adıl koşuluna kıyasla çok daha belirgin olması dikkat çekmektedir.

Adıl türleri arasındaki karşılaştırmalar incelendiğinde ise özne koşulunda boş adılın açık adıla kıyasla anlamlı biçimde daha doğru yorumlandığı görülmektedir (OR = 3,14). Bu bulgu, biçimbilimsel yönlendirmenin özne koşulunda boş adılın yorumlanmasını açık adıla göre daha güçlü biçimde desteklediğine işaret etmektedir. Nesne koşulunda ise adıl türleri arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 4.8 Doğruluk oranlarına ilişkin genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model sonuçları (Deney 2)

Etki / karşılaştırma	İstatistik	p
<i>Sabit etkiler</i>		
Adıl türü	$z = -1,43$	.154
Öncül türü	$z = -8,97$	< .001
Adıl türü $\times$ Öncül türü	$z = 2,79$	.005
<i>İkili karşılaştırmalar</i>		
Boş adıl: özne – nesne	OR = 26,28	< .001
Açık adıl: özne – nesne	OR = 5,79	< .001
Özne öncülü: boş – açık	OR = 3,14	.007
Nesne öncülü: boş – açık	OR = 0,69	.272

4.3 Deney 3: Yönlendirmesiz Koşul

Deney 3, önceki deneylerde kullanılan anlambilimsel ve biçimbilimsel yönlendirmelerden tümüyle arındırılmış bir bağlamda Türkçe konuşucularının artgönderim çözümleme tercihlerini incelemektedir. Bu deneyde ne anlambilimsel açıdan belirli bir öncülü ön plana çıkaran ipuçları ne de dilbilgisel sayı uyumu gibi biçimbilimsel işaretler kullanılmış, her iki öncül de eşit ölçüde olası bırakılmıştır. Böylece katılımcıların herhangi bir dışsal yönlendirme olmaksızın boş ve açık adıl içeren tümceleri okuma süreleri ve iki adıl türü için ÖKS ile uyumlu yanıt oranları karşılaştırılabilmektedir.

4.3.1 Öz-denetimli Okuma

Diğer deneylerde olduğu gibi 200 ms'nin altında ve 6000 ms'nin üzerinde kalan 4 gözlem (%0,7) veri setinden çıkarılmış, çözümlemeye toplam 588 gözlem dahil edilmiştir. Temizlenmiş veriye ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 4.9'da sunulmaktadır.

Tablo 4.9 Koşullara göre ortalama okuma süreleri ve standart sapmalar (Deney 3)

Adıl türü	N	Ort. (ms)	SS
Boş adıl	293	1117,0	611,0
Açık adıl	295	1198,0	738,0

Boş adıl (Ort. = 1117,0 ms, SS = 611,0) ve açık adıl (Ort. = 1198,0 ms, SS = 738,0) koşulları arasındaki okuma süresi farkı yaklaşık 81 ms'dir (Şekil 4.5a). Boş adıl içeren tümceler açık adıl içerenlere kıyasla biraz daha hızlı okunmuş olmakla birlikte iki koşul arasındaki fark küçüktür.

Doğrusal karma etkili model bulguları, adıl türünün okuma süreleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymaktadır ($F(1; 14,03) = 0,39$, $p = .543$).

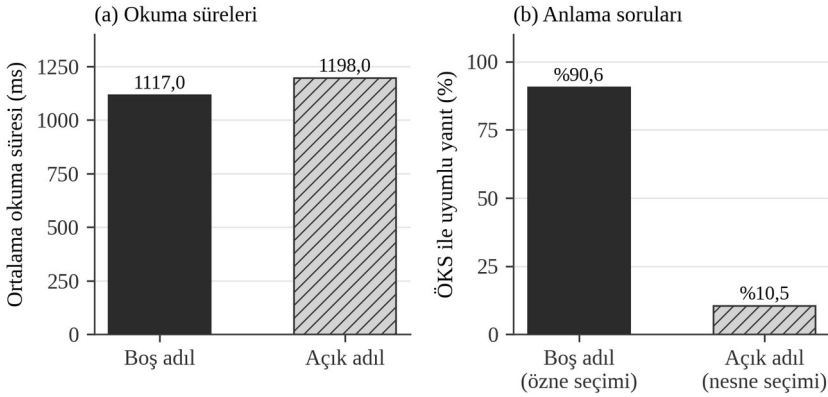
İkili karşılaştırma da bu sonucu desteklemektedir: Boş ve açık adıl koşulları arasındaki fark anlamlı değildir (tahmini fark = $-0,045$, $p = .543$). Bu bulgu, herhangi bir yönlendirici ipucu bulunmadığında adıl türünün gerçek zamanlı işleme üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

4.3.2 Anlama Soruları

Koşullara göre ÖKS ile uyumlu yanıtların oranları Tablo 4.10'da ve Şekil 4.5b'de sunulmaktadır. Boş adıl koşulunda katılımcıların %90,6'sı ÖKS ile uyumlu biçimde özne öncülünü seçmiştir. Açık adıl koşulunda ise ÖKS ile uyumlu yanıt, yani nesne öncülünün seçilmesi, yalnızca %10,5 oranında gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, katılımcıların büyük çoğunluğu ÖKS'nin nesne yanlılığı öngördüğü açık adıl koşulunda da özneyi seçmiştir. Bu durum, açık adıl koşulunda ÖKS'nin öngördüğü nesne yanlılığının gerçekleşmediğini, aksine her iki adıl türü için de yüksek oranda özne öncülüne yönelme olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.10 Koşullara göre ÖKS ile uyumlu yanıt oranları (Deney 3)

Adıl türü	ÖKS ile uyumlu yanıt	Oran
Boş adıl	Özne öncülünün seçilmesi	%90,6
Açık adıl	Nesne öncülünün seçilmesi	%10,5

Şekil 4.5 Ortalama okuma süreleri (a) ve ÖKS ile uyumlu yanıt oranları (b) (Deney 3)

Genelleştirilmiş doğrusal karma etkili model, bu örüntünün istatistiksel olarak güçlü biçimde desteklendiğini göstermektedir. Adıl türünün ÖKS ile uyum üzerindeki etkisi anlamlıdır ($z = -12,85$, $p < .001$). İkili karşılaştırma, iki koşul arasındaki farkın büyüklüğünü de ortaya koymaktadır: Boş adıl koşulunda ÖKS ile uyumlu yanıt verme olasılığı, açık adıl koşuluna kıyasla çok daha yüksektir (OR =

82,0, $p < .001$). Bu sonuç, Türkçe konuşucularının açık adlı da nesneye değil özneye bağlama eğiliminde olduğunu göstermektedir.

4.4 Deney 4: Tümce Tamamlama

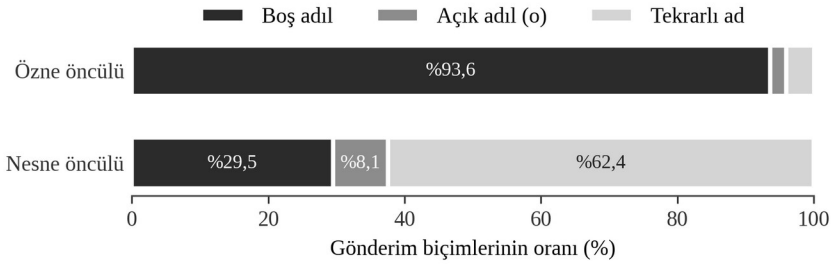
Deney 4, artgönderime ilişkin üretim tercihlerini incelemektedir. Önceki üç deneyde katılımcıların verilen tümceleri nasıl işlemlediği ve anlama sorularıyla nasıl yorumladığı ölçülmüştü. Bu deneyde ise katılımcılardan altı çizili özne ya da nesne öncülüne gönderimde bulunarak tümceyi tamamlamaları istenmiş ve kullandıkları gönderimsel biçimin boş adıl, açık adıl ya da tekrarlı ad olup olmadığı değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle, özne ya da nesne öncülüne gönderimde bulunulurken hangi biçimin ne sıklıkla kullanıldığı karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir.

4.4.1 Gönderim Biçimlerinin Dağılımı

Toplam 592 tamamlamadan 3.5.4'te belirtilen ölçütleri karşılamayan 39'u (%6,6) çözümlenme dışında bırakılmış, 553 gözlem çözümlenmeye dahil edilmiştir. Öncül türüne göre gönderim biçimlerinin dağılımı Tablo 4.11'de ve Şekil 4.6'da sunulmaktadır. Genel dağılıma bakıldığında tamamlamaların %63,7'sinde boş adıl, %31,3'ünde tekrarlı ad, yalnızca %5,1'inde ise açık adıl kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4.11 Öncül türüne göre gönderim biçimleri (Deney 4)

Öncül türü	Boş adıl n (%)	Açık adıl n (%)	Tekrarlı ad n (%)	Toplam
Özne	276 (%93,6)	7 (%2,4)	12 (%4,1)	295
Nesne	76 (%29,5)	21 (%8,1)	161 (%62,4)	258
Toplam	352 (%63,7)	28 (%5,1)	173 (%31,3)	553

Şekil 4.6 Öncül türüne göre gönderim biçimlerinin oranları (Deney 4)

Özne koşulunda katılımcıların büyük çoğunluğunun boş adılı tercih ettiği görülmektedir. Özne öncülünün altının çizildiği tamamlamaların %93,6'sında boş adıl, %4,1'inde tekrarlı ad, yalnızca %2,4'ünde ise açık adıl kullanılmıştır. Buna karşın nesne öncülünün altı çizildiğinde tamamlamaların %62,4'ünde tekrarlı ad, %29,5'inde boş adıl, %8,1'inde ise açık adıl kullanılmıştır. Bu sonuçlar, özne koşulunda boş adılın, nesne koşulunda ise tekrarlı adın baskın biçim olduğunu göstermektedir. Nesne koşulunda açık adıl kullanımının yalnızca %8,1'de kalması, Türkçe konuşucularının nesne öncülüne gönderimde bulunurken açık adıl o yerine tekrarlı adı tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Nesne koşulundaki tamamlamaların yaklaşık üçte birinde boş adıl kullanılmış olması da ayrıca dikkat çekmektedir.

4.4.2 Çok Terimli Model Sonuçları

Çok terimli lojistik karma etkili model, başvuru kategorisi olarak boş adıl alınarak kurulmuştur. Model, sabit etki olarak öncül türünü (özne, nesne), rastgele etkiler olarak ise katılımcılar ve maddeler için kesişim noktalarını içermektedir. Model sonuçları Tablo 4.12'de sunulmaktadır.

Tablo 4.12 Gönderim biçimlerine ilişkin çok terimli lojistik karma etkili model sonuçları (Deney 4)

Karşılaştırma	Öncül türü etkisi (nesne / özne)	z	p
Açık adıl – boş adıl	OR = 11,39	4,90	< .001
Tekrarlı ad – boş adıl	OR = 107,70	11,46	< .001

Açık adıl ile boş adıl karşılaştırmasında öncül türünün anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($z = 4,90$, $p < .001$). Buna göre nesne öncülü koşulunda katılımcıların boş adıl yerine açık adıl kullanma olasılığı, özne koşuluna göre belirgin biçimde artmaktadır ($OR = 11,39$). Aynı karşılaştırma başka bir açıdan, nesne öncülü koşulunda boş adıl üretme olasılığının azaldığını da göstermektedir. Bununla birlikte açık adılın genel kullanım oranının düşük olduğu (%5,1) göz önünde bulundurulduğunda bu bulgunun dikkatli yorumlanması gerekmektedir: Görece büyük odds oranı, açık adılın nesne koşulunda yaygın biçimde kullanılmasından çok özne koşulunda neredeyse hiç kullanılmamasından kaynaklanmaktadır.

Tekrarlı ad ile boş adıl karşılaştırmasında ise öncül türünün etkisi çok daha güçlüdür ($z = 11,46$, $p < .001$). Nesne öncülü koşulunda boş adıl yerine tekrarlı ad kullanma olasılığı, özne koşuluna göre çok daha belirgin biçimde artmaktadır ($OR = 107,70$). Bu sonuç, Türkçe konuşucularının nesne öncülüne gönderimde bulunurken açık adıl yerine tekrarlı adı tercih ettiğini göstermektedir.

4.5 Bulguların Genel Özeti

Dört deneyin bulguları Tablo 4.13'te bir arada sunulmaktadır. Tablo, çevrimiçi ve çevrimdışı ölçümlerin deneyler boyunca tutarlı ancak birbirinden ayrışan örüntüler ortaya koyduğunu göstermektedir.

Tablo 4.13 Dört deneyin bulgularının özeti

Deney	Ölçüm	Boş adıl-özne yanlılığı	Açık adıl-nesne yanlılığı	ÖKS ile uyum
Deney 1 (anlambilimsel)	Okuma süreleri	Yok	Yok	Desteklemiyor
	Anlama soruları	Güçlü	Zayıf	Kısmen destekliyor
Deney 2 (biçimbilimsel)	Okuma süreleri	Yok	Yok	Desteklemiyor
	Anlama soruları	Güçlü	Yok	Yalnızca boş adıl için destekliyor
Deney 3 (yönlendirmesiz)	Anlama soruları	Güçlü	Yok	Yalnızca boş adıl için destekliyor
Deney 4 (üretim)	Tümce tamamlama	Güçlü	Yok	Yalnızca boş adıl için destekliyor

Çevrimiçi işleme açısından, üç öz-denetimli okuma deneyinin hiçbirinde adıl türü ile öncül türü arasında ÖKS'nin öngördüğü etkileşim istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmamıştır. Betimsel örüntüler Deney 1'de ÖKS ile uyumlu bir yön göstermiş, Deney 2'de ise her iki adıl türü için özne öncülünün daha hızlı okunduğu bir örüntü ortaya çıkmıştır. Deney 2'de açık adıl içeren tümcelerin boş adıl içerenlere göre daha yavaş okunması anlamlılık eşiğine yaklaşan tek çevrimiçi etkidir.

Okuma sürelerinde anlamlılık düzeyine ulaşmasa da deneyler boyunca yinelenen bir betimsel örüntü dikkat çekmektedir. Özne öncülüne gönderimde bulunulan koşullarda açık adıl içeren ana tümceler, boş adıl içerenlere göre her üç deneyde de daha yavaş okunmuştur. Bu fark Deney 1'de yaklaşık 238 ms, Deney 2'de yaklaşık 331 ms, öncül türünün manipüle edilmediği Deney 3'te ise yaklaşık 81 ms'dir. Nesne öncülüne gönderimde bulunulan koşullarda ise tutarlı bir yön gözlenmemiştir. Açık adıl Deney 1'de boş adıla göre yaklaşık 19 ms daha hızlı, Deney 2'de ise yaklaşık 198 ms daha yavaş okunmuştur. Başka bir deyişle, okuma sürelerinde ÖKS'nin öngördüğü çapraz etkileşim gözlenmemiştir. En düzenli örüntü, açık adılın özne öncülüne gönderimde bulunduğu durumlarda ortaya çıkan yavaşlamadır. İlgili ikili karşılaştırmaların hiçbirisi geleneksel anlamlılık eşiğine ulaşmadığından (Tablo 4.2 ve Tablo 4.6), bu örüntü güvenilir bir etki olarak değil, sonraki çalışmalarda test edilmesi gereken bir eğilim olarak değerlendirilmelidir.

Okuma sürelerinin genel düzeyi de deneyler arasında farklılaşmaktadır. Yönlendirme içermeyen Deney 3'te koşul ortalamaları 1117–1198 ms aralığında kalırken, yönlendirme içeren Deney 1 ve 2'de 1510–1951 ms aralığındadır. Boş özne içeren ana tümcelerin ortalama uzunlukları arasındaki fark birkaç karakteri aşmadığından, bu farkın yalnızca tümce uzunluğuyla açıklanması güçtür. Farkın bir bölümü deneylerin farklı katılımcı gruplarıyla yürütülmesinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte yönlendirme içeren deneylerde okuyucunun ana

tümcenin sonunda yönlendirici bilgiyi adılın yorumuyla bütünleştirmesi gerektiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yönlendirme içermeyen tümcelerde böyle bir bütünleştirme gerekmediğinden, genel okuma sürelerindeki bu fark ipucunun işlenmesinin kendisinin bir maliyet yarattığına işaret ediyor olabilir.

Çevrimdışı yorumlama açısından ise üç deneyin tümünde güçlü ve tutarlı bir özne yanlılığı gözlemlenmiştir. Bu yanlılık anlambilimsel yönlendirmede (Deney 1), biçimbilimsel yönlendirmede (Deney 2) ve yönlendirmesiz koşulda (Deney 3) ortaya çıkmıştır. Deney 2’de özne yanlılığı boş adıda açık adıla göre anlamlı biçimde daha güçlüdür. Açık adıl yalnızca Deney 1’in nesne koşulunda boş adıla göre sınırlı bir nesne avantajı göstermiş, yönlendirmesiz koşulda ise büyük çoğunlukla özneye bağlanmıştır.

Deney 3, yönlendirme bulunmadığında katılımcıların hangi öncülü seçtiğini gösterdiğinden, Deney 1 ve 2’deki yönlendirmelerin etkisini değerlendirmek için bir başvuru noktası sunmaktadır. Bu karşılaştırma iki noktayı öne çıkarmaktadır. Birincisi, her iki yönlendirme türü de nesne seçimini artırmakta, ancak hiçbir özne yanlılığını tümüyle ortadan kaldıramamaktadır. İkincisi, yönlendirmenin yarattığı artış açık adıda boş adıla göre daha büyüktür. Dikkat çekici bir başka nokta, öncüllerden birini dilbilgisel olarak olanaksız kılan biçimbilimsel yönlendirmenin, yalnızca bir olasılık farkı yaratan anlambilimsel yönlendirmeye göre nesne seçimini daha az artırmasıdır. Deneyler farklı katılımcı gruplarıyla yürütüldüğünden bu karşılaştırmalar betimsel düzeyde kalmaktadır.

İki adıl türünün yönlendirmeye duyarlılığı arasındaki fark, özne ve nesne koşulları arasındaki odds oranlarında da görülmektedir. Bu oran Deney 1’de boş adıda 116,6, açık adıda 49,4, Deney 2’de ise boş adıda 26,28, açık adıda 5,79’dur. Her iki deneyde de özne ile nesne koşulları arasındaki ayrışma boş adıda daha büyüktür, ancak bu fark yalnızca Deney 2’de anlamlı bir etkileşim olarak ortaya çıkmıştır. Deney 2’nin özne koşulunda açık adılın doğruluk oranının (%80,0) boş adıla (%92,6) göre düşük kalması da bu tabloyla tutarlıdır. Açık adıl, *onlar*, sayı bilgisini kendisi taşıdığı ve öncülü tek başına belirlediği hâlde, özne öncülüne boş adıl kadar güçlü biçimde bağlanmamıştır. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, açık adılın nesne öncülüne yönelmekten çok, özne öncülüne boş adıla göre daha zayıf bir bağlılık sergilediği görülmektedir. Yönlendirme içermeyen Deney 3’te ise bu fark ortaya çıkmamış, her iki adıl türü de büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmıştır.

Deney 3’teki adıl türü etkisinin (OR = 82,0) yorumlanmasında kodlama biçimi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu deneyde yanıtlar ÖKS ile uyum açısından kodlandığından, boş adıda özne seçimi, açık adıda ise nesne seçimi 1 olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla büyük odds oranı, iki adıl türünün de aynı öncüle, yani özneye yöneldiğini yansıtmaktadır. ÖKS açısından belirleyici olan sonuç, açık adıda ÖKS ile uyumlu yanıt oranının üç seçeneikli bir soruda şans düzeyinin de çok altında kalmasıdır.

Üretim boyutunda özne öncülüne gönderimde boş adıl açık farkla baskın biçim olmuştur. Nesne öncülüne gönderimde ise ÖKS'nin öngördüğü açık adıl yerine tekrarlı ad tercih edilmiş, açık adıl o her iki koşulda da seyrek kullanılmıştır.

Üretim verileri biçimlerin hangi öncül için kullanıldığı açısından ele alındığında da benzer bir iş bölümü ortaya çıkmaktadır. Boş adıl içeren 352 tamamlamanın %78,4'ü özne öncülüne, tekrarlı ad içeren 173 tamamlamanın ise %93,1'i nesne öncülüne gönderimde bulunmaktadır. Açık adıl yalnızca 28 tamamlamada kullanılmış, ancak bu tamamlamaların 21'i (%75,0) nesne öncülüne gönderimde bulunmuştur. Dolayısıyla açık adıl, nadiren kullanılmakla birlikte kullanıldığında çoğunlukla ÖKS'nin öngördüğü yönde, yani nesne öncülü için tercih edilmiştir. Bu görelî dağılım, Deney 3'te açık adılın yalnızca %10,5 oranında nesne öncülüne bağlanmasıyla belirgin bir karşıtlık oluşturmaktadır. Aynı biçim, üretimde çoğunlukla nesne öncülü için kullanılırken yorumlamada büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmaktadır.

Özetle, dört deneyin bulguları üç genel örüntüde toplanabilir. Birincisi, çevrimiçi ölçümlerde ÖKS'nin öngördüğü etkileşim anlamlı düzeyde gözlenmemiş, en düzenli betimsel örüntü açık adılın özne öncülüne gönderimde bulunduğu koşullardaki yavaşlama olmuştur. İkincisi, çevrimdışı yorumlamada yönlendirme türünden bağımsız, belirgin bir özne yanlılığı ortaya çıkmış, açık adıl ise nesne öncülüne yönelmekten çok yönlendirmeye boş adıldan daha duyarlı bir yapı olarak davranmıştır. Üçüncüsü, üretimde özne öncülü için boş adıl, nesne öncülü için tekrarlı ad kullanılmış, açık adıl ise nadiren kullanılmakla birlikte, kullanıldığı durumlarda çoğunlukla nesne öncülü için seçilmiştir. Bu bulguların alanyazındaki çalışmalar ve Türkçeye özgü dilbilgisel ve söylemsel özellikler çerçevesindeki değerlendirmesi Beşinci Bölüm'de yapılmaktadır.

5

Tartışma

Bu kitapta aktarılan deneyler, Türkçede boş ve açık özne adılarının artgönderim ilişkilerini tümce içi bağlamlarda işleme, yorumlama ve üretim süreçleri temelinde incelemiştir. Dört deneyden elde edilen bulgular bir arada değerlendirildiğinde, Türkçede artgönderim çözümleme sürecinin tek boyutlu dilbilgisel stratejilerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok düzeyli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde bulgular önce deney deney ele alınmakta ve önceki çalışmalarla karşılaştırılmaktadır. Ardından deneyler boyunca ortaya çıkan özne yanlılığı, üretim verilerinin o adılına ilişkin gösterdikleri, ÖKS'nin Türkçedeki geçerliliği ve çevrimiçi ile çevrimdışı bulgular arasındaki ayrışma tartışmakta, yorumlama ve üretim verileri birlikte değerlendirilmektedir. Bölümün son kesimlerinde bulgular Türkçenin adıl dizgesi ve diller arası karşılaştırma açısından ele alınmakta, Türkçede tümce içi artgönderim çözümlemesine ilişkin bütünlük bir açıklama önerilmekte ve çalışmanın sınırlılıkları tartışılmaktadır.

5.1 Anlambilimsel Yönlendirme ve Artgönderim Çözümlemesi

Deney 1'in çevrimiçi bulguları, anlambilimsel yönlendirmenin gerçek zamanlı işleme üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Okuma sürelerindeki betimsel örüntüler ÖKS'nin öngördüğü yönde bir eğilime işaret etmektedir: Boş adıl içeren tümceler özne öncülüne, açık adıl içeren tümceler ise nesne öncülüne çözümlendiğinde daha hızlı okunmuştur. Ancak bu farklar istatistiksel anlamlılık eşiğine ulaşmamıştır. Betimsel örüntünün yönü Carminati'nin (2002) ve Keating vd.'nin (2016) bulgularıyla örtüşmekle birlikte, Türkçede bu örüntünün güvenilir bir işleme etkisi olarak ortaya çıktığı söylenemez.

Çevrimdışı bulgular ise çevrimiçi bulgulardan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Anlama sorularına verilen yanıtlar, özne öncülü koşullarında neredeyse tam bir doğruluk örüntüsü ortaya koyarken, nesne öncülü koşullarında bu örüntü belirgin biçimde zayıflamaktadır. Özellikle boş adıl koşulunda, ana tümcede betimlenen eylem dünya bilgisi açısından açıkça nesne öncülüne uygun düştüğü hâlde katılımcılar yanıtların yarısından fazlasında bu öncülü seçmemiştir. Bu durum, Türkçe konuşucularının her iki adıl türünde de özne öncülünü baskın biçimde tercih ettiğini ve anlambilimsel yönlendirmenin nesneye yönelik yorumu

kolaylaştırmakta yeterince etkili olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra nesne koşulunda açık adılın boş adıla kıyasla daha doğru yorumlanması, açık adılın nesne öncülüne yönelim açısından sınırlı da olsa bir avantaj sağladığına işaret etmektedir. Bu bulgu ÖKS ile uyumludur.

Bu tablo, alanyazındaki önceki çalışmalarla kısmen örtüşmektedir. Anlambilimsel yönlendirmeye dayanan çalışmalarda (Carminati, 2002; Bel vd., 2016; Keating vd., 2016) ve görsel bağlam kullanan çalışmalarda (Papadopoulou vd., 2015) boş adıların özne öncüllerine yönelik tutarlı bir eğilim sergilediği bulgulanmıştır.

Türkçede de benzer bir özne yanlılığı çevrimdışı yorumlamada gözlemlenmiştir. Ancak açık adıların nesne öncüllerine çözümlenmesi açısından alanyazın tutarlı bir görünüm sergilememektedir. Filiaci vd. (2014) İspanyolcada açık adıların beklenen ölçüde nesne öncüllerine yönelmediğini bildirirken, Keating vd. (2016) Meksika İspanyolcasında nesne yanlılığını desteklemiştir. Bel vd. (2016) ise İspanya İspanyolcasında açık adılın nesne eğiliminin boş adılın özne eğilimine kıyasla daha zayıf kaldığını bildirmiştir. Türkçede elde edilen bulgular da açık adılın nesneye yöneliminin görece zayıf kaldığını hem çevrimiçi hem de çevrimdışı ölçümlerde göstermektedir.

Deney 1'in bulguları ayrıca, anlambilimsel yönlendirmenin gücüne ilişkin bir noktayı da gündeme getirmektedir. Deneydeki yönlendirme, ana tümcedeki eylemin öncüllerden birine dünya bilgisi açısından uygun düşmesine dayanmaktadır. Diğer öncül dilbilgisel olarak olanaksız değil, yalnızca daha az olasıdır. Katılımcıların nesne koşulunda sıklıkla özne öncülünü seçmesi, özne yanlılığının bu tür bir olasılık farkını geçersiz kılabilecek kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Çevrimiçi ve çevrimdışı bulgular arasındaki bu ayrışma, artgönderim çözümleme stratejilerinin gerçek zamanlı işleme ve yorumlama aşamalarında farklı biçimlerde ortaya çıkabildiğine işaret etmektedir.

Deney 1'de çevrimiçi etkilerin ortaya çıkmamasında Türkçenin eylem-sonlu yapısının da payı olabilir. Anlambilimsel yönlendirmeyi sağlayan bilgi, örneğin *suçunu itiraf etmek* gibi bir eylemin öncüllerden hangisine uygun düştüğü, ancak ana tümcenin sonunda, eylemle birlikte ortaya çıkmaktadır. Carminati'nin (2002) İtalyanca tümcelerinde de yorum ana tümcenin devamında belirlenmekle birlikte, İtalyancada eylem adılın hemen ardından geldiğinden yönlendirici bilgi adıla görece yakın bir noktada sunulmaktadır. Türkçede ise adıla yönlendirici bilgi arasına belirteç ve nesne gibi öğeler girmekte, yönlendirme tümce sonu işleme etkisinin de görüldüğü son bölgeye denk gelmektedir. Bu durumda okuyucunun adılı başlangıçta özneye bağlayıp tümcenin sonunda yorumunu düzeltmesi gerekse bile, bu düzeltmenin maliyeti tüm ana tümcenin okuma süresi içinde dağılmakta ve koşullar arasındaki farklar küçülmektedir. Dolayısıyla Deney 1'in çevrimiçi bulguları, anlambilimsel yönlendirmenin işlemeyle hiç etkilemediği anlamına gelmeyebilir. Bu etki, kullanılan ölçümle ayrıştırılamamış olabilir.

Çevrimdışı bulgulara ise açık adılın nesne koşulunda boş adıla göre daha doğru yorumlanması da yakından incelenmeyi gerektirmektedir. Bu bulgu ÖKS ile uyumludur, ancak Deney 3'ün bulgularıyla birlikte ele alındığında farklı bir yoruma da olanak tanımaktadır. Yönlendirme bulunmadığında açık adıl, boş adıl gibi büyük ölçüde özneye bağlanmaktadır. Buna göre açık adılın nesne koşulundaki görece başarısı, kendiliğinden nesneye yönelmesiyle açıklanamaz. Daha olası açıklama, anlambilimsel ipucu nesneyi işaret ettiğinde açık adılın bu ipucunu boş adıldan daha kolay kabul etmesidir. Başka bir deyişle açık adıl, öncül seçimini belirleyen bir biçim olmaktan çok bağlamsal ipuçlarına daha açık bir biçim olarak davranmaktadır. Kaiser ve Trueswell'in (2008) Finedeki kişi ve gösterme adılları üzerine geliştirdiği biçime özgü yaklaşım da farklı gönderimsel biçimlerin aynı ipuçlarına farklı ağırlıklar verebileceğini ileri sürmektedir. Türkçede boş ve açık adıl arasındaki fark da öncül tercihten çok ipuçlarına duyarlılıktaki bu farklılık üzerinden tanımlanabilir.

5.2 Biçimbilimsel Yönlendirme ve Artgönderim Çözümlemesi

Deney 2'nin çevrimiçi bulguları betimsel düzeyde incelendiğinde, Deney 1'den farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Her iki adıl türünde de özne öncülü nesne öncülüne kıyasla daha hızlı okunmuştur. Ancak istatistiksel çözümleme, biçimbilimsel yönlendirmenin de gerçek zamanlı işleme üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Sınırdan anlamlı tek etki, açık adıl içeren tümcelerın boş adıl içerenlere kıyasla genel olarak daha yavaş okunmasıdır. Bu etki, açık adılın sesletilmiş bir biçim olarak işleme açısından ek bir maliyet taşıdığını düşündürmektedir. Adıl Sakınma İlkesi açısından bakıldığında, bağlamsal bilgi sunulmadan verilen bir açık adılın daha yavaş işlenmesi beklenmedik değildir.

Alanyazında artgönderim çözümleme araştırmalarının bir bölümünün anlambilimsel ipuçlarına (Fedele ve Kaiser, 2015; Keating vd., 2016), bir bölümünün ise biçimbilimsel ipuçlarına (Chamorro vd., 2016) dayandığı bilinmektedir. Bu kitapta aktarılan deneyler, her iki yönlendirme türünü aynı dilde ve aynı deney düzeneği çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alarak iki yaklaşımın Türkçedeki görelı etkisini doğrudan test etmeyi hedeflemiştir. Ancak bulgular, hangi yönlendirme türü kullanılırsa kullanılsın, anadili Türkçe olan konuşucuların gerçek zamanlı işleme sürecinde ÖKS ile uyumlu, istatistiksel olarak anlamlı bir örüntü sergilemediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, iki yönlendirme türü arasında işleme boyutunda belirleyici bir üstünlük ilişkisinin bulunmadığına işaret etmekte ve Türkçede ÖKS etkisinin yönlendirme türünden etkilenmediğini düşündürmektedir.

Çevrimdışı bulgular ise Deney 1'deki özne yanlılığı örüntüsünü yinelemektedir. Deney 2'de adıl türü ile öncül türü arasındaki etkileşim de anlamlı

bulunmuştur. Bu etkileşim, boş adıl koşulundaki özne yanlılığının açık adıl koşuluna kıyasla çok daha güçlü olduğunu ortaya koymakta ve iki adıl türünün biçimbilimsel yönlendirmeye farklı duyarlılık gösterdiğine işaret etmektedir. Ayrıca özne koşulunda boş adılın açık adıla kıyasla anlamlı biçimde daha doğru yorumlanması, biçimbilimsel yönlendirmenin boş adılın özne öncülüne bağlanmasını açık adıla göre daha olası hâle getirdiğini göstermektedir.

Bu bulgular, Chamorro vd.'nin (2016) İspanyolcada yürüttüğü biçimbilimsel yönlendirme çalışmasından farklılaşmaktadır. Chamorro vd. boş adılar için özne yanlılığı elde edememiş ve bu durumu ana-yan tümcecik dizilişi ile yöntemsel değişkenlerle açıklamıştır. Türkçede ise, en azından çevrimdışı boyutta, boş adıların özne yanlılığı hem anlambilimsel hem de biçimbilimsel yönlendirme koşullarında tutarlı biçimde gözlemlenmiştir. Türkçe deneylerin yan-ana dizilişini kullandığı göz önüne alındığında, bu farklılık Bel ve García-Alcaraz'ın (2015) tümcecik dizilişine ilişkin bulgularıyla da uyumludur. Bu tutarlılık, boş adıların özne öncülüne bağlanma eğiliminin Türkçede yönlendirme türünden bağımsız olarak işleyen temel bir mekanizmayı yansıtabileceğini düşündürmektedir.

Deney 2'nin nesne koşullarındaki düşük doğruluk oranları ayrıca dikkat çekicidir. Bu koşullarda eylem üzerindeki çoğul eki, tekil özne öncülünü dilbilgisel olarak olanaksız kılmaktadır. Buna karşın katılımcılar boş adıl koşulunda yanıtların yalnızca %32,3'ünde, açık adıl koşulunda ise %40,9'unda çoğul nesne öncülünü seçmiştir. Bu örüntünün bir bölümü, Türkçede üçüncü çoğul kişi uyumunun kendine özgü özellikleriyle ilişkili olabilir. Türkçede çoğul özneye kullanılan eylemlerde *-lEr* eki seçimidir. Ancak kullanılmadığı bazı bağlamlarda göndergenin kim olduğu belli olmayabilir. Bu nedenle eylem üzerindeki çoğul eki, İspanyolcadaki zorunlu sayı uyumu kadar güçlü bir ipucu olarak işlenmeyebilir. Ayrıca Türkçede *-lEr* eki, saygı bildirmek amacıyla tekil bir özneye de kullanılabilir. Bu iki özellik, çoğul ekinin katılımcılar tarafından tekil öncülü kesin olarak dışlayan bir işaret olarak yorumlanmamasına yol açmış olabilir. Ancak bu açıklamanın test edilmesi, katılımcıların sayı uyumunu nasıl işlediğini doğrudan ölçen ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bu açıklamalara ek olarak, çoğul biçimlerin toplu bir yoruma da olanak tanıdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Deney 2'nin maddelerinin çoğunda yan tümcede betimlenen olaylar, örneğin *yüz yüze gelmek*, *karşılaşmak* ya da *tanışmak*, iki öncülün birlikte katıldığı karşılıklı olaylardır. Böyle bir olayın ardından gelen ve çoğul ekiyle işaretlenen bir eylem, yalnızca çoğul öncüle değil, iki öncülün birlikte oluşturduğu topluluğa gönderimde bulunuyor biçiminde de yorumlanabilir. Örneğin *Şüpheli polisler ile yüz yüze geldikten sonra yavaşça ayağa kalktılar* tümcesinde ayağa kalkanların şüpheli ve polisler olması dilbilgisel açıdan olanaklıdır. Bu deneyde yanıt seçenekleri arasında iki öncülü birlikte kapsayan bir seçenek bulunmadığından, toplu yorumu benimseyen bir katılımcının topluluğun içinde yer alan ve söylemin konusu olan özneyi seçmesi beklenebilir. Bu olasılık,

nesne koşullarındaki düşük doğruluk oranlarının bir bölümünün, katılımcıların sayı uyumunu göz ardı etmesinden çok onu toplu bir yorumla bağdaştırmasından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu açıklamanın test edilmesi, yanıt seçenekleri arasına iki öncülü birlikte kapsayan bir seçeneğin eklendiği bir çalışmayı gerektirmektedir.

Deney 2’de açık adılın yarattığı işleme yavaşlığı, biçimbilimsel yönlendirmenin iki adıl türünde farklı noktalarda işlediği düşünüldüğünde ayrıca dikkat çekicidir. Açık adıl koşullarında belirsizlik *onlar* adıyla birlikte, yani ana tümcenin başında giderilirken, boş adıl koşullarında aynı bilgi ancak tümcenin sonundaki eylemde ortaya çıkmaktadır. Yalnızca belirsizliğin ne zaman giderildiğine bakılırsa açık adıl içeren tümcelerin daha hızlı okunması beklenirdi. Bulguların bu beklentinin tersini göstermesi, açık adılın yarattığı ek maliyetin belirsizliğin giderilmesinden bağımsız olarak biçimin kendisinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Nitekim açık adıl, özne öncülüne gönderimde bulunduğu koşullarda üç deneyin tümünde boş adıla göre betimsel olarak daha yavaş okunmuştur. Bu örneği, söylemde konu devamı söz konusuysen boş adıl yerine açık bir biçimin kullanılmasının okuyucu için beklenmedik olduğunu ve bu durumun bir işleme maliyeti yarattığını düşündürmektedir. Adıl Sakınma İlkesi ve Gundel vd.’nin (1993) Grice’ın (1975) nicelik ilkesine dayanan açıklaması açısından bakıldığında, gerekenden daha fazla bilgi taşıyan bir biçimin seçilmesi okuyucuyu bu seçimin bir gerekçesi olup olmadığını aramaya yöneltmektedir. Konu devamı bağlamında böyle bir gerekçenin bulunmaması, açık adılın özne öncülüyle birlikte kullanıldığı koşullarda gözlemlenen yavaşlamanın olası kaynağıdır. Bu yorum, 2.1.2’de ele alınan tekrarlı ad cezası ve açık adıl cezası bulgularıyla da örtüşmektedir. Gordon vd. (1993) söylemin en belirgin göndergesine tekrarlı adla, Gelormini-Lezama ve Almor (2011) ise boş özne dili olan İspanyolcada açık adıla gönderimde bulunulduğunda okumanın yavaşladığını göstermiştir. Türkçede de Çakır ve Çınar (2026), *o*’nun bağlam eşgönderimi desteklediğinde gönderimsel bir özneye bağlanabildiğini, ancak bu bağlanmanın ek bir işleme yüküyle gerçekleştiğini bulgulamıştır.

Deney 2’nin bulguları, biçimbilimsel ipuçlarının etkisinin dilin uyum dizgesine bağlı olduğunu da göstermektedir. Chamorro vd.’nin (2016) İspanyolca deneylerinde sayı bilgisi hem adıl hem de eylem üzerinde zorunlu olarak işaretlenmekte ve öncüllerden birini kesin olarak dışlamaktadır. Wolna vd. (2022) de Lehçede adılların nesne öncüllerine çözümlenmesi için biçimbilimsel yönlendirmelere gereksinim duyulduğunu bulgulamıştır. Türkçede ise üçüncü çoğul kişi eki açık bir özneyle seçimlidir ve saygı bildirme işleviyle tekil bir özneye de kullanılabilir. Bu durumda biçimbilimsel ipucu, ilkesel olarak dilbilgisel bir sınırlılık niteliği taşısa da okuyucu açısından olasılıksal bir ipucu gibi işleyebilir. Deney 2’nin nesne koşullarındaki düşük doğruluk oranları, Türkçe konuşucularının çoğul ekini kesin bir dışlayıcı ölçütten çok özne yanlılığına karşı

zayıf bir ipucu olarak değerlendirdiğini düşündürmektedir. Bu yorum, biçimbilimsel ipuçlarının artgönderim çözümlemesindeki ağırlığının diller arasında evrensel olmadığını, ilgili biçimbirimin dilbilgisindeki zorunluluk derecesine bağlı olduğunu öngörmektedir.

5.3 Yönlendirmesiz Bağlamda Artgönderim Çözümlemesi

Deney 3, herhangi bir anlambilimsel ya da biçimbilimsel yönlendirme içermeyen bir bağlamda Türkçe konuşucularının artgönderim çözümleme tercihlerini incelemiştir. Çevrimiçi bulgular, yönlendirici bir ipucu bulunmadığında adil türünün gerçek zamanlı işlemlemeyi belirleyici ölçüde etkilemediğini ortaya koymuştur. Boş adil içeren tümceler açık adil içerenlerden biraz daha hızlı okunmuş, ancak bu fark anlamlı düzeye ulaşmamıştır.

Çevrimdışı bulgular çerçevesinde ise boş adil koşulunda ÖKS ile uyumlu yüksek oranda özne öncülüne yönelme gözlemlenirken, açık adil koşulunda beklenen nesne yanlılığı gerçekleşmemiş, katılımcılar her iki adil türünde de özne öncülünü tercih etmiştir. Deney 3, ÖKS'nin en doğrudan test edildiği deneydir, çünkü katılımcıların yorumunu yönlendiren herhangi bir ipucu bulunmamakta ve yanıtlar yalnızca katılımcıların kendiliğinden yaptıkları seçimi yansıtmaktadır. Bu koşullarda açık adılın yalnızca %10,5 oranında nesne öncülüne bağlanması, Türkçede *o* adılının ÖKS'nin öngördüğü nesne yanlılığını taşımadığına ilişkin en açık kanıtı oluşturmaktadır.

Bu bulgu, Lehçe üzerine yürütülen ve yönlendirme içermeyen tümcelerde açık adılların nesneye yöneldiğini gösteren çevrimdışı bulgulardan (Wolna vd., 2022) ve İtalyanca ile İspanyolcada yönlendirmesiz yorumlama verileriyle elde edilen sonuçlardan (Contemori ve Di Domenico, 2021) belirgin biçimde ayrılmaktadır. Söz konusu dillerde açık adil, herhangi bir yönlendirme olmaksızın da nesne öncülüne yönelebilmektedir. Türkçede ise aynı koşullarda *o*, boş adil gibi büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmaktadır.

Deney 3 ayrıca ÖKS'nin iki bileşeninin yönlendirme bulunmadığında nasıl davrandığını karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. Bu deneydeki büyük adil türü etkisi ($OR = 82,0$), yanıtların ÖKS ile uyum açısından kodlanmasından kaynaklanmaktadır. İki adil türü de özneye yönelmiştir, ancak bu yönelim boş adılda ÖKS ile uyumlu, açık adılda uyumsuz yanıt olarak kodlanmıştır. Özne seçimi açısından bakıldığında iki adil türü birbirine oldukça yakındır. Boş adılda yanıtların %90,6'sı, açık adılda ise nesne dışındaki yanıtların büyük bölümü özne öncülüne yönelmiştir. Bu tablo, yönlendirmesiz bağlamda açık adılın Türkçede boş adıldan ayrılan bir öncül tercihi taşımadığını göstermektedir. Deney 1 ve 2'de iki adil türü arasında gözlemlenen farkların ancak bir yönlendirme bulunduğu ortaya çıkması, bu farkların öncül tercihten çok ipuçlarının nasıl kullanıldığıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Deney 3'ün bulguları, Türkçede boş adılın özne yanlılığını gösteren önceki deneysel bulguları hem doğrulamakta hem de genişletmektedir. Schimke ve Colonna (2016), nesnenin öznenin önce geldiği yapıları da içeren çalışmalarında Türkçe konuşucularının boş adılı yorumlarken ağırlıklı olarak öznellikten etkilendiğini göstermiştir. Deney 3'te boş adıl için gözlemlenen %90,6 oranındaki özne tercihi bu bulguyla uyumludur. Ancak Schimke ve Colonna'nın çalışması açık adılı kapsamadığından, Türkçede açık adılın yönlendirmesiz bağlamlarda nasıl yorumlandığı sorusu açık kalmıştır. Deney 3, bu soruya açık adılın da büyük ölçüde özneye bağlandığı yanıtını vermektedir. Bu sonuç tümcecik dizilişi açısından da önem taşımaktadır. ÖKS'nin açık adıl bileşeni en tutarlı biçimde yan-ana dizilişinde gözlemlenmiştir (Bel ve García-Alcaraz, 2015). Türkçe deneylerin tümü bu dizilişi kullandığından, açık adılın nesne yanlılığı göstermemesi tümcecik dizilişiyle açıklanamaz. Bu durum, Türkçedeki farklılığı dizilişe bağlamak yerine açık adılın kendi özellikleriyle açıklamayı gerektirmektedir.

5.4 Türkçede Özne Yanlılığı: Bilgi Yapısı ve Erişilebilirlik

Üç öz-denetimli okuma deneyinin ortak özelliği, çevrimiçi işleme bulgularıyla çevrimdışı yorumlama sonuçlarının birbirinden ayrılan ancak kendi içinde tutarlı örüntüler sergilemesidir. Çevrimiçi bulgular işleme hızının adıl türü ya da öncül konumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmadığına işaret ederken, çevrimdışı yorumlama sonuçları hem boş hem de açık adıl koşullarında özne öncülüne yönelik bir yönelim ortaya koymaktadır. Tüm deneylerdeki çevrimdışı veriler bir arada değerlendirildiğinde, özne tercihinin yönlendirme türünden bağımsız olarak tutarlı biçimde ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Anlambilimsel yönlendirme yapıldığında da, biçimbilimsel yönlendirme yapıldığında da, hiçbir yönlendirme yapılmadığında da katılımcılar özne öncülünü ön planda tutmuştur. Bu örüntü, ÖKS'nin ileri sürdüğü dilbilgisel bir stratejiden çok, Türkçeye özgü bir bilişsel eğilimi yansıtır olabilir.

Bu eğilimin nedenlerini anlamak için Türkçenin bilgi yapısına ve söylem düzeyindeki özelliklerine de bakmak gerekmektedir. Türkçede tümce başı özne söylemde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir (Erguvanlı-Taylan, 1986). Merkezleme Kuramı çerçevesinde ele alındığında da tümce başı özne en erişilebilir ve en belirgin gönderim odağıdır (Turan, 1995). Bu bilişsel erişilebilirlik, katılımcıların herhangi bir dilbilgisel yönlendirme olmaksızın da özne öncülüne yönelmesini kolaylaştıran temel bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Ariel'in (1990) Erişilebilirlik Kuramı da bu yorumu desteklemektedir: Bilişsel açıdan daha erişilebilir olan varlıklar daha kısaltılmış dilsel biçimlerle ifade edilmekte ve bu varlıklara gönderimde bulunmak işleme açısından daha az çaba gerektirmektedir.

Bu çerçevede, Türkçede gözlemlenen güçlü özne yanlılığının ÖKS'nin sözdizimsel hiyerarşi savıyla örtüşmekle birlikte ondan bağımsız biçimde de işleyebileceği ileri sürülebilir. ÖKS, özne yanlılığını öznenin GöşÇÖ konumundaki sözdizimsel konumuyla açıklamaktadır. Ancak özellikle anlama sorularının bulguları, özne yanlılığını sözdizimsel konumun yanı sıra Türkçenin bilgi yapısının, söylem düzenlemesinin ve adıl dizgesine özgü kısıtlamaların da şekillendirdiğini düşündürmektedir. Başka bir deyişle, Türkçedeki özne etkisinin ÖKS'den farklı ve daha kapsamlı mekanizmaları içine alan bir dizgeyi yansıttığı savunulabilir. Bu durum, ÖKS'nin Türkçeye doğrudan uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır.

Bu noktada deneylerin tasarımına ilişkin bir özelliğin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tüm deneylerde yan tümcenin öznesi, tümcede ilk anılan öncüdür. Dolayısıyla gözlemlenen özne yanlılığı, öznenin sözdizimsel konumundan olduğu kadar söyleme ilk katılan varlık olmasından da kaynaklanıyor olabilir. Öznelik ve ilk anılma Türkçenin olağan sözcük dizilişinde çoğunlukla örtüştüğünden, bu iki etkenin görelî katkısını belirlemek, Schimke ve Colonna'nın (2016) çalışmasında olduğu gibi nesnenin öznenin önce geldiği yapıları da içeren deneyleri gerektirmektedir. Bu durum, Türkçedeki özne yanlılığının bilgi yapısıyla ilişkili olduğu yorumunu zayıflatmamakta, aksine bu yoruma ek bir duruma işaret etmektedir: Türkçenin olağan dizilişinde hem ilk anılan varlık hem de özne, söylemde en erişilebilir göndergeyi oluşturmaktadır.

Nitekim açık adıl koşulundaki yorumlama örüntüleri de bu yorumu desteklemektedir. ÖKS, açık adılların nesne öncüllerine bağlanma eğiliminde olduğunu öngörmektedir. Ancak Türkçe konuşucuları açık adıl koşulunda da özneyi tercih etmiştir. Bu sonuç, Türkçedeki açık adıl o'nun ÖKS'nin öngördüğü nesne yanlılığını taşımadığını güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Açık Adıl Kısıtlaması çalışmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde Türkçe alanyazınıla çelişmemektedir. Çınar ve Çakır (2019), söylemde karşıtsal odak kurulabilecek üçüncü bir göndergenin bulunmadığı bağlamlarda o'nun gönderimsel ana tümce öznesine bağlanabildiğini göstermiştir. Kitaptaki deney tümcelerinde de karşıtlık kurulabilecek üçüncü bir gönderge bulunmamakta, öncüller ise yapısal bir kısıtlamanın işlemediği belirteç tümceciğinde yer almaktadır (bkz. 2.3.1). Açık adılın bu davranışı, Türkçede o adılının söylemsel rolüyle doğrudan ilişkili olabilir. Aşağıda ele alınacağı üzere, Deney 4'ün sonuçları bu yorumu doğrudan desteklemektedir.

Özne yanlılığının kaynağına ilişkin bir başka açıklama, okuyucunun tümcenin devamında hangi göndergenin anılacağına ilişkin beklentisiyle ilgilidir. Kehler ve Rohde (2013), adıl yorumunu iki bileşenin birleşimi olarak ele alan olasılıksal bir model önermiştir. Bu modele göre okuyucu bir adıyla karşılaştığında, bir yandan söylemin devamında hangi göndergenin anılacağına ilişkin beklentisini, öte yandan konuşucunun bu göndergeye gönderimde bulunurken söz konusu adılı

seçme olasılığını hesaba katmaktadır. Birinci bileşen eylem anlambilimi ve tümceler arasındaki bağdaşıklık ilişkisi gibi etkenlerle belirlenmekte ve kullanılan gönderimsel biçimden bağımsız olarak işlemektedir. İkinci bileşen ise büyük ölçüde öncülün öznellik ve konu olma gibi özellikleriyle belirlenmektedir. Bu ayrım, Türkçedeki bulguların değerlendirilmesi açısından yararlıdır. Deneylerde kullanılan *-DiktAn sonra* yan tümceleri iki olay arasında zamansal bir sıralama kurmaktadır. Kehler ve Rohde'ye göre olaylar arası ardışıklık ilişkisinde yeniden anılma beklentisi önceki olayın son durumuna odaklanmaktadır. Örneğin bir nesnenin el değiştirdiği olaylarda bu beklenti nesneyi alan kişiye yönelmektedir. Deney 3'te ise yan tümcede betimlenen olayların tümü iki katılımcının birlikte yer aldığı karşılıklı olaylar olduğundan, olayın son durumu katılımcılardan birini ötekinden daha olası bir sonraki gönderge hâline getirmemektedir. Dolayısıyla bağdaşıklık ilişkisine dayanan beklenti, gözlemlenen güçlü özne yanlılığını tek başına açıklamamaktadır. Modelin ikinci bileşeni ise biçime özgüdür. Türkçede açık adıl üretimde daha çok nesne öncülü için kullanıldığından, bu bileşen açık adılın nesneye yönelmesini öngörmektedir. Özne yanlılığının adıl türünden bağımsız olarak ortaya çıkması, okuyucunun özne lehine varsayılan bir beklenti taşıdığını, bu beklentinin ise bağdaşıklık ilişkisinden çok öznenin tümcenin konusu olmasından beslendiğini düşündürmektedir.

Özne yanlılığının kaynağı, ilk anılma üstünlüğü açısından da değerlendirilmelidir. Gernsbacher ve Hargreaves (1988), ilk anılan katılımcının dilbilgisel işlevinden bağımsız olarak daha erişilebilir olduğunu göstermiştir. Deney tümcelerinde özne her zaman ilk anılan öge olduğundan, gözlemlenen yanlılığın bir bölümü bu üstünlükten kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan Schimke ve Colonna (2016) nesnenin önde geldiği Türkçe tümcelerde de boş adılın özneye bağlandığını gösterdiğinden, en azından boş adıl için öznellik bağımsız bir etken olarak görünmektedir. Açık adıl için bu ayrım henüz yapılmamıştır. Merkezleme Kuramı açısından bakıldığında ise özne, tercih edilen merkez olarak bir sonraki tümcede geriye dönük merkez olmaya en güçlü adaydır ve kuramın adıl kuralına göre önceki tümcenin öğelerinden biri adıyla anılıyorsa geriye dönük merkezin de adıyla anılması gerekir (Grosz vd., 1995). Turan'ın (1995) Türkçe verilerinde gösterdiği gibi, sürdürme geçişlerinde bu merkez vurgulanmadıkça boş adıyla anılmaktadır. Dolayısıyla Merkezleme Kuramı boş adılın özneye bağlanmasını doğal biçimde açıklarken, açık adılın da özneye bağlanmasını açıklamakta güçlük çekmektedir. Bu güçlük, açık adılın yorumunda biçim ile merkez arasındaki eşlemeden çok, okuyucunun özne lehine taşıdığı güçlü beklentinin belirleyici olduğunu düşündürmektedir.

5.5 Üretim Verileri ve O Adılının Söylemsel İşlevi

Deney 4'ün üretim bulguları, özne koşulunda çoğunlukla boş adılın kullanıldığını göstermektedir. Bu durum ÖKS ile uyumludur. Nesne koşulundaki sonuçlar ise Türkçedeki adıl dizgesinin işleyişine ilişkin önemli çıkarımlar sunmaktadır. Bu koşulda ÖKS'nin öngördüğü açık adıl tercihi gerçekleşmemiş, bunun yerine tekrarlı ad daha çok kullanılmıştır. Açık adıl *o* ise üretim sürecinde neredeyse görülmemektedir. Bu bulgu, İtalyanca ve İspanyolca üzerine yürütülen üretim çalışmalarından belirgin biçimde ayrılmaktadır: Contemori ve Di Domenico (2021) İtalyanca ve Meksika İspanyolcasında yazılı tümce tamamlama testinde nesne öncülü için genellikle açık adılın kullanıldığını bildirirken, Türkçede açık adılın nesne öncülüne gönderimde bulunmak için neredeyse hiç kullanılmadığı görülmektedir. Bu durum, Türkçedeki *o* adılının söylemsel ve dilbilgisel işlevinin söz konusu dillerdeki açık özne adlarıyla örtüşmediğini güçlü biçimde düşündürmektedir.

Bu bulguyu gerektelendirmek için Türkçede açık adıl *o*'nun işlevlerine tekrar bakmak gerekmektedir. Alanyazında *o* adılı, tümce içi eşgönderim kurma işlevinden çok konu değişimi ve karşıtsal odak gibi söylem düzeyli işlevlerle ilişkilendirilmektedir (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986; Turan, 1995; Çınar, 2023). Bu çerçevede *o* adılının kullanımı, belirli söylemsel koşulların varlığını gerektirmektedir. Bu koşullar sağlandığında *o* doğal ve işlevsel bir adıl konumuna geçmekte, bağlamsal bilgi uygun olmadığında ise kullanımı zorlayıcı görünmektedir.

Deney 4'te kullanılan tümceler bu tür bir bağlam içermemektedir. Katılımcılardan altı çizili bir öncüle gönderimde bulunmaları istendiğinde, *o* adılını kullanmak için gereken konu değişimi ya da karşıtsal odak bağlamı mevcut değildir. Bu nedenle katılımcılar *o* adılı yerine, daha açıklayıcı tekrarlı adı tercih etmiştir. Bu yorum, Türkçede *o* adılının bir artgönderim aracından çok bir söylemsel konumlandırma aracı olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedir. Başka bir deyişle *o* adılı, artgönderimsel belirsizlik içeren yapılarda bir öncüle gönderimde bulunmaktan çok, söylemdeki mevcut gönderim yapısını yeniden düzenlemek için kullanılmaktadır.

Yukarıda sunulan varsayımlar, Cardinaletti ve Starke'nin (1999) güçlü ve zayıf adıl ayrımıyla da ilişkilendirilebilir. Filiaci vd. (2014), İtalyanca ve İspanyolcadaki açık adılar arasındaki işleme farklılıklarını bu ayrım ile açıklamıştır. Türkçede ise *o* ve *kendisi* adıları birbirinden farklı sözdizimsel ve söylemsel özellikler taşımaktadır. Alanyazında *kendisi* adılının söylem öncüllerine gönderimde bulunabildiği ve artgönderimsel bir işlev üstlenebildiği gösterilmiştir (Graçanın-Yuksek vd., 2017). Çınar (2023) ile Çakır ve Çınar (2026) ayrıca *kendisi*'nin bağlanma özellikleri bakımından boş adıla benzediğini göstermiştir. Çınar (2023) ise *o* ile *kendisi* arasındaki farkı iki biçimin sözdizimsel

yapılanmasındaki farkla açıklamış ve o'nun *kendisi*'ne göre daha maliyetli bir biçim olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşın o'nun tümce içi eşgönderim kurma olanağı çok daha kısıtlıdır. O'nun gönderim olasılıkları yapısal kısıtlamalarla sınırlanmakta, o tümce içi bir öncüle ancak bağlam desteklediğinde ve ek bir işleme yüküyle bağlanabilmektedir (Çınar ve Çakır, 2019; Çakır ve Çınar, 2026). Bu kısıtlama, nesne öncülüne gönderimde bulunmak için o'nun yeterli bir araç olmadığını düşündürmektedir. Bu çerçevede Türkçede o adının, söylemde konu devamını işaret eden boş adın aksine, konu değişimini ve karşıtsal odağı işaret eden bir söylem işaretleyicisi konumunda olduğu varsayılabilir. Bu ayrım, Türkçenin diğer boş özne dillerinden ayrıştığı temel noktalardan birini oluşturmakta ve ÖKS'nin Türkçedeki açık adla ilişkin öngörülerinin neden gerçekleşmediğini açıklayan bir çerçeve sunmaktadır.

Öte yandan nesne koşulunda tekrarlı adın baskın çıkması da başlı başına tartışmaya değer bir bulgudur. Türkçede cinsiyet uyumunun bulunmaması, o adının bağlamdan bağımsız olarak her cinsiyetten öncüle gönderimde bulunabilmesini olanaklı kılmakla birlikte, aynı zamanda belirsizlik de yaratmaktadır. Özne ve nesnenin aynı anlambilimsel kategoride yer aldığı yapılarda o adının hangi öncüle gönderimde bulunduğu anlamı anlaşılabilmesi için bağlamsal ipuçlarına gereksinim duyulmaktadır. Bu durum, o adının belirsiz kaldığı durumlarda konuşucuların daha belirleyici bir araç olan tekrarlı adı tercih etmesini açıklayan ek bir etken olarak değerlendirilebilir. İtalyanca ya da İspanyolcada farklı cinsiyetten öncüller arasında açık ad kendi başına belirleyici olabilirken, Türkçede bu işlevi yalnızca tekrarlı ad üstlenebilmektedir.

Nesne koşulundaki tamamlamaların yaklaşık üçte birinde boş ad kullanılmış olması da dikkate değerdir. İlk bakışta bu bulgu, ÖKS'nin boş adlı özne öncülüne bağlayan öngörüsüyle çelişiyor gibi görünmektedir. Ancak üretim görevinde ana tümcenin eylemini katılımcının kendisi belirlemektedir. Katılımcı, eylemi nesne öncülüne uygun bir biçimde seçtiğinde, boş ad dinleyici açısından belirsizlik yaratmamaktadır. Bu durumda boş ad, Deney 1'deki anlambilimsel yönlendirmeye benzer biçimde, eylemin anlamı tarafından çözümlenen bir biçim olarak kullanılmış olabilir. Bu yorum, Türkçe konuşucularının boş adlı yalnızca özne öncülüne bağlamadığını, eylemin anlamı göndergeyi belirlediğinde nesne öncülü için de kullanabildiğini düşündürmektedir.

Üretim verilerinde dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, açık adın sıklığı ve dağılımı arasındaki farktır. Açık ad yalnızca 28 tamamlamada kullanılmış, ancak bu tamamlamaların dörtte üçü nesne öncülüne gönderimde bulunmuştur. Dolayısıyla açık adın kullanıldığı durumlar ÖKS'nin öngördüğü yöndedir. Bu bulgu, ÖKS'nin açık ad bileşeninin Türkçede tümüyle işlevsiz olmadığını, ancak açık adın tekrarlı ad karşısında nesne öncülü için birincil araç olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle Türkçede ÖKS'nin açık ad bileşeni, açık adın kendisinden çok, özne dışındaki öncüllere gönderimde bulunmak için daha açık

bir biçimin seçilmesi örüntüsünde kendini göstermektedir. İtalyanca ve İspanyolcada bu işlevi büyük ölçüde açık adıl üstlenirken, Türkçede aynı işlev ağırlıklı olarak tekrarlı ada devredilmektedir.

Deney 4'ün bulguları, önceki çalışmalarla da yakından örtüşmektedir. Azar ve Özyürek (2015), Türkçe anlatılarda o'nun konu devamı bağlamları dışında bir önceki tümcede nesne olarak anılan bir göndergenin özne olarak devam ettiği geçiş bağlamlarında kullanıldığını göstermiştir. Deney 4'te açık adılın kullanıldığı 28 tamamlamanın 21'inin nesne öncülüne gönderimde bulunması işlevsel olarak bu bulguyla uyumludur. Dolayısıyla, tümce başlangıçları böyle bir bağlam içermediğinden açık adılın az kullanılması da beklenen bir sonuçtur. Sonuç olarak deneysel üretim verileri ile anlatı verileri, Türkçede açık adılın hem sıklığı hem de dağılımı bakımından tutarlı bir tablo ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda, tekrarlı adın özne ve nesne öncülleri arasındaki dağılımı da Merkezleme Kuramı'nın psikodilbilimsel öngörülerıyla uyumludur. Gordon vd. (1993), söylemin en belirgin göndergesine tekrarlı adla gönderimde bulunmanın işleme maliyeti yarattığını göstermiştir. Deney 4'te özne öncülü için tekrarlı adın yalnızca %4,1 oranında kullanılması, konuşucuların bu tür bir kullanımdan kaçındığını düşündürmektedir. Nesne öncülü ise söylemin merkezi olmadığından, ona tekrarlı adla gönderimde bulunmak böyle bir maliyet taşımamakta, aksine göndergeye ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan tekrarlı ad, bu tür tümce içi bağlamlarda söylem merkezinden uzaklaşmanın en açık aracı olarak işlev görmektedir.

5.6 ÖKS'nin Türkçedeki Geçerliliği

Bu kitabın temel araştırma sorularından biri, ÖKS'nin Türkçede geçerli olup olmadığıdır. Elde edilen bulgular bu soruya tek yönlü bir yanıt vermemektedir. Bulgular, ÖKS'nin Türkçede kısmen ve belirli koşullar çerçevesinde işleyebileceğine işaret etmekle birlikte, bu sonuç da dikkatle yorumlanmalıdır.

Boş adılar açısından değerlendirildiğinde, tüm deneylerde çevrimdışı yorumlama ve üretim verileri tutarlı biçimde boş adıların özne öncülüne yönelim sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu örüntü, ÖKS'nin boş adıların özne öncüllerine gönderimde bulunma olasılığının daha yüksek olduğu savıyla büyük ölçüde örtüşmekte ve Schimke ve Colonna'nın (2016) Türkçede boş adıları inceleyen çalışmasıyla da paralel bir görüntü sergilemektedir. Dolayısıyla, en azından boş adılar söz konusu olduğunda, ÖKS'nin Türkçede işlediği söylenebilir.

Açık adılar açısından ise bulgular çok daha karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Çevrimdışı yorumlama verilerinde açık adıların nesne öncülüne yalnızca anlambilimsel yönlendirme bulunduğu sınırlı bir yönelim gösterdiği gözlemlenmekle birlikte, bu yönelim boş adıların özne yanlılığından çok daha

zayıf kalmaktadır. Yönlendirme bulunmadığında ise açık adıl da özne öncülüne bağlanmaktadır. Üretim verilerinde ise açık adılın neredeyse hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Bu bulgular, Türkçedeki *o* adılının ÖKS'nin açık adıla yüklediği nesneye gönderimde bulunma eğilimini karşılamadığına kanıt sunmaktadır. Türkçede açık adılın tümce içi eşgönderim kurma işlevinden çok söylem düzeyli işlevlerle ilişkilendirilmesi, ÖKS'nin Türkçeye doğrudan uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır. Bu bulgular, 2.4'te ÖKS'ye seçenek olarak ortaya konan söylem temelli öngörülerle örtüşmektedir. Konu değişimi ya da karşıtsal odak gibi söylemsel sınırlılıkların bulunmadığı tümce içi bağlamlarda *o* belirgin bir nesne yanlılığı sergilememiş, üretimde ise nesne öncülüne gönderim büyük ölçüde tekrarlı adla karşılanmıştır.

Bunun dışında her iki adıl türünde de gözlemlenen tutarlı özne yönelimi, yalnızca ÖKS kaynaklı bir stratejiyle açıklanamayabilir. ÖKS açık adılar için nesne yanlılığı öngörmektedir. Oysa Türkçede *o* adılı nesne yanlılığı oluşturmamaktadır. Bu durum, *o* adılının diğer boş özne dillerindeki açık adılar gibi gerçek bir adılsıl işlev üstlenip üstlenmediğini sorgulatmaktadır. Öte yandan Türkçede *kendisi*'nin de adılsıl işlevlere sahip olduğu ve bağlanma açısından boş adıla benzediği göz önüne alındığında (Gürel, 2003; Çınar, 2023; Çakır ve Çınar, 2026), *o* ve *kendisi* adıları arasındaki işlevsel ayrımın artgönderim çözümleme sürecini nasıl şekillendirdiği sorusu gündeme gelmektedir. Tüm bu gözlemler, Türkçede gözlemlenen özne yöneliminin ÖKS'den mi kaynaklandığı, yoksa Türkçeye özgü dilbilgisel ve söylemsel mekanizmalardan mı beslendiği sorusunu ayrıca öne çıkarmaktadır.

Çevrimiçi işleme boyutunda ise ÖKS etkisinin istatistiksel anlamlılık düzeyinde ortaya çıkmadığı görülmektedir. Bu durumun yalnızca yöntemsel sınırlılıklarla açıklanamayacağı ileri sürülebilir. Aynı zamanda işleme sürecinde ÖKS'nin Türkçede belirleyici olmadığını da düşündürmektedir. Chamorro vd.'nin (2016) İspanyolcada boş adılar için benzer bulgulara ulaşmasıyla örtüşen bu sonuç, ÖKS'nin diller arası evrensel bir işleme stratejisi olmaktan çok, dillere özgü yapısal örüntülere ya da belirli bağlamsal koşullara bağlı bir örüntüyü yansıtıyor olabileceğine işaret etmektedir.

ÖKS'nin açık adıla ilişkin öngörüsü iki biçimde anlaşılabilir. Birinci okumaya göre açık adıl kendi başına nesne öncülünü tercih eder, yani hiçbir yönlendirme bulunmadığında da çoğunlukla nesneye bağlanır. İkinci okumaya göre ise açık adılın nesneyi tercih etmesi gerekmez, yalnızca boş adıla göre özneye daha az bağlanması beklenir. Filiaci vd. (2014) İspanyolcada açık adıl için nesne yönelimi bulamamış, Bel vd. (2016) ise bu yönelimin boş adılın özne yöneliminden daha zayıf olduğunu bildirmiştir. Bu bulgular, bazı dillerde ÖKS'nin açık adıla ilişkin öngörüsünün ancak ikinci okumayla geçerli olduğunu ya da hiç geçerli olmadığını göstermektedir. Türkçe bulgular birinci okumayı desteklememektedir, çünkü yönlendirme içermeyen Deney 3'te açık adıl da boş adıl gibi büyük ölçüde özneye

bağlanmıştır. İkinci okuma ise yalnızca yönlendirme bulunduğunda geçerlidir. Yönlendirme bulunduğunda açık adıl, boş adıla göre özneye daha zayıf bağlanmış (Deney 2) ve nesne koşulunda daha doğru yorumlanmıştır (Deney 1). Yönlendirme bulunmadığında ise iki adıl türü arasında belirgin bir fark gözlenmemiştir. Buna göre Türkçede açık adıl kendi başına bir nesne tercihi taşımamakta, nesne öncülünü destekleyen ipuçlarına ise boş adıldan daha duyarlı davranmaktadır.

Bu sonuç, alanyazındaki iki gözlemler birlikte değerlendirildiğinde daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Birincisi, ÖKS'nin iki bileşeni arasındaki bakışsızlık Carminati'nin (2002) İtalyanca verilerinde de gözlemlenmiş, açık adılın nesne yanlılığının boş adılın özne yanlılığından daha zayıf ve bağlama daha duyarlı olduğu vurgulanmıştır. Türkçe bulgular bu bakışsızlığın uç bir örneğini sunmaktadır: Boş adıl bileşeni güçlü biçimde işlerken açık adıl bileşeni yönlendirmesiz bağlamda neredeyse hiç gözlenmemektedir. İkincisi, Sorace ve Filiaci (2006) açık adılın yorumunun sözdizim-söylem arakesitinde yer aldığını ve bu nedenle ikinci dil konuşucuları için kalıcı belirsizliklere açık olduğunu göstermiştir. Gürel (2006) de Türkçeyi ikinci dil olarak edinen İngilizce anadilli konuşucuların o'nun bağlanma özelliklerini edinmekte güçlük çektiğini göstermiştir. Bu gözlemler birlikte ele alındığında, ÖKS'nin açık adıl bileşeninin evrensel bir işleme ilkesinden çok, açık adılın söylemdeki işlevine ilişkin dile özgü özelliklere dayandığı ve bu nedenle diller arasında en fazla değişkenlik gösteren bileşen olduğu ileri sürülebilir.

5.7 Çevrimiçi ve Çevrimdışı Bulgular

Bu kitapta aktarılan deneylerin yöntemsel katkılarından biri, çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemleri aynı deney materyalleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almasıdır. Elde edilen bulgular, bu iki yaklaşımın farklı ve birbirini tamamlayan bilgiler sunduğunu göstermektedir. Çevrimiçi işleme boyutunda anlamlı sonuçlar oldukça sınırlı kalmış, ÖKS'nin öngördüğü örüntüler istatistiksel düzeyde çoğunlukla kendini gösterememiştir. Çevrimdışı yorumlama boyutunda ise tüm deneylerde özne yanlılığına işaret eden güçlü ve tutarlı bulgular elde edilmiştir. Bu ayrışma, işleme sırasında devreye giren mekanizmalarla yorumlama aşamasında işleyen mekanizmaların farklılaştığını düşündürmektedir. Söz konusu bulgu, Wolna vd.'nin (2022) Lehçe için raporladığı çevrimiçi-çevrimdışı tutarsızlıklarla örtüşmekte ve artgönderim çözümleme süreçlerinin tek bir yöntemle tam olarak kavranamayacağını vurgulamaktadır.

Bu ayrışmanın olası nedenlerinden biri, iki ölçüm türünün sürecin farklı anlarını yakalamasıdır. Okuma süreleri, adılın okunduğu andan ana tümcenin sonuna kadar geçen işlemlemeyi yansıtırken, anlama sorusuna verilen yanıt tümcenin tümüyle işlenmesinden sonra ulaşılan son yorumu yansıtmaktadır. Özne yanlılığının

gerçek zamanlı işleme sırasında henüz tam olarak devreye girmediği, anlambilimsel ve söylemsel bilginin tümcenin işlenmesi tamamlandıktan sonra yorumlama aşamasında etkinleştiği düşünülebilir. Bu açıklamaya göre çevrimdışı yanıtlarda gözlemlenen güçlü özne yanlılığı, gerçek zamanlı bir ayrıştırma stratejisinden çok, katılımcının tümcenin sonunda belirsizliği gidermek için başvurduğu bir yorum stratejisini yansıtır olabilir.

Ayrışmanın bir başka olası nedeni, okuma sürelerinin ölçüldüğü birimdir. Deneylerde okuma süresi ana tümcenin tamamı için ölçülmüştür. Bu birim, hem adılın okunduğu noktayı hem de yorumun doğrulandığı ya da düzeltilmesi gerektiği eylemi kapsamaktadır. ÖKS'nin öngördüğü etkiler bu iki noktadan birinde ortaya çıkıp diğerinde dengelenmiş olabilir. Bu nedenle çevrimiçi bulgulardaki anlamlı etkilerin yokluğu, ÖKS etkilerinin bulunmadığının kanıtı sayılmamalıdır. Aynı sonuç, bu etkilerin tümcecik düzeyindeki ölçümle ayrıştırılamamasından da kaynaklanabilir. Bu yorum, sözcük düzeyinde sunum ya da göz izleme gibi daha ayrıntılı ölçümlerle test edilmelidir.

Çevrimiçi ve çevrimdışı ölçümler arasındaki ilişki, iki ölçümün aynı denemeden elde edildiği düşünüldüğünde ayrıca önem taşımaktadır. Deney 1 ve 2'de katılımcılar nesne koşullarında yanıtların önemli bir bölümünde yönlendirmeye uyumsuz öncülü seçmiştir. Bu durum, okuyucuların tümcenin sonunda yönlendirici bilgiyle karşılaştıklarında yorumlarını her zaman düzeltmediğini göstermektedir. Okuyucular adılı başlangıçta özneye bağlayıp tümcenin sonunda yorumlarını düzenli olarak düzeltseydi, nesne koşullarında hem daha uzun okuma süreleri hem de yüksek doğruluk oranları beklenirdi. Bulgular ise düşük doğruluğun eşlik ettiği ve koşullar arasında belirgin biçimde farklılaşmayan okuma sürelerine işaret etmektedir. Bu örüntü, okuyucuların bir bölümünün yönlendirici bilgi ile özne yorumu arasındaki çelişkiyi ayrıntılı bir düzeltme süreciyle çözmek yerine, ilk kurdukları yorumu koruyarak yüzeysel bir yorumla yetindiğini düşündürmektedir. Bu açıklamanın test edilmesi, okuma sürelerinin yanıtın yönlendirmeye uyumlu olup olmamasına göre ayrı ayrı çözümlenmesini gerektirmektedir. Yönlendirmeye uyumlu yanıt verilen denemelerde nesne koşullarının daha yavaş okunması, düzeltme sürecinin yalnızca bu denemelerde gerçekleştiğini gösterecektir.

Bu bağlamda, yalnızca çevrimiçi ya da yalnızca çevrimdışı yöntemlere dayanan çalışmaların Türkçede artgönderim çözümleme süreçlerinin yalnızca bir boyutunu yansıtabileceği söylenebilir. Her iki yöntemin bir arada kullanılması, farklı bilişsel süreçlerin farklı ölçüm araçlarıyla yakalanabileceğini ve daha bütüncül bir tablo ortaya konabileceğini göstermektedir. Üretim verilerinin bu tabloya eklenmesi ise yorumlama ile üretim arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır: Deney 3'te anlama sorularında o'nun nesne öncülü için seçilmemesi ve Deney 4'te nesne öncülü için nadiren seçilmesi, aynı adılın iki testte de nesne öncülü için birincil biçim olmadığını göstermektedir.

5.8 Yorumlama ve Üretim Arasındaki İlişki

Üretim ve yorumlama verilerinin aynı tümce yapıları üzerinden elde edilmesi, iki süreç arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Kehler ve Rohde'nin (2013) modeline göre okuyucu bir adılı yorumlarken iki bilgiyi birlikte kullanmaktadır: söylemin devamında hangi göndergenin anılacağına ilişkin beklentisi ve konuşucuların o göndergeye gönderimde bulunurken hangi biçimi seçtiğine ilişkin bilgisi. Bu modele göre iki öncülün yeniden anılma olasılığı benzer olduğunda, konuşucuların belirli bir öncül için daha sık kullandığı bir biçimin okuyucu tarafından da o öncülü işaret eden bir biçim olarak yorumlanması beklenir.

Boş adıyla üretim ve yorumlama aynı yönü göstermektedir. Boş adlı Deney 4'te ağırlıklıla özne öncülü için kullanılmış, Deney 3'te de büyük ölçüde özneye bağlanmıştır. Açık adıyla ise iki süreç ayrılmaktadır. Açık adlı Deney 4'te az kullanılmış, ancak kullanıldığı tamamlamaların büyük çoğunluğunda nesne öncülüne gönderimde bulunmuştur. Buna karşın yönlendirme içermeyen Deney 3'te açık adlı da boş adlı gibi büyük ölçüde özneye bağlanmıştır. Başka bir deyişle Türkçe konuşucuları, üretimde nesne öncülü için tercih ettikleri açık adlı yorumlamada nesneyi işaret eden bir biçim olarak değerlendirmemektedir. Bu sonuç, Contemori ve Di Domenico'nun (2023) İtalyanca ve İspanyolca için gösterdiği yorumlama ile üretim arasındaki ayrışmanın Türkçede özellikle açık adıyla belirgin biçimde ortaya çıktığını göstermektedir.

Bu karşılaştırma dikkatle yorumlanmalıdır. Deney 3 ve Deney 4 farklı katılımcı gruplarıyla ve farklı uygulama biçimleriyle yürütülmüş, açık adlı içeren tamamlamaların sayısı da az kalmıştır. İleride aynı katılımcıların hem yorumlama hem de üretim görevlerini tamamladığı çalışmalar, bu ilişkinin doğrudan test edilmesine olanak tanıyacaktır.

5.9 Türkçenin Adıl Dizgesi ve Diller Arası Karşılaştırma

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkçede artgönderim çözümleme sürecinin diğer boş özne dillerinden yapısal açıdan farklılaşan kendine özgü mekanizmalar içerdiği ileri sürülebilir. Bu farklılıkların başında, Türkçenin adilsil dizgesinin *o* adılı dışında *kendi* ve *kendisi*'nden de oluşması gelmektedir. Meral'e (2010) göre bu üçlü yapıda *kendi* yalnızca bağlı değişken, *o* gösterici okumaya sahipken *kendisi* bu iki okumayı birleştirmektedir. *Kendisi* bağlama dayalı olarak daha esnek bir gönderim kapasitesine sahiptir ve artgönderimsel işlevler üstlenebilmektedir (Gračanin-Yuksek vd., 2017). Çınar (2023) ile Çakır ve Çınar (2026) ise *kendisi*'nin Açık Adıl Kısıtlamasına uymadığını ve bağlanma açısından boş adlı gibi davrandığını göstermiştir. Bu bulgular, Türkçede bağlanma açısından bir yanda *o*'nun, öte yanda *kendisi* ile boş adılın yer aldığını düşündürmektedir.

Bu çerçevede, Türkçedeki *o* adılının diğer boş özne dillerindeki açık özne adıllarıyla işlevsel açıdan doğrudan karşılaştırılmasının yanıltıcı olabileceği ileri sürülebilir. İspanyolcada, İtalyancada ya da Yunancada açık özne adılları belirli bağlamlarda tümce içi öncüllere gönderimde bulunabilmekte ve ÖKS'nin öngördüğü nesne yanlılığını sergileyebilmektedir. Türkçede ise *o* adılının söylemsel işlevleri, onu bu tür bir artgönderimsel araç olmaktan uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla ÖKS'nin açık adıl bileşenini Türkçeye uygulamak, *o* adılının diğer dillerdeki açık adılarla aynı işlevsel kapasiteye sahip olduğunu varsaymayı gerektirmektedir. Ancak bu varsayım mevcut bulgularla çelişmektedir.

Bu durum, Türkçede tümce içi bağlamlarda artgönderim çözümlemesinin diğer boş özne dillerinden farklı biçimde işlediğini düşündürmektedir. Boş adıl, konu devamını ve dolayısıyla özne öncülüne bağlanma eğilimini işaret etmektedir. *O* adılı ise daha çok konu değişimi ve karşıtsal odak gibi işlevleri karşılamak için kullanılmaktadır. Tekrarlı ad ise söylemsel işlevinin yanı sıra nesne öncülüne gönderimde bulunmanın başlıca aracı konumundadır. Bu sıralama, Ariel'in (1990) Erişilebilirlik Kuramı'ndaki ölçekle yüzeysel olarak örtüşse de içerik bakımından farklılaşmaktadır. Ariel'in ölçeğinde açık adıl, boş adılın hemen altında ve tam ad öbeklerinin üzerinde yer alır, yani boş adıldan daha düşük, tam addan ise daha yüksek bir erişilebilirliği işaretler. Bu konum, açık adılın öznenen daha az belirgin göndergelerle, örneğin nesne öncülleriyle kullanılmasını öngörür. Türkçe verileri ise o'nun bu ara konumu doldurmadığını göstermektedir: Nesne öncülü için *o* değil, tekrarlı ad seçilmektedir. Bu nedenle Türkçede *o* adılının bilişsel erişilebilirlik ölçeğindeki konumunun, erişilebilirlik derecesi yerine söylemsel işlevi temel alınarak yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Diller arası karşılaştırmada göz önünde bulundurulması gereken bir başka etken, Türkçede dilbilgisel cinsiyetin bulunmamasıdır. İtalyanca, İspanyolca ve Yunanca üzerine yürütülen deneylerde gönderim belirsizliği, aynı cinsiyetten iki öncül kullanılarak deneysel olarak kurulmaktadır. Bu dillerin günlük kullanımında ise öncüller çoğu zaman farklı cinsiyetten olduğundan, açık adıl çoğu bağlamda göndergesini cinsiyet bilgisiyle kendi başına belirleyebilmektedir. Türkçede ise *o* adılı göndergesi hakkında kişi ve sayı dışında dilbilgisel bir bilgi taşımamaktadır. Ariel'in (1990) ölçütleri açısından bu durum, Türkçedeki açık adılın göndergesini belirleme gücünün diğer dillerdeki açık adılardan daha düşük olduğu anlamına gelmektedir. Göndergeyi belirleme gücü düşük olan bir biçimin, iki olası öncülün bulunduğu bağlamlarda nesne öncülüne gönderim için güvenilir bir araç olması beklenemez. Bu nedenle Türkçe konuşucularının nesne öncülü için tekrarlı adı seçmesi, *o* adılının söylemsel işlevinin yanı sıra adılın cinsiyet bilgisi taşımamasının da doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu açıklama, cinsiyet ayrımı bulunmayan başka boş özne dillerinde de açık adılın nesne öncülü

için daha az kullanılacağını öngörmekte ve diller arası karşılaştırmalar için test edilebilir bir varsayım sunmaktadır.

Türkçenin adılıslı dizgesine ilişkin 2.3.2 ve 2.3.5'teki gözlemler de bulguların yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Gračanin-Yuksek vd. (2017), bağlamın bir artgönderimsel ögenin yorumu üzerindeki etkisinin ögenin sözdizimsel sınırlılıklarına bağlı olduğunu göstermiştir. Kitaptaki deney tümcelerinde öncüller belirteç tümcecığının içinde yer aldığından *o* üzerinde yapısal bir kısıtlama işlememektedir. Bu tür yapısal olarak kısıtlanmamış bağlamlarda *o*'nun yorumunun bağlamsal ipuçlarına duyarlı olması Gračanin-Yuksek vd.'nin genellemesiyle uyumludur ve Deney 1 ile Deney 2'de açık adılın yönlendirmeye boş adıldan daha duyarlı davranmasının açıklanmasına katkı sağlayabilir. Öte yandan *kendisi*'nin hem yerel hem de uzak öncüllere bağlanabilmesi, Türkçede açık bir biçimle bir göndergeye gönderimde bulunmak isteyen konuşucunun önünde *o* dışında bir seçenek daha bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, *o*'nun işlev alanının diğer dillerdeki açık adılara göre daha dar olmasının yapısal bir gerekçesini sunmaktadır.

Bulgular, ÖKS'nin Türkçede kısmen ve yalnızca boş adıl bileşeni açısından işlediğini ortaya koymaktadır. Açık adıl bileşeni ise Türkçede beklenen biçimde işlememektedir. Dolayısıyla, bu bakışsımsızlık, ÖKS'nin evrensellik savını sorgulatmakta ve stratejinin dile özgü özellikleri dikkate alan bir biçimde yeniden çerçevelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Diğer bir bakış açısıyla, ÖKS'nin boş adıl bileşeninin diller arası bir geçerlilik taşıdığı, açık adıl bileşeninin ise dile özgü söylemsel ve dilbilgisel işlevlerle etkileşim içinde olduğu ve bu nedenle diller arasında farklı biçimlerde ortaya çıktığı öne sürülebilir. Bu varsayım, Filiaci vd.'nin (2014) İtalyanca ve İspanyolca arasındaki açık adıl farklılıklarını Cardinaletti ve Starke'ın (1999) çerçevesiyle açıklama girişimiyle de uyumludur. Bu bakış açısından Türkçe, açık adılın ÖKS'nin öngördüğü işlevi üstlenmediği, bu işlevin tekrarlı ada devredildiği bir dil olarak, açık adıl bileşeninin dile özgü niteliğine ilişkin önemli bir kanıt sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu kitapta aktarılan bulgular Türkçede artgönderim çözümleme sürecinin ÖKS'nin öngördüğünden çok daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Boş adılın özne öncülüyle kurduğu ilişki, açık adıl *o*'nun söylemsel işlevi, tekrarlı adın nesne öncülüne gönderimdeki baskın rolü ve işleme ile yorumlama arasındaki ayrışma, bu karmaşıklığın birbirini tamamlayan dört temel boyutunu oluşturmaktadır. Tüm bu bulgular, dilbilim kuramlarının farklı dil tiplerine uyarlanırken farklı yöntemsel yaklaşımlarla test edilmesinin gerekliliğini somut biçimde ortaya koymaktadır.

5.10 Türkçede Artgönderim Çözümlemesine Bütüncül Bir Bakış

Bu bölümde tartışılan bulgular, Türkçede tümce içi artgönderim çözümlemesinin üç bileşenin etkileşimiyle açıklanabileceğini düşündürmektedir. Aşağıda özetlenen bu bileşenler, kitapta aktarılan deneylerin bulgularına dayanan ve sonraki çalışmalarda test edilmesi gereken bir açıklama çerçevesi olarak önerilmektedir.

Birinci bileşen, özne öncülüne yönelik bir beklentidir. Bu beklenti yönlendirme türünden bağımsız olarak üç yorumlama deneyinin tümünde ortaya çıkmış, anlambilimsel ya da biçimbilimsel bir ipucu nesne öncülünü işaret ettiğinde bile tümüyle ortadan kalkmamıştır. Bu beklentinin kaynağında öznenin sözdizimsel üstünlüğü, ilk anılan öge olması, Türkçenin bilgi yapısında tümce başı özneye tanınan ayrıcalıklı konum ve deney tümcelerinde özne dışındaki öncülün görece düşük belirginliği birlikte yer alıyor olabilir. Bu bileşen ÖKS'nin boş adıl bileşeniyle örtüşmekle birlikte ondan daha geniştir, çünkü açık adılın yorumunu da belirlemektedir.

İkinci bileşen, adıl türlerinin bağlamsal ipuçlarına farklı ölçüde duyarlı olmasıdır. Boş adıl özne öncülüne güçlü biçimde bağlanmakta ve nesne öncülünü işaret eden ipuçlarından görece az etkilenmektedir. Açık adıl ise yönlendirme bulunmadığında boş adıl gibi özneye bağlanmakta, ancak bir ipucu nesne öncülünü desteklediğinde bu ipucunu boş adıldan daha kolay kabul etmektedir. Bu açıklama, alanyazında o adılına yüklenen konu değişimi ve karşısalsal odak işlevleriyle de uyumludur (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986). Konu değişimi, söylemin mevcut konusundan uzaklaşılacağını işaret etmekle birlikte yeni konunun hangi gönderge olacağını kendi başına belirlemez. Yeni konunun belirlenmesi bağlamdaki öteki bilgilere bağlıdır. Kaiser ve Trueswell'in (2008) biçime özgü yaklaşımı da gönderimsel biçimlerin bu türden farklı duyarlılıklar taşıyabileceğini öngörmektedir.

Üçüncü bileşen, üretimde biçimler arasında kurulan iş bölümüdür. Türkçe konuşucuları özne öncülüne gönderimde bulunmak için boş adılı, nesne öncülüne gönderimde bulunmak için ise tekrarlı adı kullanmakta, açık adılı ise yalnızca ender durumlarda ve çoğunlukla nesne öncülü için seçmektedir. Contemori ve Di Domenico'nun (2021) İtalyanca ve İspanyolca için betimlediği boş ve açık adıl arasındaki iş bölümü, Türkçede büyük ölçüde boş adıl ile tekrarlı ad arasında kurulmaktadır. Ancak bu üretim örüntüsü yorumlamaya doğrudan yansımamakta, açık adıl üretimde nesne öncülüyle ilişkilendirilirken yorumlamada özne yanlılığını korumaktadır.

Önerilen çerçeve, 2.1.2'de ele alınan kuramsal yaklaşımların her birinden belirli öğeler taşımaktadır. Birinci bileşen, Merkezleme Kuramı'nda öznenin tercih edilen merkez olarak üstlendiği role ve Ariel'in (1990) erişilebilirlik kavramına dayanmaktadır. İkinci bileşen, gönderimsel biçimlerin farklı ipuçlarına

farklı ölçülerde duyarlı olabileceğini öngören biçime özgü yaklaşımla (Kaiser ve Trueswell, 2008) örtüşmektedir. Üçüncü bileşen ve yorumlama ile üretim arasındaki ayrışma ise Kehler ve Rohde'nin (2013) olasılıksal modelinin ayrı ayrı ele aldığı iki bileşenle ilişkilendirilebilir. Çerçevenin bu kuramlardan ayrıldığı nokta, Türkçede açık adılın tek bir belirginlik ölçeği üzerinde boş adıl ile tam ad öbeği arasında bir ara konumda bulunmamasıdır. Türkçe verileri, açık adılın bu ölçekteki bir konumdan çok, söylemsel bir işlevle tanımlanması gerektiğini göstermektedir.

Bu açıklama çerçevesi test edilebilir dört varsayım ortaya koymaktadır. Birincisi, konu değişiminin ya da karşıtlığın bağlamda açıkça kurulduğu söylemlerde açık adılın hem üretim sıklığı hem de nesne öncülüne bağlanma oranı artmalıdır. İkincisi, özne dışındaki öncülün doğrudan nesne olduğu ya da söylemde daha önce tanıtılarak belirginlik kazandığı yapılarda özne yanlılığı zayıflamalı ve açık adılın nesne yorumu güçlenmelidir. Üçüncüsü, açık adılın özne öncülüne gönderimde bulunduğu koşullarda gözlemlenen betimsel yavaşlama biçimin kendisinden kaynaklanıyorsa, sözcük düzeyinde sunum ya da göz izleme gibi ölçümlerde bu yavaşlama yorumun kesinleştiği eylemden önce, adılın okunduğu bölgede ortaya çıkmalıdır. Dördüncüsü, okuyucunun hangi göndergenin yeniden anılacağına ilişkin beklentisi anlambilimsel manipülasyon aracılığıyla nesne öncülü lehine değiştirildiğinde (Garvey ve Caramazza, 1974; Fedele ve Kaiser, 2015), açık adıl bu değişikliğe boş adıldan daha duyarlı olmalıdır. Bu varsayımların test edilmesi, bu kitapta önerilen açıklamanın geçerliliğini ve diller arası genellenebilirliğini değerlendirmeye olanak tanıyacaktır.

5.11 Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları, bulguların yorumlanmasında göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak, her deneye 37–40 katılımcı katılmış, Deney 1 ve 2'de her katılımcı her koşuldan yalnızca dört test tümcesi okumuştur. Görece sınırlı örneklem büyüklüğü, özellikle çevrimiçi işleme çözümlemelerinde küçük etkilerin saptanmasını güçleştirmiş olabilir. Daha büyük örneklemlemlerle ve daha fazla test maddesiyle yürütülecek çalışmalar, işleme boyutundaki etkilerin daha güvenilir biçimde saptanmasına olanak tanıyabilir.

İkinci olarak, okuma süreleri ana tümcenin tamamı için ölçülmüştür. Bu ölçüm birimi, adılın okunduğu nokta ile yorumun belirginleştiği eylemi birbirinden ayırmamaktadır. Kritik bölgedeki işleme etkilerini ayırtılabilmek için ileride yürütülecek çalışmalarda göz izleme gibi daha duyarlı çevrimiçi ölçüm araçlarına başvurulması gerekmektedir.

Üçüncü olarak, deneyler Türkçenin yapısı gereği yalnızca yan-ana tümcecik dizilişini ele almış, ana-yan dizilişini kapsam dışında bırakmıştır. Alanyazında

tümcecik dizilişinin artgönderim çözümlemesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir (Bel ve García-Alcaraz, 2015). Türkçede ana-yan dizilişinin işleme ve yorumlama üzerindeki etkilerinin incelenememesi, bulguların daha geniş bir sözdizimsel çerçevede değerlendirilmesini kısıtlamaktadır. Benzer biçimde, deneylerin tümünde özne öncülü aynı zamanda ilk anılan öncüdür. Bu durum, öznellik ile ilk anılmanın özne yanlılığına göreli katkısının ayrıştırılmasını olanaksız kılmaktadır.

Dördüncü olarak, Deney 4 diğer deneylerden farklı bir katılımcı grubuyla ve kâğıt-kalem biçiminde uygulanmıştır. Bu farklılık, üretim verileri ile yorumlama verileri arasındaki karşılaştırmaların dikkatle yapılmasını gerektirmektedir.

Beşinci olarak, deney tümcelerinin sözdizimsel yapısına ilişkin bir özellik özne yanlılığına katkıda bulunmuş olabilir. Boş adıl içeren tümcelerde tümcenin başındaki ad öbeği iki farklı biçimde çözümlenebilmektedir:

- (20) a. [Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra] Ø hemen suçunu itiraf etti.
b. Şüpheli [Ø polis ile yüz yüze geldikten sonra] hemen suçunu itiraf etti.

(20a)'da *şüpheli* belirteç tümcecığının öznesi, ana tümcenin öznesi ise boştur. (20b)'de ise *şüpheli* ana tümcenin öznesidir ve belirteç tümcecığının öznesi boş bırakılmıştır. Türkçede tümce başındaki ad öbeğinin ana tümcenin öznesi olarak çözümlenmesi olağan bir seçenek olduğundan, okuyucuların bir bölümü boş adıl içeren tümcelerde (20b)'deki çözümlemeyi benimsemiş olabilir. Bu çözümleme altında tümce başındaki öncül, bir adıl çözümlemesi gerekmeksizin doğrudan ana tümcenin öznesi olarak yorumlanır ve bu durum boş adıl koşullarında gözlemlenen özne yanlılığını güçlendirmiş olabilir. Nesne koşullarında ise aynı çözümleme anlambilimsel ya da biçimbilimsel yönlendirmeye çeliştiğinden okuyucunun yeniden çözümleme yapmasını gerektirir. Açık adıl içeren tümcelerde *o*, ana tümcenin öznesi olarak tümce başındaki ad öbeğinin belirteç tümcecğine ait olduğunu kesinleştirdiğinden bu belirsizlik ortaya çıkmaz. Dolayısıyla iki adıl türü arasındaki karşılaştırmalar bu açıdan tümüyle denk koşullar altında yapılmamıştır. Bu belirsizlik, nesne koşullarında boş adılın açık adıla göre daha düşük doğrulukla yorumlanmasına da katkıda bulunmuş olabilir. Bu olasılığın test edilmesi, belirteç tümcecığının öznesinin yapısal olarak kesinleştirildiği tümcelerin kullanıldığı çalışmaları gerektirmektedir.

Son olarak, deneylerde açık özne adılı olarak yalnızca *o* ele alınmıştır. Bu nedenle bulgular Türkçedeki açık biçimlerin tümüne genellenmemeli, *kendisi*'nin ÖKS çerçevesindeki davranışı ayrıca incelenmelidir (bkz. 6.5).

6

Sonuç ve Öneriler

Bu kitap, Türkçede boş ve açık özne adılarının artgönderim ilişkilerini tümce içi bağlamlarda işleme, yorumlama ve üretim süreçleri temelinde incelemiştir. Anlambilimsel yönlendirme, biçimbilimsel yönlendirme ve yönlendirmesiz koşulları ele alan üç öz-denetimli okuma deneyi ile bir tümce tamamlama deneyinden elde edilen bulgular, Türkçede artgönderim çözümleme sürecinin birden fazla dilbilgisel, bilişsel ve söylemsel katmanlı bir arada içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, ÖKS'nin Türkçede ne ölçüde geçerli olduğu sorusunu yanıtlamanın yanı sıra, bu stratejinin sınırlarını ve Türkçeye özgü mekanizmaları da aydınlatmaktadır. Bu bölümde önce Birinci Bölüm'de sorulan araştırma sorularına verilen yanıtlar özetlenmekte, ardından kitabın kuramsal ve yöntemsel katkıları ile bulguların uygulamaya yönelik çıkarımları ele alınmaktadır. Bölüm, sonraki araştırmalar için önerilerle ve kısa bir kapanış değerlendirmesiyle sona ermektedir.

6.1 Genel Değerlendirme

Birinci araştırma sorusu, Türkçe konuşucularının tümce içi bağlamlarda boş ve açık özne adılarının artgönderim ilişkilerini nasıl çözümlediğini sormaktadır. Bulgular bu soruya üç boyutta farklı yanıtlar vermektedir. Çevrimiçi işleme bulguları, üç öz-denetimli okuma deneyinin hiçbirinde adıl türü ya da öncül türünün okuma süreleri üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma yaratmadığını ortaya koymuştur. Çevrimdışı yorumlama bulguları ise çok daha güçlü bir sonuç ortaya koymaktadır: Üç deneyin tamamında, anlambilimsel ya da biçimbilimsel yönlendirme bulunsun ya da bulunmasın, katılımcılar özne öncülünü baskın biçimde tercih etmiştir. Üretim verilerinde ise konuşucular özne öncülüne gönderimde bulunmak için büyük ölçüde boş adılı, nesne öncülüne gönderimde bulunmak için ise büyük ölçüde tekrarlı adı kullanmıştır. Açık adıl o ise her iki koşulda da az kullanılmıştır.

İkinci araştırma sorusu, ÖKS'nin Türkçede artgönderim çözümleme süreçlerini açıklamada ne ölçüde geçerli olduğunu sormaktadır. Bulgular bu soruya iki parçalı bir yanıt vermektedir. Boş adıl koşulundaki özne yanlılığı ÖKS ile uyumludur ve alanyazındaki pek çok çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Ancak çevrimdışı bulguların en belirgin boyutu, özne yanlılığının boş adıl koşulunda

olduğu kadar açık adıl koşulunda da baskın biçimde ortaya çıkmasıdır. ÖKS açık adıllar için nesne yanlılığı öngörmektedir. Oysa yönlendirme içermeyen Deney 3'te açık adıl da boş adıl gibi büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmıştır. Bu sonuç, karışıklık kurulabilecek üçüncü bir gönderenin bulunmadığı bağlamlarda o'nun gönderimsel bir özneye bağlanabildiğini gösteren önceki bulgularla da uyumludur (Çınar ve Çakır, 2019; Çakır ve Çınar, 2026). Bu örüntü, ÖKS kaynaklı bir stratejiyle açıklanmaktan çok, Türkçede özne öncülünün bilgi yapısındaki ve söylemdeki konumundan kaynaklanan daha genel bir özne etkisinin yansıması olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle Türkçe konuşucularının özne yanlılığı, ÖKS'nin bir çıktısı olmaktan çok, Türkçenin kendine özgü dilbilgisel ve söylemsel özelliklerinden, özellikle de tümce başı öznenin söylemde en erişilebilir ve en belirgin gönderim odağı olma niteliğinden kaynaklanan bir eğilimi yansıtıyor olabilir. Dolayısıyla ÖKS'nin boş adıl bileşeni Türkçede en azından yorumlama ve üretim boyutlarında işlemektedir. Açık adıl bileşeni ise kendi başına bir nesne yanlılığı oluşturmamakta, yalnızca bir ipucu nesne öncülünü işaret ettiğinde boş adıla göre daha zayıf bir özne yanlılığı biçiminde görülmektedir.

Üçüncü araştırma sorusu, çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerden elde edilen bulguların birbiriyle tutarlı olup olmadığını sormaktadır. Bu noktada iki ölçüm türü arasındaki ayrışma, kuramsal açıdan önemli bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Gerçek zamanlı işleme sürecinde anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmezken, yorumlama aşamasında güçlü ve tutarlı bir özne yanlılığı ortaya çıkmaktadır. Bu ayrışma, artgönderim çözümlemesinin işleme ve yorumlama boyutlarında farklı bilişsel mekanizmaları devreye soktuğunu düşündürmektedir. Olası bir açıklama, özne yanlılığının gerçek zamanlı işleme sırasında henüz tam olarak devreye girmediği, anlambilimsel ve söylemsel bilginin ise tümcenin işlenmesi tamamlandıktan sonra yorumlama aşamasında etkinleştiğidir. Okuma sürelerinin ana tümcenin tamamı için ölçülmesinin, adılın okunduğu andaki etkileri gizlemiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Dördüncü araştırma sorusu, anlambilimsel ve biçimbilimsel ipuçlarının artgönderim çözümleme süreçlerini nasıl etkilediğini ve yönlendirme içermeyen koşullarda bu süreçlerin nasıl şekillendiğini sormaktadır. Bulgular, iki ipucu türünden hiçbirinin çevrimiçi işlemede ÖKS ile uyumlu anlamlı bir örüntü ortaya çıkarmadığını göstermektedir. Çevrimdışı yorumlamada ise her iki ipucu türü de özne yanlılığını ortadan kaldıramamıştır. Yani, iki ipucu türü, iki adıl türünü farklı biçimlerde etkilemiştir. Anlambilimsel yönlendirmenin kullanıldığı Deney 1'de, ipucu nesne öncülünü işaret ettiğinde katılımcılar açık adıl içeren tümcelerde nesne öncülünü boş adıl içeren tümcelere göre daha sık seçmiştir. Ancak bu fark sınırlı düzeyde kalmıştır. Biçimbilimsel yönlendirmenin kullanıldığı Deney 2'de ise boş adıl, açık adıla göre özne öncülüne anlamlı biçimde daha güçlü bağlanmıştır. Yönlendirme içermeyen Deney 3'te iki adıl türü

arasında bir fark gözlenmemiş, her ikisi de büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmıştır. Bu tablo, Türkçede özne yanlılığının dışsal ipuçlarından görece bağımsız işleyen genel bir eğilim olduğunu göstermektedir.

Dördüncü soruya verilen yanıt, yönlendirme içermeyen Deney 3 bir karşılaştırma noktası olarak alındığında daha da netleşmektedir. Herhangi bir ipucu bulunmadığında katılımcılar her iki adıl türünde de nesne öncülünü yalnızca az sayıda yanıtta seçmiştir. Anlambilimsel ve biçimbilimsel yönlendirme ise nesne öncülünün seçilme sıklığını her iki adıl türünde de artırmıştır. Ancak bu artış açık adılta boş adıla göre daha büyük olmuştur. Buna göre ipuçları Türkçe konuşucularının yorumunu etkilemekte, fakat özne yanlılığını ortadan kaldırmamakta, yalnızca zayıflatmaktadır. İpuçlarının açık adılı daha fazla etkilemesi, iki adıl türünün öncül tercihlerindeki farktan çok ipuçlarına duyarlılıklarındaki farktan kaynaklanmaktadır. Dikkat çekici bir başka nokta, biçimbilimsel yönlendirmenin anlambilimsel yönlendirmeden daha zayıf bir etki yaratmasıdır. Oysa biçimbilimsel yönlendirme öncüllerden birini dilbilgisel olarak olanaksız kılarken, anlambilimsel yönlendirme yalnızca öncüllerden birini daha olası hâle getirmektedir. Bu sonuç, Türkçede çoğul ekinin seçimli olmasıyla ve iki öncülü birlikte kapsayan toplu bir yoruma olanak tanınmasıyla ilişkili olabilir.

Üretim verilerinden elde edilen bulgular ise, Türkçeye özgü dilbilgisel mekanizmaları açıklayan sonuçları içermektedir. Özne koşulunda boş adılın çoğunlukla tercih edilmesi ÖKS ile uyumludur ve Türkçe konuşucularının özne öncülüne gönderimde bulunmak için boş adılı doğal ve birincil araç olarak kullandığını göstermektedir. Nesne koşulunda ise ÖKS'nin öngördüğü açık adıl tercihi gerçekleşmemiş, bunun yerine tekrarlı ad baskın biçim olarak öne çıkmıştır. Bu bulgu, Türkçedeki *o* adılının söylemsel ve dilbilgisel işlevinin diğer boş özne dillerindeki açık özne adlarıyla örtüşmediğini güçlü biçimde düşündürmektedir. Alanyazında da vurgulandığı üzere, Türkçede *o* adılının kullanımı konu değişimi ve karşıtsal odak gibi söylem düzeyli koşulların varlığını gerektirmektedir (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986; Azar ve Özyürek, 2015). Bu koşulların bulunmadığı bağlamlarda katılımcılar *o* adılı yerine tekrarlı adı tercih etmektedir. Tekrarlı adın özne öncülü için neredeyse hiç kullanılmaması ise söylemin en belirgin göndergesine tekrarlı adla gönderimde bulunmanın işleme maliyeti yarattığını gösteren bulgularla uyumludur (Gordon vd., 1993). Bu çerçevede *o* adılının Türkçede bir artgönderim aracından çok söylemsel konumlandırma işlevi gören bir birim olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla ÖKS'nin açık adıl bileşeninin Türkçeye uyarlanabilmesi için bu söylemsel işlev ayrımının kuramsal modele dahil edilmesi gerekmektedir.

Üretim verilerinin yorumlama verileriyle birlikte değerlendirilmesi, kitabın temel sonuçlarından birini ortaya koymaktadır. Boş adılta üretim ve yorumlama aynı yönü göstermektedir. Açık adıl ise üretimde az kullanılmakla birlikte, kullanıldığı tamamlamaların büyük çoğunluğunda nesne öncülüne gönderimde

bulunmuştur. Yorumlamada ise yönlendirme bulunmadığında boş adıl gibi büyük ölçüde özne öncülüne bağlanmıştır. Bu sonuç, açık adıl söz konusu olduğunda okuyucunun özne lehine taşıdığı beklentinin biçimin üretimdeki dağılımından daha belirleyici olduğunu düşündürmekte ve yorumlama ile üretimin ayrı ayrı incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak iki deneyin farklı katılımcı gruplarıyla ve farklı uygulama biçimleriyle yürütüldüğü göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, bu kitabın Türkçedeki artgönderim çözümleme sürecine ilişkin alanyazındaki önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Kitap, Türkçede açık adıl o'yu da kapsayarak ÖKS'yi işleme, yorumlama ve üretim boyutlarında aynı materyaller üzerinden birlikte test etmektedir. Elde edilen bakışsızlık, yani boş adıl bileşeninin işlemesine karşın açık adıl bileşeninin beklenen biçimde işlememesi, ÖKS'nin iki bileşeninin diller arasında aynı ölçüde geçerli olmadığını göstermektedir (bkz. 5.9). Nesne öncülüne gönderim işlevini açık adıl yerine tekrarlı adın üstlendiği bir dil olarak Türkçe, diller arası artgönderim araştırmalarına önemli bir karşılaştırma noktası sunmaktadır.

6.2 Kuramsal Katkılar

Kitabın kuramsal katkıları dört başlık altında özetlenebilir. Birincisi, kitap ÖKS'nin iki bileşeninin diller arası geçerliliğinin birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkçede boş adıl bileşeni yorumlama ve üretim boyutlarında açıkça işlemekte, açık adıl bileşeni ise yalnızca bağlamsal bir ipucu nesne öncülünü desteklediğinde ve üretimde açık adılın kullanıldığı az sayıdaki tamamlamada ortaya çıkmaktadır. Bu bakışsızlık, ÖKS'nin boş adıl bileşeninin daha genel bir erişilebilirlik ilkesini yansıttığını, açık adıl bileşeninin ise her dilin adıl dizgesindeki işlevsel ayrımlara bağlı olduğunu düşündürmektedir.

İkincisi, kitap ÖKS'nin açık adıla ilişkin öngörüsünün iki okumasını birbirinden ayırmaktadır. 5.6'da ayrıntılı olarak ele alınan bu okumalardan ilki açık adılın kendi başına nesneyi tercih etmesini, ikincisi ise yalnızca boş adıla göre özneye daha az bağlanmasını öngörmektedir. Türkçe bulgular birinci okumayı desteklememekte, ikinci okumayı ise yalnızca yönlendirme bulunan bağlamlarda desteklemektedir. Bu ayrım, İspanyolcada açık adıl için bir nesne yöneliminin bulunamamasının (Filiaci vd., 2014) ve bu yönelimin boş adılın özne yöneliminden daha zayıf kalmasının (Bel vd., 2016) tek bir çerçevede değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Üçüncüsü, kitap Türkçede açık adılın işlevine ilişkin yeni bir tanım önermektedir. Bu tanıma göre o kendi başına belirli bir öncülü işaret eden bir biçim değildir. Bağlamda bir ipucu bulunmadığında o da özne öncülüne

yönelmekte, nesne öncülünü destekleyen bir ipucu bulunduğunda ise bu ipucuna boş adıldan daha açık davranmaktadır. Bu tanım, alanyazında o adılına yüklenen konu değişimi ve karşıtsal odak işlevleriyle (Enç, 1986; Erguvanlı-Taylan, 1986; Çınar, 2023) uyumlu olmakla birlikte, bu işlevlerin tümce içi artgönderim çözümlemesine nasıl yansdığını deneysel verilerle somutlaştırmaktadır. Aynı çerçevede tekrarlı adın Türkçede nesne öncülüne gönderimin birincil aracı olduğu ve diğer boş özne dillerinde açık adılın üstlendiği işlevin önemli bir bölümünü karşıladığı gösterilmektedir.

Dördüncüsü, kitap yorumlama ile üretim arasındaki ilişkiye Türkçeden kanıt sunmaktadır. Kehler ve Rohde'nin (2013) modeline göre iki öncülün yeniden anılma olasılığı benzer olduğunda, konuşucuların belirli bir öncül için daha sık kullandığı bir biçimin okuyucu tarafından da o öncülü işaret eden bir biçim olarak yorumlanması beklenir. Türkçede bu beklenti boş adıl için karşılanmakta, açık adıl için ise karşılanmamaktadır. Bu bulgu, okuyucunun özne lehine taşıdığı beklentinin bazı biçimler için üretimdeki dağılımdan daha belirleyici olabileceğini göstermektedir. Kaiser ve Trueswell'in (2008) biçime özgü yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde, bu bulgu gönderimsel biçimlerin hem üretimde hem de yorumlamada kendine özgü ağırlıklar taşıyabileceğine işaret etmektedir. Bu dört katkı birlikte ele alındığında, cinsiyet ayrımı bulunmayan, eylem-sonlu ve üçlü bir adılıs dizgeye sahip bir dil olarak Türkçenin artgönderim kuramlarının sınırlarını belirlemede önemli bir test alanı oluşturduğu görülmektedir.

6.3 Yöntemsel Katkılar

Kitabın yöntemsal katkısı, işleme, yorumlama ve üretim boyutlarını aynı tümce yapıları ve aynı öncül çiftleri üzerinden bir araya getirmesidir. Bu yaklaşım, alanyazında farklı çalışmalardan elde edilen ve yöntem farklılıkları nedeniyle karşılaştırılması güç olan bulguların tek bir dil ve tek bir deney düzeneği içinde ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. Bu sayede çevrimiçi ve çevrimdışı ölçümlerin farklı sonuçlar verebildiği, yorumlama ile üretimin aynı biçim için birbirinden ayrışan örüntüler sergileyebildiği ve ipucu türünün bulguları belirleyici biçimde etkileyebildiği aynı veri seti üzerinde gösterilebilmiştir.

Deneyler, Türkçe üzerine yürütülecek artgönderim çalışmalarının tasarımına ilişkin bazı yöntemsal çıkarımlar da sunmaktadır. Türkçenin eylem-sonlu yapısı, yönlendirici bilginin çoğu durumda tümce sonunda ortaya çıkmasına yol açmakta, bu nedenle tümcecik düzeyindeki okuma süresi ölçümleri adılın okunduğu andaki etkileri ayırtırmakta yetersiz kalabilmektedir. Deneylerde kullanılan tümcelerde ilk ad öbeği, *-DIktAn sonra* ile kurulan belirteç tümcecığının öznesi olarak tasarlanmıştır. Ancak boş adıl içeren tümcelerde bu ad öbeği, belirteç tümcecığının dışında, doğrudan ana tümcenin öznesi olarak da okunabilmektedir. Sonraki çalışmalarda ilk ad öbeğinin yalnızca belirteç tümcecğine ait olarak okunabildiği

tümce yapıları kullanılmalıdır. Çoğul biçimlerin kullanıldığı deneylerde ise yanıt seçeneklerine iki öncülü birlikte kapsayan bir seçenek eklenmelidir. Bu seçenek, katılımcıların tümceyi toplu bir okumayla yorumlayıp yorumlamadığını ayırt etmeye olanak tanıyacaktır.

Deney materyallerinin, ham verilerin ve çözümleme kodlarının açık erişimde sunulması (Çınar, 2026) ise bu kitapta yapılan çözümlemelerin yinelenmesine ve aşağıda önerilen ek çözümlemelerin aynı veri üzerinde yapılmasına olanak tanımaktadır.

6.4 Uygulamaya Yönelik Çıkarımlar

Bulguların uygulamaya yönelik bazı çıkarımları da bulunmaktadır. Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde boş ve açık özne arasındaki dağılım çoğu zaman yalnızca dilbilgisel bir seçenek olarak sunulmaktadır. Bu kitabın bulguları ise anadili Türkçe olan konuşucuların boş adılı konu devamı için, tekrarlı adı özne dışındaki bir göndergeye gönderim için sistematik biçimde kullandığını, açık adıl o'yu ise ancak belirli söylemsel koşullarda tercih ettiğini göstermektedir. Bu örüntünün öğretim materyallerine yansıtılması, öğrencilerin ana dillerindeki açık adıl kullanımını Türkçeye aktarmalarından kaynaklanabilecek doğal olmayan kullanımların önlenmesine katkı sağlayabilir. Bu konu, açık adılın nesne öncülü için yaygın olarak kullanıldığı dilleri konuşan öğrenciler açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Bulgular, Türkçe metinler üzerinde çalışan doğal dil işleme ve makine çevirisi dizgeleri açısından da önem taşımaktadır. Türkçede o adılı cinsiyet bilgisi taşımadığından, cinsiyet ayrımı bulunan dillere çeviri yapılırken adılın göndergesinin doğru belirlenmesi gerekmektedir. Kitabın bulguları, bu tür dizgelerde boş ve açık adılın yönlendirme bulunmadığında varsayılan olarak özne öncülüne bağlanmasının anadili konuşucularının yorumuyla büyük ölçüde örtüşeceğini, ancak bağlamsal ipuçlarının açık adıl için daha yüksek bir ağırlık taşıması gerektiğini düşündürmektedir. Benzer biçimde, dil gelişimi ya da dil bozukluklarına ilişkin değerlendirmelerde kullanılan artgönderim yapılarının tasarımı, anadili konuşucularının bu kitapta ortaya konan tercihleri bir başvuru noktası olarak kullanılabilir.

6.5 Sonraki Araştırmalar İçin Öneriler

Bu çalışmanın bulguları, ileride yürütülecek araştırmalar için çeşitli öneriler ortaya koymaktadır. İlk olarak, sonraki çalışmaların daha büyük örneklemelerle ve tercihen göz izleme gibi daha duyarlı çevrimiçi ölçüm yöntemleriyle tasarlanması önerilmektedir. Bu tür bir yaklaşım, tümcecik düzeyindeki ölçümün gizlemiş olabileceği kritik bölge farklılıklarını ayırtmaya ve işleme sürecinde ÖKS etkisinin gerçekten var olup olmadığını daha güvenilir biçimde test etmeye olanak

taniyacaktır. Özellikle adılın okunduğu nokta ile yorumun doğrulandığı yüklem ayrı ayrı ölçülmesi, özne yanlılığının işlemlemenin hangi aşamasında devreye girdiğini belirlemek açısından önemli olacaktır.

Bunun yanı sıra, bu çalışma açık özne adılı olarak yalnızca *o* adılını ele almıştır. Çınar (2023) ile Çakır ve Çınar (2026), *kendisi*'nin bağlanma özellikleri bakımından boş adıla benzediğini göstermiştir. Bu nedenle *kendisi* adılının ÖKS çerçevesinde *o* ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türkçedeki adıl dizgesinin artgönderim çözümleme sürecindeki rolüne ilişkin daha kapsamlı bir tablo sunacaktır. Böyle bir çalışma, *kendisi*'nin özne öncülüne bağlanmada boş adıla benzer bir yanlılık gösterip göstermediğini ve nesne öncülüne gönderimde tekrarlı adın üstlendiği işlevin *kendisi* tarafından da paylaşıp paylaşılmadığını ortaya koyabilir.

Öte yandan, *o* adılının söylemsel işlevine ilişkin bu kitapta ileri sürülen yorum doğrudan test edilebilir niteliktedir. Deneylerde kullanılan tümceler, *o*'nun kullanımını gerekçelendirecek bir söylemsel bağlam içermemektedir. Konu değişiminin ya da karşıtsal odağın deneysel olarak manipüle edildiği bağlamlarda *o*'nun yorumunun ve üretim sıklığının nasıl değiştiğinin incelenmesi, *o*'nun bir artgönderim aracından çok bir söylemsel konumlandırma aracı olduğu görüşünü test etmenin en doğrudan yolu olacaktır. Bu görüş doğruysa, konu değişiminin ya da karşıtlığın bağlamda açıkça kurulduğu söylemlerde *o*'nun hem üretim sıklığı hem de nesne öncülüne bağlanma oranı artmalıdır. Bu tür bir çalışma, tümce içi bağlamın ötesine geçerek ardışık tümcelerden oluşan söylem bağlamlarını da kapsamalıdır.

Ayrıca, deneylerde özne öncülü aynı zamanda tümcede ilk anılan öncüdür. Türkçede gözlemlenen özne yanlılığının ne ölçüde öznelikten, ne ölçüde ilk anılmadan kaynaklandığını belirlemek için nesnenin öznenin önce geldiği çalkalanmış yapıları da içeren deneylere gereksinim vardır. Benzer biçimde, Türkçede belirtilen ana-yan tümcecik dizilişinin uygun söylem bağlamları içinde incelenmesi, tümcecik dizilişinin Türkçede adıl çözümlemesi üzerindeki etkisini diğer boş özne dilleriyle karşılaştırılabilir kılacaktır. Bu çalışmalarda belirteç tümcecığının öznesinin yapısal olarak kesinleştirildiği tümcelerin kullanılması, boş adıl içeren tümcelerde tümce başındaki ad öbeğinin ana tümcenin öznesi olarak çözümleme olasılığını da ortadan kaldıracaktır.

Biçimbilimsel yönlendirmeye ilişkin bulgular ise Türkçede sayı uyumunun artgönderim çözümlemesindeki rolünün ayrıca incelenmesini gerektirmektedir. Üçüncü çoğul kişi ekinin seçimli olması bu ekin dinleyiciler tarafından ne ölçüde bağlayıcı bir ipucu olarak işlendiği sorusunu gündeme getirmektedir. Sayı uyumunun farklı türden öncüllerle ve farklı ölçüm yöntemleriyle test edildiği çalışmalar, biçimbilimsel ipuçlarının Türkçedeki ağırlığını daha açık biçimde ortaya koyacaktır. Bu çalışmalarda yanıt seçenekleri arasına iki öncülü birlikte

kapsayan bir seçeneğin eklenmesi, çoğul biçimlerin toplu yoruma olanak tanınmasının etkisini de artıracaktır.

Sonraki çalışmalarda, yorumlama ile üretim arasındaki ilişkinin aynı katılımcılar üzerinde test edilmesi önerilmektedir. Bu kitapta üretim verileri farklı bir katılımcı grubundan ve farklı bir uygulama biçimiyle elde edilmiştir. Aynı katılımcıların hem yorumlama hem de üretim testlerini tamamladığı ve hangi göndergenin yeniden anılacağına ilişkin beklentinin ayrı bir tümce tamamlama testiyle ölçüldüğü bir çalışma, açık adıda gözlemlenen yorumlama ile üretim arasındaki ayrışmanın doğrudan test edilmesine olanak tanıyacaktır.

Yeni deneylerin dışında, mevcut veriler üzerinde yapılabilecek ek çözümlemeler önerilmektedir. Okuma sürelerinin, anlama sorularına verilen yanıtın yönlendirmeye uyumlu olup olmamasına göre ayrı ayrı çözümlenmesi, okuyucuların tümcenin sonunda yorumlarını düzeltip düzeltmediğini gösterebilir. Deney 2’de yanıtların seçeneklere göre dağılımının incelenmesi, çoğul biçimlerin toplu yoruma olanak tanınmasının doğruluk oranlarını ne ölçüde etkilediğini ortaya koyabilir.

Bunlara ek olarak, deneysel bulguların derlem verileriyle desteklenmesi önerilmektedir. Yazılı ve sözlü Türkçe derlemlerinde boş adıl, açık adıl ve tekrarlı adın hangi söylem koşullarında ve hangi öncüller için kullanıldığının incelenmesi, bu kitapta deneysel olarak gözlemlenen iş bölümünün doğal dil kullanımında da geçerli olup olmadığını gösterecektir. Böyle bir inceleme, konu değişimi ve karşıtsal odak bağlamlarının deneysel olarak manipüle edileceği çalışmalar için doğal malzeme de sağlayacaktır.

Son olarak, bu kitapta kullanılan deney düzeneği diller arası ve gruplar arası karşılaştırmalara uygun bir yapıya sahiptir. Deney materyalleri, ham veriler ve çözümleme kodları açık erişimde bulunduğundan, aynı düzenek cinsiyet ayrımı bulunmayan diğer boş özne dillerine, Türkçeyi ikinci dil olarak edinen konuşuculara ve Türkçe miras konuşucularına uyarlanabilir. Bu tür karşılaştırmalar, Türkçede gözlemlenen örüntülerin dile özgü mü olduğunu, yoksa cinsiyet ayrımının bulunmaması gibi tipolojik özelliklerle mi ilişkili olduğunu belirlemeye yardımcı olacaktır. Böylece ÖKS’nin boş adıl ve açık adıl bileşenlerinin diller arasındaki geçerliliği, daha geniş bir dil yelpazesi üzerinden değerlendirilebilecektir.

6.6 Son Söz

Türkçede bir adılın kime gönderimde bulunduğu sorusu, ilk bakışta dilbilgisinin küçük bir ayrıntısı gibi görünebilir. Ancak bu kitapta aktarılan deneyler, bu sorunun yanıtının sözdizimsel yapı, bilgi yapısı, söylem düzenlemesi, eylem anlambilimi ve konuşucuların beklentileri gibi pek çok etkenin kesiştiği bir noktada bulunduğunu göstermektedir. Türkçe konuşucuları boş adılı güçlü

biçimde özneye bağlamakta, açık adılı yönlendirme bulunmadığında yine özneye bağlamakla birlikte bağlamsal ipuçlarına boş adıldan daha açık bir biçim olarak yorumlamakta, nesne öncülüne gönderimde bulunmak için ise büyük ölçüde tekrarlı ada başvurmaktadır. Bu örüntü, diğer boş özne dillerinden elde edilen bulgularla kısmen örtüşmekte, kısmen de onlardan belirgin biçimde ayrılmaktadır.

Bu ayrışma, artgönderim kuramlarının yapısal açıdan birbirine benzeyen birkaç dilden elde edilen verilere dayanarak genelleştirilmesinin sınırlarını göstermektedir. Kitabın bulguları, Türkçenin ve tipolojik açıdan farklı başka dillerin bu kuramların test edilmesine katılmasının yalnızca yeni veriler eklemekle kalmayıp kuramların kendisini de yeniden biçimlendirebileceğini ortaya koymaktadır. Bu kitabın, Türkçede artgönderim çözümlemesine ilişkin sonraki çalışmalar için hem kuramsal hem de yöntemsel bir başlangıç noktası oluşturması umulmaktadır.

Ekler

Ek A: Deney 1 Test Maddeleri (Anlambilimsel Yönlendirme)

1. *Boş adıl – özne öncülü*
Dansçı yönetmenle göz göze geldikten sonra keyifle dansına başladı.
Soru: Dansa kim başladı?
Dansçı / Yönetmen / Seyirci
2. *Açık adıl – özne öncülü*
Çocuk öğretmenle karşılaştıktan sonra o sessizce oyununu oynadı.
Soru: Oyunu kim oynadı?
Öğretmen / Çocuk / Müdür
3. *Boş adıl – nesne öncülü*
Ev hanımı emlakçı ile tanıştıktan sonra hızlıca kartını uzattı.
Soru: Kartını kim uzattı?
Ev hanımı / Emlakçı / Her ikisi
4. *Açık adıl – nesne öncülü*
Yolcu şoförü gördükten sonra o gecikmeden frene bastı.
Soru: Frene kim bastı?
Şoför / Yolcu / Muavin
5. *Boş adıl – özne öncülü*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra hemen suçunu itiraf etti.
Soru: Suçunu kim itiraf etti?
Şüpheli / Polis / Her ikisi
6. *Açık adıl – özne öncülü*
Çocuk babayı farkettilikten sonra o birden oyuncağını düşürdü.
Soru: Oyuncağı kim düşürdü?
Baba / Çocuk / Arkadaş
7. *Boş adıl – nesne öncülü*
Anne çocuğu aradıktan sonra hızlıca ödevlerini yaptı.
Soru: Ödevini kim yaptı?
Çocuk / Anne / Öğretmen

8. *Açık adıl – nesne öncülü*
Mühendis çiftçiye seslendikten sonra o dikkatle tarlayı sürdü.
Soru: Tarlayı kim sürdü?
Mühendis / Çiftçi / Her ikisi
9. *Boş adıl – özne öncülü*
Bahçıvan aşçıyı gördükten sonra telaşla çiçekleri suladı.
Soru: Çiçekleri kim suladı?
Aşçı / Bahçıvan / Çiftçi
10. *Açık adıl – özne öncülü*
Arkeolog mimardan bilgi aldıktan sonra o süratle kazıya başladı.
Soru: Kazıya kim başladı?
Arkeolog / Mimar / Her ikisi
11. *Boş adıl – nesne öncülü*
Veli öğretmenle tartıştıktan sonra aceleyle sınıfına döndü.
Soru: Sınıfa kim döndü?
Öğretmen / Veli / Müdür
12. *Açık adıl – nesne öncülü*
Psikolog cerrahla konuştuktan sonra o hızlıca ameliyata girdi.
Soru: Ameliyata kim girdi?
Psikolog / Cerrah / Hemşire
13. *Boş adıl – özne öncülü*
Futbolcu muhabir ile sokakta röportaj yaptıktan sonra yorulmadan imza dağıttı.
Soru: İmzayı kim dağıttı?
Futbolcu / Muhabir / Taraftar
14. *Açık adıl – özne öncülü*
Garson müşteriyle konuştuktan sonra o özenle masayı düzenledi.
Soru: Masayı kim düzenledi?
Garson / Müşteri / Her ikisi
15. *Boş adıl – nesne öncülü*
Sporcu gazeteci ile öğle yemeği yedikten sonra hemen haberini tamamladı.
Soru: Haberi kim tamamladı?
Sporcu / Gazeteci / Yönetmen

16. *Açık adıl – nesne öncülü*

Futbolcu hakemle konuştuktan sonra o birden kartını çıkarttı.

Soru: Kartını kim çıkardı?

Futbolcu / Hakem / Her ikisi

Ek B: Deney 2 Test Maddeleri (Biçimbilimsel Yönlendirme)

1. *Boş adıl – özne öncülü*
Dansçılar yönetmenle göz göze geldikten sonra birdenbire ayağa kalktılar.
Soru: Kim birdenbire ayağa kalktı?
Dansçılar / Yönetmen / Seyirci
2. *Açık adıl – nesne öncülü*
Çocuk misafirlerle karşılaştıktan sonra onlar dikkatlice ışığı açtılar.
Soru: Kim dikkatlice ışığı açtı?
Çocuk / Misafirler / Arkadaşlar
3. *Boş adıl – nesne öncülü*
Emlakçı müşteriler ile tanıştıktan sonra telaşla yemeğini yediler.
Soru: Kim telaşla yemeğini yedi?
Emlakçı / Müşteriler / Ev sahibi
4. *Açık adıl – özne öncülü*
Şoförler yolcuyu gördükten sonra onlar nazikçe tebessüm ettiler.
Soru: Kim nazikçe tebessüm etti?
Şoförler / Yolcu / Muavinler
5. *Boş adıl – özne öncülü*
Şüpheliler polis ile yüz yüze geldikten sonra yavaşça yerinden kalktılar.
Soru: Kim yavaşça yerinden kalktı?
Şüpheliler / Polis / Savcı
6. *Açık adıl – nesne öncülü*
Çocuk öğretmenleri farkettikten sonra onlar sessizce kapıyı kapattılar.
Soru: Kim sessizce kapıyı kapattı?
Çocuk / Öğretmenler / Müdürler
7. *Boş adıl – nesne öncülü*
Çocuk anneleri aradıktan sonra süratle kapıyı araladılar.
Soru: Kim kapıyı süratle araladı?
Anneler / Çocuk / Öğretmen
8. *Açık adıl – özne öncülü*
Çiftçiler mühendise seslendikten sonra onlar keyifle çaylarını içtiler.
Soru: Kim keyifle çayını içti?
Mühendis / Çiftçiler / Garsonlar

9. *Boş adıl – özne öncülü*

Bahçıvanlar aşçıyı gördükten sonra birden konuşmayı kestiler.

Soru: Kim birden konuşmayı kesti?

Aşçı / Bahçıvanlar / Çiftçi

10. *Açık adıl – nesne öncülü*

Arkeolog mimarlardan bilgi aldıktan sonra onlar hızla raporu incelediler.

Soru: Kim hızla raporu inceledi?

Mimarlar / Arkeolog / İşçiler

11. *Boş adıl – nesne öncülü*

Öğretmen velilerle tartıştıktan sonra hayretle odadan çıktılar.

Soru: Kim hayretle odadan çıktı?

Veliler / Öğretmen / Müdür

12. *Açık adıl – özne öncülü*

Cerrahlar psikologla konuştuktan sonra onlar hızla asistanı çağırdılar.

Soru: Kim hızla asistanı çağırdı?

Psikolog / Cerrahlar / Hemşireler

13. *Boş adıl – özne öncülü*

Futbolcular muhabir ile sokakta röportaj yaptıktan sonra hemen aracına bindiler.

Soru: Kim hemen aracına bindi?

Futbolcular / Muhabir / Taraftar

14. *Açık adıl – nesne öncülü*

Garson aşçılarla konuştuktan sonra onlar şaşkınlıkla geri döndüler.

Soru: Kim şaşkınlıkla geri döndü?

Aşçılar / Garson / Müşteriler

15. *Boş adıl – nesne öncülü*

Gazeteci sporcular ile öğle yemeği yedikten sonra aceleyle hesabı istediler.

Soru: Kim aceleyle hesabı istedi?

Gazeteci / Sporcular / Yönetmen

16. *Açık adıl – özne öncülü*

Futbolcular hakemle konuştuktan sonra onlar sakince etrafına baktılar.

Soru: Kim sakince etrafına baktı?

Hakem / Futbolcular / Taraftarlar

Ek C: Deney 3 Test Maddeleri (Yönlendirmesiz Koşul)

1. *Boş adıl*
Dansçı yönetmenle göz göze geldikten sonra birdenbire ayağa kalktı.
Soru: Kim birdenbire ayağa kalktı?
Dansçı / Yönetmen / Seyirci
2. *Açık adıl*
Çocuk misafirle karşılaştıktan sonra o dikkatlice ışığı açtı.
Soru: Kim dikkatlice ışığı açtı?
Çocuk / Misafir / Arkadaş
3. *Boş adıl*
Emlakçı müşteri ile tanıştıktan sonra telaşla yemeğini yedi.
Soru: Kim telaşla yemeğini yedi?
Müşteri / Emlakçı / Ev sahibi
4. *Açık adıl*
Şoför yolcuyla anlaştıktan sonra o nazikçe tebessüm etti.
Soru: Kim nazikçe tebessüm etti?
Yolcu / Şoför / Muavin
5. *Boş adıl*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra yavaşça yerinden kalktı.
Soru: Kim yavaşça yerinden kalktı?
Şüpheli / Polis / Savcı
6. *Açık adıl*
Çocuk öğretmenle karşılaştıktan sonra o sessizce kapıyı kapattı.
Soru: Kim sessizce kapıyı kapattı?
Çocuk / Öğretmen / Müdür
7. *Boş adıl*
Çocuk anneye vedalaştıktan sonra süratle kapıyı araladı.
Soru: Kim kapıyı süratle araladı?
Çocuk / Anne / Öğretmen
8. *Açık adıl*
Çiftçi mühendisle tartıştıktan sonra o keyifle çayını içti.
Soru: Kim keyifle çayını içti?
Çiftçi / Mühendis / Garson

9. *Boş adıl*

Bahçıvan aşçıyla anlaştıktan sonra birden konuşmayı kesti.

Soru: Kim birden konuşmayı kesti?

Aşçı / Bahçıvan / Çiftçi

10. *Açık adıl*

Arkeolog mimarla görüştüktan sonra o hızla raporu inceledi.

Soru: Kim hızla raporu inceledi?

Mimar / Arkeolog / İşçi

11. *Boş adıl*

Öğretmen veliyle tartıştıktan sonra hayretle odadan çıktı.

Soru: Kim hayretle odadan çıktı?

Öğretmen / Veli / Müdür

12. *Açık adıl*

Cerrah psikologla konuştuktan sonra o hızla asistanı çağırdı.

Soru: Kim hızla asistanı çağırdı?

Cerrah / Psikolog / Hemşire

13. *Boş adıl*

Futbolcu muhabir ile sokakta röportaj yaptıktan sonra hemen aracına bindi.

Soru: Kim hemen aracına bindi?

Futbolcu / Muhabir / Taraftar

14. *Açık adıl*

Garson aşçıyla konuştuktan sonra o şaşkınlıkla geri döndü.

Soru: Kim şaşkınlıkla geri döndü?

Aşçı / Garson / Müşteri

15. *Boş adıl*

Gazeteci sporcu ile öğle yemeği yedikten sonra aceleyle hesabı istedi.

Soru: Kim aceleyle hesabı istedi?

Sporcu / Gazeteci / Yönetmen

16. *Açık adıl*

Futbolcu hakemle konuştuktan sonra o sakince etrafına baktı.

Soru: Kim sakince etrafına baktı?

Futbolcu / Hakem / Taraftar

Ek D: Deney 4 Test Maddeleri (Tümce Tamamlama)

1. *Özne öncülü*
Dansçı yönetmenle göz göze geldikten sonra
2. *Özne öncülü*
Çocuk misafirle karşılaştıktan sonra
3. *Nesne öncülü*
Emlakçı müşteri ile tanıştıktan sonra
4. *Nesne öncülü*
Şoför yolcuyla anlaştıktan sonra
5. *Özne öncülü*
Şüpheli polis ile yüz yüze geldikten sonra
6. *Nesne öncülü*
Çocuk öğretmenle karşılaştıktan sonra
7. *Nesne öncülü*
Çocuk anneye vedalaştıktan sonra
8. *Özne öncülü*
Çiftçi mühendisle tartıştıktan sonra
9. *Özne öncülü*
Bahçıvan aşçıyla anlaştıktan sonra
10. *Nesne öncülü*
Arkeolog mimarla görüştükten sonra
11. *Nesne öncülü*
Öğretmen veliyle tartıştıktan sonra
12. *Özne öncülü*
Cerrah psikologla konuştuktan sonra
13. *Özne öncülü*
Futbolcu muhabir ile sokakta röportaj yaptıktan sonra
14. *Nesne öncülü*
Garson aşçıyla konuştuktan sonra
15. *Nesne öncülü*
Gazeteci sporcu ile öğle yemeği yedikten sonra

16. *Özne öncülü*

Futbolcu hakemle konuştuktan sonra

Kaynakça

- Alonso-Ovalle, L., Fernández-Solera, S., Frazier, L. ve Clifton, C. (2002). ‘Null vs. overt pronouns and the topic-focus articulation in Spanish’. *Rivista di Linguistica*, 14(2), 151–69.
- Ariel, M. (1990). *Accessing Noun-Phrase Antecedents*. Londra: Routledge.
- Aydın, Ö. ve İşsever, S. (2013). ‘Anti-subject orientation in Turkish’. I. Özyıldırım, N. Büyükkantarcioglu, E. Yazar ve E. Alpaslan (Ed.), *40. Yıl Yazıları 1972–2012 içinde* (s. 42–63). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Azar, Z. ve Özyürek, A. (2015). ‘Discourse management: Reference tracking in speech and gesture in Turkish narratives’. *Dutch Journal of Applied Linguistics*, 4(2), 222–40. <https://doi.org/10.1075/dujal.4.2.06aza>
- Baayen, R. H., Davidson, D. J. ve Bates, D. M. (2008). ‘Mixed-effects modeling with crossed random effects for subjects and items’. *Journal of Memory and Language*, 59(4), 390–412. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2007.12.005>
- Bates, D., Mächler, M., Bolker, B. ve Walker, S. (2015). ‘Fitting linear mixed-effects models using lme4’. *Journal of Statistical Software*, 67(1), 1–48. <https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01>
- Bel, A. ve García-Alcaraz, E. (2015). ‘Subject pronouns in the L2 Spanish of Moroccan Arabic speakers: Evidence from bilingual and second language learners’. T. Judy ve S. Perpiñán (Ed.), *The Acquisition of Spanish in Understudied Language Pairings içinde* (s. 201–32). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ihll.3.08bel>
- Bel, A., Sagarra, N., Comínguez, J. P. ve García-Alcaraz, E. (2016). ‘Transfer and proficiency effects in L2 processing of subject anaphora’. *Lingua*, 184, 134–59.
- Biberauer, T., Holmberg, A., Roberts, I. ve Sheehan, M. (2010). *Parametric Variation: Null Subjects in Minimalist Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511770784>
- Cardinaletti, A. ve Starke, M. (1999). ‘The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns’. H. van Riemsdijk (Ed.), *Clitics in the Languages of Europe içinde* (s. 145–233). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Carminati, M. N. (2002). *The Processing of Italian Subject Pronouns*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Massachusetts Amherst.
- Chamorro, G. (2018). ‘Offline interpretation of subject pronouns by native speakers of Spanish’. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 3(1), 27. <https://doi.org/10.5334/gjgl.256>
- Chamorro, G., Sorace, A. ve Sturt, P. (2016). ‘What is the source of L1 attrition? The effect of recent L1 re-exposure on Spanish speakers under L1 attrition’. *Bilingualism: Language and Cognition*, 19(3), 520–32. <https://doi.org/10.1017/S1366728915000152>
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris.

- Contemori, C. ve Di Domenico, E. (2021). 'Microvariation in the division of labor between null- and overt-subject pronouns: The case of Italian and Spanish'. *Applied Psycholinguistics*, 42(4), 997–1028. <https://doi.org/10.1017/S0142716421000199>
- Contemori, C. ve Di Domenico, E. (2023). 'The production of subject anaphoric expressions in Italian and Mexican Spanish: A forced-choice experimental study'. *Journal of Psycholinguistic Research*, 52(6), 2257–85. <https://doi.org/10.1007/s10936-023-09993-w>
- Çakır, S. ve Çınar, O. (2026). *The contextual influences on the pronominal binding preferences in Turkish: A processing-based study* [Yayımlanmak üzere gönderilmiş makale].
- Çınar, O. (2023). 'The interpretation of overt subject pronominals in Turkish'. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 34(2), 165–200. <https://doi.org/10.18492/dad.1292056>
- Çınar, O. (2024). 'Revisiting native grammar through L2 theories: Knowledge and processing of null and overt subject pronouns in Turkish'. *Nesne*, 12(33), 331–50. <https://doi.org/10.7816/nesne-12-33-03>
- Çınar, O. (2026). *Türkçede Boş ve Açık Özne Adıllarının Artgönderim Çözümlemeleri* [Veri seti]. TÜBİTAK Aperta. <https://doi.org/10.48623/aperta.287360>
- Çınar, O. ve Çakır, S. (2019). 'The universality of the Overt Pronoun Constraint: The re-analysis of the Turkish case'. *Australian Journal of Linguistics*, 39(4), 463–84. <https://doi.org/10.1080/07268602.2019.1623760>
- Enç, M. (1986). 'Topic switching and pronominal subjects in Turkish'. D. I. Slobin ve K. Zimmer (Ed.), *Studies in Turkish Linguistics* içinde (s. 195–208). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.8.11enc>
- Erguvanlı-Taylan, E. (1986). 'Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish'. D. I. Slobin ve K. Zimmer (Ed.), *Studies in Turkish Linguistics* içinde (s. 209–31). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.8.12tay>
- Fedele, E. ve Kaiser, E. (2015). 'Resolving null and overt pronouns in Italian: An experimental investigation of syntax–semantics interactions'. C. Brown, Q. Gu, C. Loos, J. Mielens ve G. Neveu (Ed.), *Proceedings of the 15th Texas Linguistic Society Conference* içinde (s. 53–72). Austin: University of Texas.
- Filiaci, F., Sorace, A. ve Carreiras, M. (2014). 'Anaphoric biases of null and overt subjects in Italian and Spanish: A cross-linguistic comparison'. *Language, Cognition and Neuroscience*, 29(7), 825–43. <https://doi.org/10.1080/01690965.2013.801502>
- Garvey, C. ve Caramazza, A. (1974). 'Implicit causality in verbs'. *Linguistic Inquiry*, 5(3), 459–64.
- Gelormini-Lezama, C. ve Almor, A. (2011). 'Repeated names, overt pronouns, and null pronouns in Spanish'. *Language and Cognitive Processes*, 26(3), 437–54.
- Gernsbacher, M. A. ve Hargreaves, D. (1988). 'Accessing sentence participants: The advantage of first mention'. *Journal of Memory and Language*, 27(6), 699–717. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(88\)90016-2](https://doi.org/10.1016/0749-596X(88)90016-2)
- Givón, T. (1983). 'Topic continuity in discourse: An introduction'. T. Givón (Ed.), *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study* içinde (s. 1–42). Amsterdam: John Benjamins.

- Gordon, P. C., Grosz, B. J. ve Gilliom, L. A. (1993). 'Pronouns, names, and the centering of attention in discourse'. *Cognitive Science*, 17(3), 311–47. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1703_1
- Gračanin-Yukse, M., Lago, S., Şafak, D. F., Demir, O. ve Kırkı, B. (2017). 'The interaction of contextual and syntactic information in the processing of Turkish anaphors'. *Journal of Psycholinguistic Research*, 46(6), 1397–425. <https://doi.org/10.1007/s10936-017-9502-2>
- Gračanin-Yukse, M., Lago, S., Şafak, D. F., Demir, O. ve Kırkı, B. (2020). 'The interpretation of syntactically unconstrained anaphors in Turkish heritage speakers'. *Second Language Research*, 36(4), 475–501. <https://doi.org/10.1177/0267658319841403>
- Grice, H. P. (1975). 'Logic and conversation'. P. Cole ve J. L. Morgan (Ed.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* içinde (s. 41–58). New York: Academic Press.
- Grosz, B. J., Joshi, A. K. ve Weinstein, S. (1995). 'Centering: A framework for modeling the local coherence of discourse'. *Computational Linguistics*, 21(2), 203–25.
- Gundel, J. K., Hedberg, N. ve Zacharski, R. (1993). 'Cognitive status and the form of referring expressions in discourse'. *Language*, 69(2), 274–307. <https://doi.org/10.2307/416535>
- Gürel, A. (2003). 'Is the overt pronoun constraint universal? Evidence from L2 Turkish'. J. M. Liceras, H. Zobl ve H. Goodluck (Ed.), *Proceedings of the 6th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference (GASLA 2002)* içinde (s. 130–9). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Gürel, A. (2006). 'L2 acquisition of pragmatic and syntactic constraints in the use of overt and null subject pronouns'. R. Slabakova, S. Montrul ve P. Prévost (Ed.), *Inquiries in Linguistic Development: In Honor of Lydia White* içinde (s. 259–82). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.133.15gur>
- Holmberg, A. (2005). 'Is there a little pro? Evidence from Finnish'. *Linguistic Inquiry*, 36(4), 533–64. <https://doi.org/10.1162/002438905774464322>
- Huang, C.-T. J. (1984). 'On the distribution and reference of empty pronouns'. *Linguistic Inquiry*, 15(4), 531–74.
- Jaeger, T. F. (2008). 'Categorical data analysis: Away from ANOVAs (transformation or not) and towards logit mixed models'. *Journal of Memory and Language*, 59(4), 434–46. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2007.11.007>
- Jaeggli, O. ve Safir, K. J. (1989). 'The null subject parameter and parametric theory'. O. Jaeggli ve K. J. Safir (Ed.), *The Null Subject Parameter* içinde (s. 1–44). Dordrecht: Kluwer. https://doi.org/10.1007/978-94-009-2540-3_1
- Jegerski, J., VanPatten, B. ve Keating, G. D. (2011). 'Cross-linguistic variation and the acquisition of pronominal reference in L2 Spanish'. *Second Language Research*, 27(4), 481–507.
- Just, M. A., Carpenter, P. A. ve Woolley, J. D. (1982). 'Paradigms and processes in reading comprehension'. *Journal of Experimental Psychology: General*, 111(2), 228–38. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.111.2.228>
- Kaiser, E. ve Trueswell, J. C. (2008). 'Interpreting pronouns and demonstratives in Finnish: Evidence for a form-specific approach to reference resolution'. *Language and Cognitive Processes*, 23(5), 709–48. <https://doi.org/10.1080/01690960701771220>

- Keating, G. D., Jegerski, J. ve VanPatten, B. (2016). 'Online processing of subject pronouns in monolingual and heritage bilingual speakers of Mexican Spanish'. *Bilingualism: Language and Cognition*, 19(1), 36–49. <https://doi.org/10.1017/S1366728914000418>
- Keating, G. D., VanPatten, B. ve Jegerski, J. (2011). 'Who was walking on the beach? Anaphora resolution in Spanish heritage speakers and adult second language learners'. *Studies in Second Language Acquisition*, 33(2), 193–221.
- Kehler, A. (2002). *Coherence, Reference, and the Theory of Grammar*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Kehler, A., Kertz, L., Rohde, H. ve Elman, J. L. (2008). 'Coherence and coreference revisited'. *Journal of Semantics*, 25(1), 1–44. <https://doi.org/10.1093/jos/ffm018>
- Kehler, A. ve Rohde, H. (2013). 'A probabilistic reconciliation of coherence-driven and centering-driven theories of pronoun interpretation'. *Theoretical Linguistics*, 39(1–2), 1–37. <https://doi.org/10.1515/tl-2013-0001>
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra: Routledge.
- Kornfilt, J. (2001). 'Local and long-distance reflexives in Turkish'. P. Cole, G. Hermon ve C.-T. J. Huang (Ed.), *Long-Distance Reflexives* (Syntax and Semantics 33) içinde (s. 197–226). San Diego: Academic Press.
- Lenth, R. V. (2023). *emmeans: Estimated Marginal Means, aka Least-Squares Means* [R paketi]. <https://CRAN.R-project.org/package=emmeans>
- Meral, H. M. (2010). 'Some notes on Turkish pronominal anaphora'. *Turkish Studies*, 5(4), 535–63.
- Montalbetti, M. (1984). *After Binding: On the Interpretation of Pronouns*. Yayınlanmamış doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology.
- Özsoy, A. S. (1992). 'Türkçe'de eşgönderge örüntüsü'. *Dilbilim Araştırmaları*, 3, 77–85.
- Papadopoulou, D., Peristeri, E., Plemenou, E., Marinis, T. ve Tsimpli, I. (2015). 'Pronoun ambiguity resolution in Greek: Evidence from monolingual adults and children'. *Lingua*, 155, 98–120. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2014.09.006>
- R Core Team (2024). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Viyana: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
- Rizzi, L. (1982). *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris.
- Rizzi, L. (1986). 'Null objects in Italian and the theory of pro'. *Linguistic Inquiry*, 17(3), 501–57.
- de Rocafiguera, N. ve Bel, A. (2022). 'On the impact of clause order on pronoun resolution: Evidence from Spanish'. *Folia Linguistica*, 56(1), 1–24. <https://doi.org/10.1515/flin-2021-2002>
- Rothman, J. (2007). 'Pragmatic solutions for syntactic problems: Understanding some L2 syntactic errors in terms of discourse-pragmatic deficits'. S. Baauw, F. Drijkoningen ve M. Pinto (Ed.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2005* içinde (s. 299–320). Amsterdam: John Benjamins.
- Schimke, S. ve Colonna, S. (2016). 'Native and nonnative interpretation of pronominal forms: Evidence from French and Turkish'. *Studies in Second Language Acquisition*, 38(1), 131–62. <https://doi.org/10.1017/S0272263115000303>
- Sezer, F. E. (1991). *Issues in Turkish Syntax*. Yayınlanmamış doktora tezi, Harvard University.

- Sorace, A. ve Filiaci, F. (2006). 'Anaphora resolution in near-native speakers of Italian'. *Second Language Research*, 22(3), 339–68.
<https://doi.org/10.1191/0267658306sr271oa>
- Turan, Ü. D. (1995). *Null vs. Overt Subjects in Turkish Discourse: A Centering Analysis*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Pennsylvania.
- Wolna, A., Durlık, J. ve Wodniecka, Z. (2022). 'Pronominal anaphora resolution in Polish: Investigating online sentence interpretation using eye-tracking'. *PLOS ONE*, 17(1), e0262459. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262459>
- Zehr, J. ve Schwarz, F. (2018). *PennController for Internet Based Experiments (IBEX)* [Yazılım]. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MD832>

Bu kitap, TÜBİTAK destekli bir araştırma projesinin bulgularına dayanarak Türkçede boş ve açık özne adıllarının nasıl çözümlendiğini işleme, yorumlama ve üretim boyutlarında incelemektedir.

Dört deneyin bulguları, boş adılın özne öncülüne güçlü biçimde yöneldiğini, açık adıl o'nun ise Öncül Konumu Stratejisi'nin öngördüğü nesne yanlılığını göstermediğini ortaya koymaktadır. Konuşucular nesne öncülüne gönderimde bulunurken o yerine tekrarlı adı tercih etmektedir. Bu bulgular, o adılının Türkçede bir artgönderim aracından çok söylemsel bir işlev taşıdığını düşündürmektedir.

Oktay Çınar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Dilbilimi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Psikodilbilim, dilbilimsel tipoloji, sözdizim–söylem arakesiti, ikinci dil edinimi ve söylem çözümlemesi alanlarında çalışmaktadır.

